

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ**

Кафедра психології

На правах рукопису

ШУТЬКО КСЕНІЯ МИКОЛАЇВНА

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ПІДЛІТКІВ

Спеціальність: 053 «Психологія»
(код) (назва спеціальності)

Освітня програма Психологія
(назва)

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник:
к.пс.н., доцент,
Пріснякова Л.М

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ
Протокол засідання кафедри психології
№ 7 від 26.12.2024
Завідувач кафедри психології
Людмила ПРИСНЯКОВА
Нормоконтроль
Наталія СЕРГІЄНКО

Дніпро, 2025

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ**

Кафедра психології
Освітній ступінь магістр
Спеціальність 053 «Психологія»
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри психології
 Людмила ПРИСНЯКОВА
« 24 » лютого 2025 року

**ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
ШУТЬКО КСЕНІЯ МИКОЛАЇВНА**

1. Тема роботи: «Особливості формування емоційної сфери підлітків».
2. Науковий керівник роботи:
Затверджені наказом вищого навчального закладу від « » 2025 року №
3. Строк подання роботи на кафедру: 12.02.25р.
4. Мета кваліфікаційної роботи: виявити і оцінити психологічні особливості емоційної сфери, здійснити аналіз психологічних особливостей формування е

Завдання кваліфікаційної роботи

- О Провести аналіз літературних джерел, монографій, наукових статей,
П Досліджень по розвитку емоційної сфери.
- і Конкретизувати поняття прихильність, емпатія, соціалізація
Й особистості, соціальні емоції, отроцтво, емоційна компетентність.
- Н Виявити специфіку виникнення кризи підліткового віку.
- о Провести діагностику за допомогою батареї обраних методик.
- ї Здійснити аналіз результатів діагностики та сформулювати висновки.
Виявити тенденції щодо учасників емпіричного дослідження.

с

ф

е

р

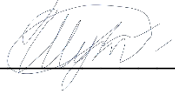
и

п

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

№ з\п	Назва етапів дипломного проекту (роботи)	Строк виконання етапів проекту (роботи)	Примітка
	Вступ	Жовтень	виконано
	I Розділ	Листопад	виконано
	II Розділ	Грудень	виконано
	III Розділ	Січень	виконано
	Робота в цілому	Лютий	виконано

Науковий керівник _____ Пріснякова Л.М.

Здобувач вищої освіти _____ Шутько К.М.

Дата видачі завдання 13.02. 2025р.

АНОТАЦІЯ

Актуальність дослідження. В процесі соціалізації особистості відбувається формування емоційної сфери особистості і зокрема формування прихильності. В психологічних дослідженнях є певна кількість визначень прихильності як одного із етапів формування емоційної сфери.

Об'єкт дослідження : емоційна сфера особистості .

Предмет дослідження : особливості формування емоційної сфери підлітків.

Мета дослідження: виявити і оцінити психологічні особливості емоційної сфери, здійснити аналіз психологічних особливостей формування емоційної сфери підлітків.

Гіпотеза - припущення про взаємозв'язок між розвитком емоційної сфери та прихильністю, емпатією, соціальним та емоційним інтелектом.

Комплексний підхід та специфіка об'єкта дослідження зумовили використання **теоретичних методів** (вивчення та аналіз наукової літератури з проблеми дослідження):

- **теоретичних** (вивчення та аналіз наукової літератури з проблеми дослідження);
- **емпіричних** (анкетування, спостереження, психодіагностика та метод оцінювання результатів діагностики).
- **математичної статистики** для обробки одержаних експериментальних даних, через які визначалася значущість та надійність отриманих результатів.

Для реалізації мети й перевірки висунутої гіпотези були визначені такі **завдання дослідження:**

1. Провести аналіз літературних джерел, монографій, наукових статей, досліджень по розвитку емоційної сфери.
2. Конкретизувати поняття прихильність, емпатія, соціалізація особистості, соціальні емоції, отроцтво, емоційна компетентність.

3. Виявити специфіку виникнення кризи підліткового віку.
4. Провести діагностику за допомогою батареї обраних методик.
5. Здійснити аналіз результатів діагностики та сформулювати висновки.
6. Виявити тенденції щодо учасників емпіричного дослідження.

Проблема дослідження - виявити і оцінити психологічні особливості емоційної сфери особистості і дати їм загальну характеристику.

Психодіагностичне дослідження було проведене з використанням методик та тесту:

1. Методика « Чи здатні ви до прихильності ? »
2. Методика діагностики рівня емпатических здібностей Бойко
3. Тест «Аналіз своїх обмежень» («Ви самі»)
4. Діагностика реалізації потреби в саморозвитку
5. «Велика п'ятірка» особистісних якостей»
6. Торонтська шкала алекситимии (TAS)
7. Тест на визначення рівня Емоційного Інтелекту (Н. Хол.)
8. Опитувальник емоційного інтелекту «Емін» (Д.В.Люсин)

Структура роботи: Магістерська дисертація має три частини: теоретичну та емпіричну. В їх складі є таблиці, діаграми, рисунки, додатки, використані джерела.

ANNOTATION

Study relevance. In the process of socialization of the individual, the emotional sphere of the individual is formed and, in particular, attachment is formed. In psychological studies, there are a certain number of definitions of commitment as one of the stages of formation of the emotional sphere.

Study object: emotional sphere of the personality.

Study subject: features of the formation of the emotional sphere of adolescents.

Study purpose: to identify and evaluate the psychological features of the emotional sphere, to analyze the psychological features of the formation of the emotional sphere of adolescents.

Hypothesis - an assumption about the relationship between the development of the emotional sphere and commitment, empathy, social and emotional intelligence.

The integrated approach and specificity of the research object determined the use of **theoretical methods** (study and analysis of scientific literature on the research problem):

- theoretical (study and analysis of scientific literature on the research problem);
- empirical (questionnaires, observation, psychodiagnostics and method of evaluating diagnostic results);
- mathematical statistics for processing the obtained experimental data, which were used to determine the significance and reliability of the results obtained.

To achieve the goal and test the proposed hypothesis, the following **research objectives** were defined:

1. Conduct an analysis of literary sources, monographs, scientific articles, studies on the development of the emotional sphere.

2. Specify the concept of commitment, empathy, socialization of the individual, social emotions, adolescence, emotional competence.
3. Identify the specifics of the emergence of adolescence crisis.
4. Conduct diagnostics using a battery of selected methods.
5. Conduct an analysis of the diagnostic results and form conclusions.
6. Identify trends in the participants of the empirical study.

Research problem is to identify and evaluate the psychological characteristics of the emotional sphere of the individual and give them a general description.

The psychodiagnostic study was conducted using the methods and test:

1. Method "Are you capable of commitment?" »
2. Boyko's method of diagnosing the level of empathetic abilities
3. Test "Analysis of your limitations" ("You yourself")
4. Diagnosis of the realization of the need for self-development
5. "Big Five" personal qualities"
6. Toronto Alexithymia Scale (TAS)
7. Test for determining the level of Emotional Intelligence (N. Khol.)
8. Questionnaire of emotional intelligence "Emin" (D.V. Lyusyn)

Structure of the work: The master's diploma has three parts: theoretical and empirical. They include tables, diagrams, figures, appendices, and references.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	11
РОЗДІЛ 1. ФЕНОМЕН ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ВІДЧИЗНЯНИХ ТА ЗАКОРДОННИХ ПСИХОЛОГІВ.....	16
1.1.Розвиток прихильності як одного з етапів формування емоційної сфери.	16
1.2.Емпатія. Підходи, етапи, особливості.Значення формування емоційної сфери.....	32
1.3.Соціалізація особистості та особливості розвитку соціальних емоцій....	46
1.4.Феномен «емоційний інтелект» і його визначення.....	58
Висновки до розділу 1.....	66
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ..	68
М	
Висновки до розділу 2.....	83
РОЗДІЛ 3 . ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ І ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ПІДЛІТКІВ.....	87
М.1. Методологічні основи наукового дослідження.....	87
М.2. Характеристика методів і методик дослідження	89
М.3.Учасники емпіричного дослідження.....	96
М.4. Результати емпіричного дослідження та їх аналіз:	97
М.4.1. Результати по методиці «Чи здатні ви до прихильності?»	97
М.4.2. Результати по методиці діагностики рівня емпатических здібностей Бойко.....	102
М.4.3. Результати по тесту «Аналіз своїх обмежень» («Ви самі»)	105
М.4.4.Результати по методиці діагностики реалізації потреби в саморозвитку.....	111
М.4.5. Результати по методиці «Велика п 'ятірка» особистісних якостей:	117
М.4.6. Результати по методиці Торонтська шкала алекситимии (TAS).....	121
М.4.7. Результати по опитувальнику емоційного інтелекту «ЄмІи» (Д.В.Люсин) Н.....	127

с

д

и

3.4.8. Результати по тесту на визначення рівня Емоційного Інтелекту (Н. Хол.)	
.....	143
3.5. Взаємозв'язок результатів восьми методік.....	146
Висновки по емпіричному розділу	151
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	154
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	
ДОДАТКИ.....	

ВСТУП

Актуальність дослідження. В процесі соціалізації особистості відбувається формування емоційної сфери особистості і зокрема формування прихильності. В психологічних дослідженнях є певна кількість визначень прихильності як одного із етапів формування емоційної сфери.

Проблемами прихильності займалися: К.В. Шулейкіна, К. Ізард, Р. Шпиц, Ю.А. Макаренко, Л.И.Петраковская, Д. Берлінгем, У. Гольдфарб и др; проблемами емпатії займалися : Э. Эриксон, Д. Хаксли, Б. Инельдер, К. Лоренц, М.Мид и Л. фон Берталанфи, Н. Тинберген и др; проблемами соціального та емоційного інтелекта займалися: Волгаткина К.М., Горбунова Г.П., Дж. Мейер, П. Сэловей, Д. Гоулмен, Р. Бар-он, Т.П. Березовска, К. Кеннон, Л. Моррис, Э. Ориоли, Д. Карузо, Д. Голман и другие.

Проблемами підліткового віку займалися Д.І. Фельдштейн, Л.І. Божович, В.С. Мухіна, Л.С. Виготський, Т.В. Драгунова, М. Каї, А. Фрейд. Підлітковий вік характеризується ними як перехідний, складний, важкий, критичний і має найважливіше значення в становленні особистості людини: розширюється обсяг діяльності, якісно змінюється характер, закладаються основи свідомої поведінки, формуються моральні уявлення. Це важкий період психологічного дорослішання дитини. У час бурхливого росту та фізіологічної перебудови організму у підлітків може виникнути відчуття тривоги, підвищена збудливість, знижена самооцінка. В якості загальних особливостей цього віку відзначаються мінливість настроїв, емоційна нестійкість, несподівані переходи від веселощів до смутку і песимізму. Прискіпливе ставлення до рідних поєднується з гострим невдоволенням собою .

У самосвідомості відбуваються значні зміни: з'являється відчуття дорослості - виникає пристрасне бажання бути або хоча б здаватися і вважатися дорослим . Фізичне змушніння дає підлітку відчуття зрілості, але у соціальний статус їх у школі і сім'ї не змінюється. І тоді починається боротьба

за визнання своїх прав, самостійності, що неодмінно призводить до конфлікту між дорослими і підлітками. В результаті виникає криза підліткового віку .

Тому, в цей важкий для підлітка період важлива підтримка і розуміння з боку дорослих. Потрібно перебудовувати взаємовідносини з ним так, щоб він міг продовжувати гармонійно розвиватися. Ці відносини необхідно будувати на основі особистості підлітка, т.к. воно дасть можливість передбачити, як він надійде в тій чи іншій ситуації, воно допоможе встановити справжні причини тих чи інших особливостей, і підкаже, що можна чекати від нього в майбутньому. Дорослі в результаті такого вивчення можуть цілком обґрунтовано і правильно встановити, в якому напрямку треба вести виховну роботу з подальшого формування особистості кожного школяра, які сторони і риси особистості школяра треба зміцнювати, розвивати, формувати. Найголовніше завдання вихователя - направити активність кожного підлітка в потрібному напрямку, на пізнання навколишнього світу, в першу чергу інших людей, на суспільно - корисну діяльність, на саморозвиток і самовиховання. Вивчення особливостей розвитку емоційної сфери відіграє важливу роль у вихованні підлітка . Це визначило актуальність теми .

Об'єкт дослідження: емоційна сфера особистості .

Предмет дослідження: особливості формування емоційної сфери підлітків.

Мета дослідження: виявити і оцінити психологічні особливості емоційної сфери,здійснити аналіз психологічних особливостей формування емоційної сфери підлітка.

Гіпотеза - припущення про взаємозв'язок між розвитком емоційної сфери та прихильністю, емпатією, соціальним та емоційним інтелектом.

Комплексний підхід та специфіка об'єкта дослідження зумовили використання **теоретичних методів** (вивчення та аналіз наукової літератури з проблеми дослідження).

– **теоретичних** (вивчення та аналіз наукової літератури з проблеми дослідження);

- **емпіричних** (анкетування, спостереження, психодіагностика та метод оцінювання результатів діагностики).
- **математичної статистики** для обробки одержаних експериментальних даних, через які визначалася значущість та надійність отриманих результатів.

Для реалізації мети й перевірки висунутої гіпотези були визначені такі **завдання дослідження:**

7. Провести аналіз літературних джерел, монографій, наукових статей, досліджень по розвитку емоційної сфери.
8. Конкретизувати поняття прихильність, емпатія, соціалізація особистості, соціальні емоції, отроцтво, емоційна компетентність.
9. Виявити специфіку виникнення кризи підліткового віку.
10. Провести діагностику за допомогою батареї обраних методик.
11. Здійснити аналіз результатів діагностики та сформулювати висновки.
12. Виявити тенденції щодо учасників емпіричного дослідження.

Проблема дослідження - виявити і оцінити психологічні особливості емоційної сфери особистості і дати їм загальну характеристику.

Теоретична і практична значимість: розкрита важливість формування емоційної сфери в підлітковому віці, підібрані методики вивчення емоцій, виявлено особливості розвитку емоційної сфери в підлітковому віці, розроблено рекомендації щодо створення умов правильного формування емоцій .

Психодіагностичне дослідження було проведене з використанням методик та тесту:

1. Методика « Чи здатні ви до прихильності ? »
2. Методика діагностики рівня емпатических здібностей Бойко
3. Тест «Аналіз своїх обмежень» («Ви самі»)

4. Діагностика реалізації потреби в саморозвитку
5. «Велика п'ятірка» особистісних якостей»
6. Торонтська шкала алекситимії (TAS)
7. Тест на визначення рівня Емоційного Інтелекту (Н. Хол.)
8. Опитувальник емоційного інтелекту «Емін» (Д.В.Люсин)

Методологічна база: робота базується на теоретичних дослідженнях Є.П. Ільїна, Л. С. Виготського, Б. І. Додонов , В.В. Нікандров, Є.К. Соніна, К.К. Платонов, О.М. Леонтьєв, Ф. Тайсон и Р. Тайсон, М.З. Лебединський, В.М. М'ясіщев, Г.О. Фортунатов, Л.С. Віготський, М.І. Дяченко, Л.О. Кандібовіч, Л.М. Веккер, В. Квін, П. Куттер, В. Вундт, У. Мак-Дугал, Дж. Уотсон, Е. Даффі., М. Мейєр, Е. Клапаред, А. Маслоу, Б. Холод, Ф.Е. Василюк, В. Вільнос.

Проблема емоцій висвітлюється в багатьох підручниках з психології. У процесі виконання курсової роботи використовуються літературні джерела таких відомих психологів, Р.С. Немов, Ю.Б. Гиппенрейтер, Є.І. Рогов, Л.С Виготський. Використовується також підручник "Основи загальної психології", автором якого є класик психології С.Л. Рубінштейн.

Методологічною та теоретичною основою дослідження слугували: принципи гуманістичного підходу до психокорекції (Г. О. Балл, А. Маслоу, К. Роджерс, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко, В. Франкл, Е. Фромм, Т. С. Яценко, та ін.); методологія системного підходу до розуміння особистості (Л. Ф. Бурлачук, Г. С. Костюк, С. Д. Максименко, В. В. Рибалка, С. Л. Рубінштейн, С. О. Сисоєва та ін.) положення щодо завдань і методів практичної психології (Г. О. Балл, О. Ф. Бондаренко, С. Д. Максименко, В. Г. Панок, Н. А. Побірченко, Н. В. Чепелєва, Т. С. Яценко та ін.); інструментарій особистісно-орієнтованого підходу у практичній психології (Г. О. Балл, М. Й. Боришевський, І. А. Зязюн, С. Д. Максименко, Н. Г. Ничкало, В. А. Семіченко, Н. В. Чепелєва та ін.); біхевіористична концепція психіки (Б. Скінер, К. Спенс, Дж. Уотсон та ін.); теорія функціональних систем (П. К. Анохін); психологічні концепції образу “Я”

суб'єкта (Р. Бернс, Е. Еріксон, І. С. Кон, К. Роджерс, М. Розенберг, Т. С. Яценко та ін.); концепції спілкування (Б. Г. Ананьєв, О. О. Бодальов, В. М. М'ясищев та ін.).

Наукова новизна й теоретичне значення дослідження полягають у тому, що:

— в центр уваги наукового дослідження поставлено феномен формування емоційної сфери особистості та розкрито механізми їх формування; здійснено науковий аналіз змісту та сутності прихильності, емпатії, емоційного інтелекту суб'єкта й можливостей їх корекції; доведено наявність взаємозв'язку між умовними цінностями, психологічними захистами та об'єктними відношеннями суб'єкта;

— набуло подальшого розвитку знання про особливості впливу складових елементів емоційної сфери суб'єкта на процес соціалізації підлітка.

Практичне значення одержаних результатів. Результати й висновки дослідження дозволяють більш адекватно розуміти значущість феномену емоційної сфери особистості та її вплив на формування ідеалізованого "Я" особистості, що обумовлює соціально-перцептивні відступи від реальності. Результати дослідження сприяють розширенню можливостей майбутніх психологів-практиків у цілісному пізнанні психіки суб'єкта в процесі психологічної роботи.

Структура роботи: Магістерська дисертація має три частини: теоретичну та емпіричну. В їх складі є: таблиці, діаграми, рисунки, додатки, використані джерела.

РОЗДІЛ 1. ФЕНОМЕН ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ВІДЧИЗНЯНИХ ТА ЗАКОРДОННИХ ПСИХОЛОГІВ

1.1. Розвиток прихильності як одного з етапів формування емоційної сфери

В процесі соціалізації особистості відбувається формування емоційної сфери особистості і зокрема формування прихильності. В психологічних дослідженнях є певна кількість визначень прихильності як одного із етапів формування емоційної сфери.

Прихильність—це почуття близькості, яке базується на симпатії до кого-небудь.

Прихильність – це особливий емоційний зв'язок між двома людьми

Прихильність— тісний емоційний зв'язок між двома людьми, характерний взаємною участю й бажанням підтримувати близькі відносини.

Прихильність-означає доброзичливе ставлення з відповідним зовнішнім його виявом (у жестах, словах, виразних рухах).

Прихильність – глубокие, прочные, социально- эмоциональные отношения.

Аналіз визначення прихильності свідчить, що процес прихильності діє в двох напрямках: **1 особистість ----- 2 особистість** .

Відносини прихильності формують сутність психологічного життя з народження і до смерті. Набуття повної незалежності (автономії) в психологічній сфері є не більш можливим, ніж в біологічній сфері - рух від життєвої залежності від ксню до незалежності від нього. Потреба в близькості, безпеки, комфорті і турботі - це вираження потреби, дорослої людини в прихильності, а не повернення до інфантильних способам поведінки. Збереження відносин прихильності протягом усього життя і відкрите вираження потреби у зв'язку з іншою людською істотою - це швидше ознака психологічного здоров'я, ніж прояв патологічної залежності.

Особливість формування прихильності полягає в тому, що вона виникає не відразу, лише з часом. Можна закохатися з першого погляду; прихильність ж виникає поступово, коли протягом якогось досить тривалого періоду часу існує сталість реакцій іншої людини. Ця сталість і створює відчуття, що є хтось, хто й далі буде доступний.

Існують різні рівні прихильності:

1. Родина
 - прихильність дитини до матері
 - прихильність матері до дитини
 - прихильність до братів та сестер
2. Середовище
 - прихильність до друзів
 - прихильність до колег
 - прихильність до однолітків
3. Любовні діади
 - прихильність до партнерів
 - прихильність до коханих і т.д.
 - близькість романтична та сексуальна

Прихильність дитини до родини :

Цей вид прихильності містить такі елементи як почуття близькості і любові.

Прихильність виявляється вже в дитини до тієї людини, яка задовольняє її потреби. Однак є підстава думати, що вона зумовлює не лише умовно-рефлекторне встановлення взаємин з іншими, а й уроджена потреба в цих взаєминах.

Прикладами поведінки, що демонструє прихильність, є переважно звернення уваги, дотики, обійми, крики і плач за відсутності певної людини, а також посмішка в його присутності.

Подібна поведінка постійно спостерігається у немовлят другої половини першого року життя. Слід доречі відзначити, що так поведуться не тільки немовлята, і прихильність (як і більшість перерахованих вище зовнішніх її проявів) люди демонструють протягом усього життя.

Прихильність дитини до матері з обумовлена тим що мати чи заміняючі її люди допомагає дитини з розвитком не тільки фізичним, а й психологічним, духовним, емоційним. Допомагає в процесі розвитку привязанності.

Прихильність - емоційний зв'язок з іншою особистістю.

- тілесний контакт
- імпринтинг (процес формування прихильності у тварин і птахів в самий ранній критичний період життя [Конрад Лоренц])
- критичний період - оптимальний період протягом якого визначається вплив на особистість, забезпечує її розвиток у певному напрямку
- базисна довіра (Ерік Еріксон) - почуття передбачуваності світу і довірливе ставлення до нього (виникає в дитинстві під впливом належного виховання)
- брак прихильності
- розрив прихильності

Розвиток привязанності:

Адаптировано по Greenspau, Greenspau, 1985

- пристосування та інтерес к міру (0 – 3 міс.)
- закоханність (2 – 7 міс.)
- розвиток проізовольної коммунікації (3 – 10 міс.)
- поява стійкого чувства Я (9 – 18 міс.)
- розвиток емоційноё уяви(18 – 36 міс.)
- емоційне мислення (30 – 40 міс.)
- эмоциональное общение и привязанность

- боязнь незнакомых людей, страх отделения и привязанность

Поведінка дітей, на думку Ainsworth 1978 р, розпадаються на три категорії:

- 1) Діти з міцною прив'язаністю до матері
- 2) Діти з нетривкою прихильністю до матері
- 3) Діти з нетривкою прихильністю до матері, амбівалентне налаштовані

Міцна прихильність до дорослим дозволяє дитині освоїти форми поведінки, ризикувати, не боятися випробовувати свої сили в незнайомих ситуаціях, шукати - довірче зближенні в особистих відносинах і відповідати на симпатію інших.

Прихильність дитини до середовища :

Наступною є прихильність до братів та сестер.

Найчастіше молодші діти відчують прихильність до старших братів та сестер тому що вони є «еталоном» для молодших як потрібно себе вести по відношенню до родини чи середовища. Але й не рідко коли старші діти відчують прихильність до молодших но різниця у віці повинна бути не менше ніж років 5 – 7 .За чей час старші вже розуміють що вони старше і повинні бути розумніші.

В процесі дорослішання дитина починає взаємодіяти з своїм середовищем це друзі, колеги, однолітки, вчителя, знайомі, колеггі, люди що оточують .

Багато відносин мають явні ритуали прихильності, такі як святкування днів народження або регулярні телефонні дзвінки. Багато людей говорять про свою потреби бути частиною відносин. Можливість висловити володіння іншим, сказавши, наприклад, "моя дружина " або " моя дитина " дуже важлива для багатьох з нас.

Для збереження почуття прихильності з друзями або родичами, які живуть далеко від нас, при виникненні загрози зв'язку може знадобитися фізична присутність. Хвороба когось зазвичай викликає прагнення його

відвідати. "Мені потрібно переконатися, що з тобою все нормально" - фраза, яку можна почути в такій ситуації.

Протилежністю прихильності є самотність (або переживання втрати) . Парадокс прихильності в тому , що ми повинні прив'язуватися до тих, кого неминуче втратимо. Тому страхи втрати і залишення - це завжди присутня тінь прихильності.

Бути прив'язаним - значить піддавати себе ризику болю втрати . Одне з найгірших переживань у житті - це подзвонити другу , коли ти найбільше в ньому потребуєш і не застати його . Залишилося без відповіді звернення до іншого викликає почуття повної самотності в цьому світі.

В результаті численних досліджень були виявлені три основні стилі прихильності: безпечний , уникаючий і тривожно- амбівалентний .

Як показали дослідження , стиль прихильності впливає на взаємини людини з іншими людьми , а також на його самооцінку. Стилi прихильності виявилися пов'язаними з вибором партнера і стабільністю любовних відносин , з розвитком депресій у дорослих , а також зі здатністю долати життєві кризи .

Стиль прихильності, мабуть, також пов'язаний з відношенням до роботи.

Ті, хто володіють безпечним стилем прихильності, на роботі відчують себе впевнено; вони відносно вільні від страху зробити помилку і не, щоб особисті відносини заважали їх роботі.

Люди з тривожно - амбівалентним стилем прихильності дуже сильно залежать від похвали і страху відкидання і, крім того, вони допускають ситуації, коли особисті відносини і робота починають входити в протиріччя один з одним.

Ті ж, хто володіють избегаючим стилем прихильності, використовують роботу, щоб уникати соціальних взаємодій, і хоча у фінансовому відносини справи у них можуть йти добре, вони часто не задоволені своєю роботою.

Безпечний стиль прихильності виявився пов'язаним з переживанням щастя, дружби і довіри; уникає стиль - з острахом близькості, емоційними

злетами і падіннями, а також з ревностями; тривожно- амбівалентний стиль - з нав'язливою поглиненістю коханою людиною, бажанням тісного зв'язку, сексуальної пристрасті, емоційними крайностями і ревностями.

Володарі безпечного стилю прихильності дивилися на любовні почуття як на щось відносно стабільне, поступово розвивається і загасає, і скептично ставилися до романтичних історій в книгах і кіно, в яких від любові втрачають голову; володарі избегающего типу прихильності ставилися скептично до міцності романтичних відносин і вважали, що дуже рідко вдається знайти людину, в якого можна закохатися; володарі тривожно-амбівалентного стилю прихильності вважали, що закохатися легко, знайти ж справжню любов дуже важко.

В любовних же діадах людина хоче не лишень любити, але й бути любимою. Коли людина присвятила життя коханому партнеру, а він з часом завів собі іншу: більш молодшу, більш емоційну ту яку він «дійсно» любить а ні живе задля малих дітей, чи якихось інших обставин які змушували його жити з тобою.

Часто трапляються так що довгі роки він чи вона хотіли розвестися, і діти вже вирости і більше ніщо не тримає разом але вже більша частина життя прожита з людиною котру не кохав але вже звик до неї. До брудних носків під ліжком, чи незакрученої зубної пасти, в цьому шлюбі вже не неохання а привязаність к якимсь своїм дрібницям з яких і будується подружнє життя.

Привязаність може мати романтичний чи сексуальний сенс. Тобто людина вже звикла чи має привязаність до свого сексуального партнера.

Основні типи привязаності у дорослих по Main, Goldwyn 1984р. можуть бути:

Назва	Характеристика
Байдужий	сприймає відносини дитячої прихильності як щось незначне

Самостійний	згадує про прихильності дитинства, навіть якщо вони -
Залежний	Як і раніше залежить від власних батьків
невизначений	Прежен або психотравму або ранню смерть втратив свою прихильність і не зумів впоратися з цим

Теорія уподобань має початок в психоаналізі З. Фрейда та теорії стадійного розвитку Его. Еріксона, теорії вторинного підкріплення і "соціального навчання Долларда і Міллера. Проте особливо сильний вплив має тутетологический підхід Лоренца і Деркина,распространившего ідеї Лоренца про импринтинге на людини. Дж. Боулбі розвинув ці й виявив, що запровадження тривалих теплих емоційних відносин із матір'ю має досить високу значущість психічного розвитку.

У основі даної теорії лежать відносини між двома людьми, їх міжособистісні зв'язку, які визначають весь душевний і психологічний лад особистості: ставлення людини себе, до світу, різноманітні переживання, пізнавальні і здібності тощо. Оскільки перші зв'язки Польщі з іншим людиною творяться у дитячому віці, цілком зрозуміла, що у центрі досліджень даної концепції перебуває досвід відносин, отриманий ранньому дитинстві.

Дж. Боулбі, творець «Теорії уподобань», його послідовниця М. Эйнсворт (>Ainsworth) та інші (>Cassidy, Crittenden, Durkin, Goldfarb, Fahlberg, Jacobsen,Kennel,Klaus,Main,Rutter,Schaffer,DeShateau,Spitz, і навіть А.Р.Авдєєва, М.Л.Бардишевская, А.И.Лебединський, Й.О.Лангмайер, М.Г.Максименко, З.И.Матейчик, Р.Л.Мещерякова, Р.Ж. Мухамедрахимов, Н.А.Хаймовская) довели важливість уподобань і міжособистісних відносин дитину і батьків (чи осіб, їх які замінюють), і навіть важливість формування союзу дитину і дорослого, забезпечення стабільності (тобто. тривалості)

взаємин держави і якості спілкування, і взаємодії між дитиною та дорослим у розвиток дитину і розвитку її ідентичності.

Однією з центральних понять теоретично прив'язаності є “об'єкт прив'язаності” (attachmentfigure), т. є. та людина, якого виникає прихильність. Вочевидь, що з більшості людей подібним людиною є сам мати. Однак необхідно відзначити, що кровну спорідненість не грає велику роль: за відсутності біологічної матері, її роль, зокрема як і об'єкта прив'язаності, може виконувати кожна людина, здатний встановити відносини близькій прив'язаності з дитиною. У життя об'єктом прив'язаності може бути вчитель, одноліток, коханий, сексуальний партнер тощо.

Дослідники виділяють первинні і вторинні об'єкти прив'язаності. Первинна прихильність в багатьох людей виникає у дитинстві до матері (чи замінюючому її обличчю). Якщо первинний об'єкт прив'язаності забезпечує дитині безпеку, надійність і переконаність у своїй захищеності, він легко налагоджує вторинні прив'язаності коїться з іншими людьми: з однолітками, вчителями й ін.

Якщо ж мати не задовольняє потреб дитини на любові, захищеності та безпеки, не зможе встановлювати вторинні прив'язаності коїться з іншими людьми, досі ці базальні потреби ні задоволені. М.Ейнсворт стверджує, що замість менш надійної є зв'язку з матір'ю, то більше вписувалося дитина схильний придушувати своє прагнення інших соціальних контактам.

Первинна прихильність під другої половини першого роки життя дитини. І з найперших тижнів немовля починає реагувати на впливу матері, ці реакції фрагментарні, розрізнені і залежить від ситуації. Тільки 8—9 міс. Виникає мотиваційно-поведенческа система, у якої перебуває певна постать, забезпечує захищеність і безпека.

Підтвердженням цього твердження є також те, що до 6 міс. легко і щодо безболісно адаптуються до незнайомим дорослим людей і до нових умов життя жінок у разі усиновлення. Помічено, що незабаром після сьомого місяці

немовлята досить котрі й болісно переживають розлучення матері. Їм складніше звикнути до дорослого, який заміняє її.

Дж. Боулбі підкреслював, що систему прив'язаності має власну внутрішню мотивацію, що включає дві протилежні тенденції:

- по-перше, це пізнати щось нове, до “небезпеки”;
- по-друге, це та віднайдення підтримки та цивільного захисту.

Дж. Боулбі стверджував, що систему уподобань активізується у зіткненні з небезпечним і невідомим і працює у звичної безпечної обстановці. Звідси можна дійти невтішного висновку: що більше небезпека, тим гостріше встає потреба у контакту з матір'ю, та її захисту, а за відсутності небезпеки може виникнути фізичне віддалення об'єкта прив'язаності.

Утім, деякі автори вважають, що активація чи дезактивація належить до поведінковому рівню, а не до мотиваційної системі уподобань, яка свою стійкість незалежно від зовнішніх ситуативних умов. Так чи інакше, дослідницькі та пізнавальні інтереси дитини відволікають його від, а відчуття страху й небезпеки повертають до неї.

Основна функція об'єкта прив'язаності, виділеної Дж. Боулбі, не полягає у задоволенні уродженою потреби у любові (як у класичному психоаналізі) вперше і не задоволенні фізіологічних потреб дитини (як і біхевіоризмі), а забезпечення захисту та безпеки. Тому наявність прив'язаності є необхідною передумовою дослідницького поведінки й пізнавального розвитку. Якість первинної прив'язаності, своєю чергою, віддзеркалюється в пізнавальній активності і дослідницької мотивації дитини.

Робоча модель. Наприкінці року прихильність фіксується на певній особі, і цього інтериоризації відносин із ним таке звана робоча модель. Робоча модель (workingmodel) є поняттям теорії прив'язаності. Це було запроваджено для переосмислення та розвитку психоаналітичної концепції взаємин держави і є надзвичайно важливим у тих теорії уподобань. Дж. Боулбі припустив, у процесі взаємодії коїться з іншими людьми і зі світом індивід конструює робочі моделі найважливіших аспектів цього дивного світу, з

допомогою що їх сприймає і інтерпретує різні події. Робочу модель можна було б назвати глибинної структурою самосвідомості чи ставленням, хоча зв'язок цієї моделі з усвідомленням є досить неоднозначною: само собою воно не усвідомлюється індивідом, але крізь нього він сприймає і усвідомлює себе і світ довкола себе.

Робоча модель не піддається конкретному опису і науковому аналізу, але в середині неї можна назвати нижченаведені опозиції й поняття.

У центрі робочої моделі перебуває модель себе і близької людини, які нерозривно пов'язані і взаємозумовлені. Ключова характеристика себе залежить від того, як мене сприймає об'єкт моєї прив'язаності. У центрі моделі іншого — його прийняття мене й емоційну підтримку. Робітники моделі себе чи іншого з'являються і розвиваються в нерозривній єдності. Наприклад, для скривджених, нелюбимих дітей «Я» постає як не вартий кохання, і уваги оточуючих об'єкт, а «об'єкт прив'язаності» — як вимогливий, все який забороняє і вкрай жорстокий. Такі самі пари моделей були описані для “запущених” дітей, позбавлених батьківської уваги, для благополучних і любих дітей тощо. Природно, що оптимальна робоча модель складається в дітей, чиї батьки опікуються ними, надають емоційну підтримку й те водночас допускають і підтримують самостійну активність і автономію дитини. Однак у всіх випадках підкреслюється зв'язок і взаємозумовленість моделей себе і «Іншого». Цей комплекс складається дуже рано й володіє великий сталістю. З яким віком робочі моделі стають дедалі більше звичними, стійкими та практично не піддаються свідомому контролю. Тільки тому випадку, коли ця модель явно суперечить дійсності, можливо, зміну.

Кожна мисляча людина може сприймати себе об'єктом і суб'єктом прив'язаності. Необхідно розрізняти такі поняття, як матері, себе, немов об'єкта прив'язаності, модель себе, немов суб'єкта уподобання та модель дитини неї як об'єкт його прив'язаності. По відносній виразності і диференціації суб'єкт-об'єктних стосунків у тих теорії уподобань різняться додаткові ірєципрокние (чи взаємні) варіанти прив'язаності.

За першого варіанті одна людина почувається об'єктом прив'язаності, приймаючи любов, і залежність іншого, що є “носієм” і “джерелом”, т. е. суб'єктом прив'язаності.

При другому варіанті відносини прив'язаності є взаємними, і обоє партнера однаково є і почуваються об'єктами і суб'єктами прив'язаності. Як приклад таких взаємних, чиреципрокних, відносин зазвичай наводяться подружні стосунки, у яких обидва партнера рівноправні. Що ж до батьківської любові, вона характеризується додатковими відносинами прив'язаності: оскільки мати вже не потребує захисту, підтримки і забезпеченні своєї ж безпеки із боку своїх дітей, вона найчастіше постає як об'єкт прив'язаності, а дитина — як його суб'єкт.

Ці види пам'яті є додатковими системами і грають різну роль в становленні робочих моделей.

Глибинна пам'ять зберігає образи і зразки поведінки, котрі повторюються у ситуаціях взаємодії. Це певний узагальненим образом поведінки, який складається з урахуванням повторюваної послідовності взаємодій з близьким дорослим. Поведенческая схема (на кшталт сенсомоторной) узагальнює досвід відносин із матір'ю, та закріплює звичні форми поведінки. Наприклад, дитина, зазвичай, радіє при звуці кроків матері.

На відміну від глибинної, семантична пам'ять включає узагальнені уявлення про структуру відносин також про конкретних стосунки з іншими людьми, виражені в вербальній формі. Це то, можливо інформація, отримана з інших людей (наприклад, що кажуть батьки про своє ставлення до дитини й про його поведінці), і власні вербальні умовиводи дитини. Вочевидь, що семантична пам'ять, на відміну глибинної, є і дбає про рівні свідомості.

Це є як характеристики робочої моделі, так описи прив'язаності загалом. У основі даної характеристики лежить безпеку (чи небезпечність), яку забезпечує (або забезпечує) об'єкт прив'язаності.

Глибокі емоційні зв'язку з значимими людьми є основою і джерелом життєвих сил кожного з нас. Дітям вони — то життєва потреба у буквальному розумінні: немовлята, залишені без емоційного тепла, можуть померти, попри нормальний те що, а й у дітей старшого віку порушується процес розвитку. Сильна прихильність до батьків дає дитині можливість розвинути базове довіру до світу і позитивну самооцінку.

Встановлення тієї чи іншої типу прив'язаності впливає розвиток дитини, формування її особистості, і навіть майбутні романтичні і сексуальні стосунки.

Людська істота має вроджену потребу в близькості. Це відкриття належить також британському психоаналітика Джону Боулбі - творцеві теорії прив'язаності.

Джон Боулбі виділив наступні види поведінки прихильності: наближення, проходження, чіпляння, посмішка і плач. Це ті види поведінки дитинчати тварини і людського немовляти, які забезпечують близькість і контакт з матір'ю.

В результаті досліджень було виявлено, що надійна емоційний зв'язок між немовлям і матір'ю допомагає дитині:

- Долати страх і занепокоєння
- Справлятися зі стресом і фрустрацією
- Розбиратися в тому, що він сприймає
- Логічно мислити
- Покладатися на себе
- Досягти максимального інтелектуального потенціалу
- Розвивати гармонійні стосунки в подальшому житті

У міру того як відносини між матір'ю і дитиною розвиваються, види поведінки прихильності стають більш складними. Поступово вони перетворюються в певні патерни - властиві людині способи взаємодії з іншими людьми. Хоча сформувалися в дитинстві стилі прихильності досить стійкі, їх модифікація відбувається протягом усього життя.

Процес прихильності - це тонко регульовані відносини між дитиною і тим, хто здійснює про нього турботу. Розставання або порушення контакту у зв'язку з хворобою матері, наприклад, депресією, або стресом і напругою в сім'ї можуть утруднити відносини між матір'ю і дитиною, а в крайніх випадках - привести до розладу прихильності.

Розлад прихильності - це нездатність формувати тривалі любовні відносини. При першому знайомстві люди з розладом прихильності можуть здаватися привабливими і залученими в відносини, проте , в близьких відносинах стає очевидним, що вони не довіряють іншим людям і не здатні на прояв у відносинах ніжності і любові.

Найбільш серйозні труднощі виникають тоді , коли батько має невирішені проблеми щодо власної прихильності до своїх батьків. Як показали дослідження, патерни прихильності можуть передаватися від одного покоління до іншого, тобто дитячий досвід відносин прихильності впливає на формування емоційного зв'язку з власною дитиною .

Проблеми у відносинах прихильності на ранніх етапах життя можуть впливати на міжособистісних відносини людини на протязі всього його життя. Ось лише деякі варіації такого впливу. Батьки , які намагаються будь-якою ціною прив'язати до себе своїх дітей. Боязливі діти, неохоче покидають батьківське гніздо. Молода пара, в якій кожен прагне до того, щоб інший полюбив їх перш, ніж самому або самої зважитися проявити власну потребу в близькості і залежності. Чоловіки й дружини, які намагаються домогтися гарантії любові і турботи через повне володіння і контроль над партнером.

Прихильність тісним чином пов'язана з емоційним життям людини. На зміну біологічної потреби в близькості в ранньому дитинстві, що забезпечує немовляти безпекою та захистом, приходить психологічна потреба в близькості , від якої залежить наше емоційне благополуччя .

Клінічний досвід підтверджує спостереження Боулбі про те , що найбільш інтенсивні емоції виникають під час формування , розриву і відновлення відносин прихильності. Тобто в основі хворобливих емоцій , як

правило, лежать порушення емоційних зв'язків. Потреба в близькості з фігурами прихильності найбільш виражена в періоди сильного стресу або емоційної болю. При появі загрози збереженню відносин виникає тривога втрати прихильності.

І навпаки, надійне збереження зв'язку переживається як джерело безпеки, а відновлення зв'язку - як джерело радості. Прихильність - це наш ресурс, невичерпне джерело впевненості. З відносин прихильності людина черпає свої сили і радості життя.

Відносини прихильності формують сутність психологічного життя з народження і до смерті. Набуття повної незалежності (автономії) в психологічній сфері є не більш можливим, ніж в біологічній сфері - рух від життєвої залежності від ксню до незалежності від нього. Потреба в близькості, безпеки, комфорті і турботі - це вираження потреби дорослої людини в прихильності, а не повернення до інфантильних способам поведінки. Збереження відносин прихильності протягом усього життя і відкрите вираження потреби у зв'язку з іншою людською істотою - це швидше ознака психологічного здоров'я, ніж прояв патологічної залежності.

Особливість формування прихильність полягає в тому, що вона виникає не відразу, лише з часом. Можна закохатися з першого погляду; прихильність ж виникає поступово, коли протягом якогось досить тривалого періоду часу існує сталість реакцій іншої людини. Ця сталість і створює відчуття, що є хтось, хто й далі буде доступний.

Тут важлива сама по собі откликаемость. Так доросла дочка може дзвонити матері у важкі періоди свого життя. "Я знаю, що дзвінок призведе лише до того , що вона почне турбуватися і навряд чи зможе щось запропонувати або зробити, однак, вже те, що вона турбується, заспокоює мене" - сказала одна з моїх пацієнток. Саме знання про те, що хтось емоційно відгукується, допомагає.

Багато відносини мають явні ритуали прихильності, такі як святкування днів народження або регулярні телефонні дзвінки. Багато людей говорять про

свою потреби бути частиною відносин . Можливість висловити володіння іншим , сказавши , наприклад, "моя дружина " або " моя дитина " дуже важлива для багатьох з нас.

Для збереження почуття прихильності з друзями або родичами , які живуть далеко від нас, при виникненні загрози зв'язку може знадобитися фізична присутність. Хвороба когось зазвичай викликає прагнення його відвідати. "Мені потрібно переконатися, що з тобою все нормально" - фраза, яку можна почути в такій ситуації.

Протилежністю прихильності є самотність (або переживання втрати) . Парадокс прихильності в тому , що ми повинні прив'язуватися до тих, кого неминуче втратимо . Тому страхи втрати і залишення - це завжди присутня тінь прихильності.

Бути прив'язаним - значить піддавати себе ризику болю втрати . Одне з найгірших переживань у житті - це подзвонити другу, коли ти найбільше в ньому потребуєш і не застати його. Залишилося без відповіді звернення до іншого викликає почуття повної самотності в цьому світі.

Якби ми ніколи не прив'язувалися, то були б невразливі до втрати і залишенню. "Я завжди залишаю людей до того, як кидають мене" - сказав один з моїх пацієнтів, яким досвід втрати і залишення вселяв жах.

Догляд, відсутність того, до кого ми прив'язані, запускає хворобливе почуття загрози втрати , тому часто навіть негативна реакція більш бажана, ніж її відсутність . Внаслідок цього люди можуть бути дуже прив'язані до тих, хто їх ображає і навіть заподіює емоційний або фізичну шкоду. Розсерджений батько, принаймні, присутня. Влада прихильності може перевершити будь-які інші потреби і навіть голос розуму. У житті ми може знайти безліч прикладів цього. Жінка може повертатися до чоловіка, який її б'є. Чоловік може очікувати, що ще трохи і його дружина- алкоголичка зможе кинути пити.

В результаті численних досліджень були виявлені три основні стилі прихильності: безпечний , уникаючий і тривожно- амбівалентний .

Як показали дослідження , стиль прихильності впливає на взаємини людини з іншими людьми, а також на його самооцінку. Стилі прихильності виявилися пов'язаними з вибором партнера і стабільністю любовних відносин, з розвитком депресій у дорослих , а також зі здатністю долати життєві кризи .

Висновки до 1.1

У цьому підрозділі було розглянуто різні типи прив'язаності, що встановлюються у дитинстві і впливають на формування близьких романтичних і сексуальні стосунки вже в дорослому житті особистості. Також було розглянуто які вчені займалися вивченням прихильностей. Це були такі вчені як: Фройд, Еріксона, Доллард , Міллер, Лоренц, Деркина, Боулбі та інші (Cassidy, Crittenden, Durkin, Goldfarb, Fahlberg, Jacobsen, Kennel, Klaus, Main, Rutter, Schaffer, DeShateau, Spitz, і навіть Авдєєва, Бардишевская, Лебединський, Лангмайер, Максименко, Матейчик, Мещерякова, Мухамедрахимов, Хаймовская)

Отже, різні типи прив'язаності, закладені у дитинстві, зумовлюють різне ставлення об'єкта прив'язаності протягом усього життя. Залежно від цього, як мати взаємодіяла із дитиною, які взаємини встановилися з немовлям, формується певний тип прив'язаності. Це вплине надалі на емоційну сферу особистості, зокрема встановлення емоційної близькості з партнером, а водночас і сексуальну сферу особистості.

Тому дуже важливо правильно виховати дитини, дати їй повною мірою відчуття безпеки й довіри до матері. Саме такою чином, виникає безпечний тип прив'язаності, найбільш сприяє формуванню гармонійної особистості людини. Вже в дорослому житті в близьких довірчі стосунки такі люди почуваються комфортно, вони виявляють велику ніжність і турботу до свого партнеру, виправдано очікуючи від цього того самого.

1.2. Емпатія. Підходи, етапи, фази, особливості. Значення формування емоційної сфери.

В процесі соціалізації особистості відбувається формування емоційної сфери особистості і зокрема формування емпатії. В психологічних дослідженнях є певна кількість визначень емпатії як однієї із етапів формування емоційної сфери.

Емпатія - (грец. *empathia* — співпереживання, співчуття) — досягнення емоційних станів іншої людини.

Емпатія - психічний процес, який дає змогу зрозуміти переживання іншої людини (механізм пізнання); дія індивіда, що допомагає йому по-особливому вибудувати спілкування (особливий вид уваги до іншої людини).

Емпатія - здібність, властивість, здатність проникати в психічний стан іншої людини (характеристика людини, тобто емпатійність).

Емпатія (англ. *empathy* від (грец. *patho*) — співпереживання) — розуміння відносин, почуттів, психічних станів іншої особи в формі співпереживання.

Термин «емпатія» походить від римського «*patho*», що означає глибоке, сильне, чутливе почуття (відчуття), близьке до страждання. Префікс «ем» означає спрямований (скерований) усередину.

Емпатія може бути розглянута як афективна (емоційна) форма ідентифікації. Якщо при ідентифікації стан іншої людини визначається на основі раціональної інтерпретації, то при емпатії — на основі емоційного співпереживання. Емпатія пов'язана з прийняттям іншої людини такою, якою вона є. Її також називають емоційним резонансом на переживання іншої людини. Емпатія базується на почуттях, а не залежить від інтелектуальних здібностей.

Існують декілька значень емпатії це :

- хто уважно слухає, той може зрозуміти, що думає, відчуває інший (це з'єднує людей);

- емпатія підтримує сприйняття іншого таким, який він є;
- емпатія дозволяє краще розуміти інших, приносить їм радість з того, що хтось їх розуміє.

Емпатія (в контексті проблеми духовності)

У контексті духовного розвитку особистості можна розглядати емпатію як:

1) здатність людини:

- а) перейматися почуттями та переживаннями іншої особи (істоти);
- б) реалізовувати свою потребу у безкорисливому створенні сприятливих умов для позитивного емоційного стану та життєдіяльності особи (істоти), що потребує підтримки;

2) один із системотворчих компонентів гуманістичної складової духовності;

3) як один з показників високого рівня розвитку гуманістичної складової духовності та духовності в цілому, якщо емпатійний процес у переважній більшості випадків завершується гуманним вчинком суб'єкта емпатії.

У дослідженнях проблеми емпатії провідними науковцями виокремилося два основних напрямки: когнітивний та емотивний.

Представники когнітивного напрямку розуміють емпатію як інтелектуальний процес пізнання іншої людини через аналіз її особистісних якостей. За такого підходу емпатія визначається як усвідомлення внутрішнього світу іншої людини. Серед прихильників цього напрямку існує погляд на емпатію як на інтуїтивне пізнання емоційного стану іншої людини.

Представники другого напрямку трактують емпатію як емоційний стан, що виникає у людини як відгук на переживання іншої особи, як здатність перейматися емоційним станом іншої людини.

Чимало психологів розглядають емпатію як процес, у якому інтелектуальні й емоційні сторони складають органічну єдність.

Деякі дослідники виокремлюють не лише когнітивний та емотивний, а й діяльнісний компонент емпатійної взаємодії або дієву емпатію, яка відрізняється активним сприянням, допомогою іншій особі.

Наш науковий погляд на психологічний зміст емпатії збігається з думкою дослідника, який розглядає сприяння іншій особі не як компонент емпатії, а як вищу форму її прояву з одного боку та – як заключну фазу емпатійного процесу – з іншого.

Результати аналізу літератури свідчать, що поза увагою дослідників залишилося питання феномену емпатії в контексті духовності. По-перше, не визначено функціональні зв'язки емпатії з іншими структурними компонентами духовності. По-друге, не окреслена психологічна дефініція поняття «емпатія» як компонента духовності. Крім того, емпатійне ставлення розглядається лише щодо представників роду людського. У подальшому викладі результатів дослідження ми виходитимемо із одного з основних постулатів нашої концепції духовності, згідно з яким гуманне ставлення (зокрема й емпатійне ставлення) виявляється не лише до людей, а й до будь-якої живої істоти.

Психологічний механізм перебігу емпатійного процесу приблизно такий.

Для того, щоб пізнати психологічну сутність емпатії як компонента духовності ми визначили особливості виникнення та перебігу емпатійного процесу

Емпатійна взаємодія виникає в разі наявності трьох основних її чинників:

Емпатогенна ситуація, тобто, ті обставини, які спричинили у певної особи (істоти) особливий емоційний стан та потребу у підтримці з боку іншої особи. Такі ситуації можуть бути як психотравмуючими, так і приємними. Відповідно, емоції носять негативний або позитивний характер.

Об'єкт емпатії, тобто, особа (істота), яка потребує підтримки або сприяння.

Суб'єкт емпатії, тобто, особа, у якої виникають певні переживання щодо об'єкта емпатії, а також є здатність надати відповідну підтримку.

З огляду на викладене, емпатійний процес ми розглядаємо як когнітивно-емотивну (інтелектуально-емоційну) взаємодію людини (істоти), яка потребує психологічної або іншої підтримки (об'єкт емпатії), із особою, яка здатна надати таку підтримку (суб'єкт емпатії).

Емпатогенна ситуація спричинює у об'єкта емпатії особливий емоційний стан, який при взаємодії «запускає» у суб'єкта емпатії механізм «емоційного зараження». Здатність до емоційного зараження» притаманна тією чи іншою мірою кожній дорослій людині, хоча найяскравіше цей феномен виявляється в дітей раннього віку. Отже, суб'єкт емпатії переживає емоції, подібні до тих, які спостерігає у об'єкта. Підключення до цього процесу інтелектуальної діяльності мозку (аналіз ситуації, що спричинила переживання об'єкта емпатії, порівняння з аналогічною ситуацією власного життя, пригадування своїх почуттів) «запускає» психологічний механізм ідентифікації. Виникає співпереживання.

Проте інтелектуально-мнемічна діяльність може мати дещо інше спрямування. У таких випадках суб'єкт емпатії не спирається на власний досвід, а концентрується на характері ситуації та переживаннях об'єкта емпатії, намагається прогнозувати можливі наслідки обставин, їх вплив на об'єкт. Тобто, у думках та почуттях суб'єкта актуалізоване лише те, що пов'язане із об'єктом емпатії. У такому разі ідентифікація слабшає або не виникає взагалі. Натомість «спрацьовує» механізм децентрації, тобто, відсторонення суб'єкта емпатії від власних спогадів, думок, почуттів. Таким чином, виникає співчуття.

У деяких випадках, дорослі люди концентруються на інтелектуальній роботі психіки, намагаючись уникнути будь-яких переживань, і переходять до третьої фази емпатійного процесу — вчинково-дієвої, психологічний механізм якої складає гуманна дія, а точніше — гуманний вчинок.

Гуманний вчинок ми розуміємо як безкорисливу дію щодо інших осіб (істот), мотивом якої є потреба людини у створенні сприятливих умов для їх позитивного емоційного стану та життєдіяльності. Згідно з нашого наукового погляду, гуманний вчинок є, з одного боку, кінцевою фазою емпатійного процесу, з іншого — вищою формою прояву емпатії.

Можна виділити **три основних фази перебігу емпатії**, функціонування яких забезпечується різними психологічними механізмами.

I. Емотивно-когнітивна фаза емпатійного процесу. Основні психологічні механізми цієї фази — це емоційне зараження у поєднанні з аналітико-мнемічною діяльністю та емпатійна ідентифікація.

Емпатійну ідентифікацію ми розуміємо як процес емоційно-почуттєвого поєднання суб'єкта емпатії з об'єктом емпатії внаслідок емпатійної взаємодії, прийняття чужих почуттів, переживань, як власних.

Результатом перебігу емотивно-когнітивної фази емпатійного процесу є співпереживання.

II. Почуттєва фаза емпатійного процесу. Основним психологічним механізмом функціонування цієї фази є емпатійна децентрація, тобто подолання егоцентричних тенденцій, перетворення власних почуттів суб'єкта емпатії шляхом інтеріоризації переживань об'єкта емпатії. Ці процеси спричиняють виникнення співчуття.

III. Вчинково-дієва фаза емпатійного процесу. Вона характеризується активним втручанням суб'єкта емпатії в ситуацію, що склалася у об'єкта емпатії, через специфічну дію — гуманний вчинок.

Здатність до емпатії зростає при набутті життєвого досвіду, а також серед схожих між собою людей. Рівень емпатії залежить від здатності індивіда уявити, як одна подія сприйматиметься різними людьми, визнання права на існування різних точок зору. Здатна до емпатії людина терпима до вираження емоцій іншими людьми; глибоко вникає в суб'єктивний внутрішній світ співрозмовника, не розкриваючи при цьому власного настрою і світу; готова

адаптувати своє сприймання до сприймання іншої людини задля кращого розуміння того, що з нею відбувається.

За багатьма ознаками механізм емпатії подібний до механізму ідентифікації, передусім здатністю людини поставити себе на місце іншого індивіда, подивитися на все з його погляду. Проте ототожнення себе з іншими вона не передбачає. Виявляючи до когось емпатію, людина бере до уваги лінію поведінки партнера по взаємодії, а власну вибудовує інакше. Емпатійність, здатність до емпатичної уваги є однією з найважливіших професійних якостей психолога, педагога, лікаря, керівника. Емпатія виявляється в повсякденному житті, будучи завжди пов'язаною з конкретною ситуацією. За недостатньої її реалізації виникають порушення в міжособистісних відносинах.

З огляду на переживання об'єкта емпатії емпатичні переживання можуть бути адекватними і неадекватними: одні люди можуть радіти чужому горю, інші — співчувати.

Взявши за основу особливості вияву, емпатію поділяють на такі види:

- емоційна емпатія. Заснована на механізмах проекції і наслідування моторних та афективних реакцій іншої людини;
- когнітивна емпатія. Базується на інтелектуальних процесах;
- предикативна емпатія. Виявляється як здатність людини прогнозувати афективні реакції іншого у конкретних ситуаціях;
- естетична емпатія. Чуттєве розуміння художнього об'єкта, який є джерелом естетичного задоволення.

Важливими формами емпатії є співпереживання — переживання індивідом тих самих емоційних станів, почуттів, які відчуває інший, і співчуття — емоційне сприйняття негараздів іншого безвідносно до власного стану і дій.

Багато з проблем, що розглядаються психологією, мають певну передісторію вивчення у філософії. Аналогічним чином йде справа і з поняттям «емпатія», яке було об'єктом уваги філософських дисциплін етики і

естетики. Інтерес до поняття емпатії формується у вченнях про симпатію та вчуття кінця XIX – початку XX століття, авторами яких виступають Сміт, Спенсер, Шопенгауер, Ліппс, Шелер, Рібо, Штерн.

Детальний аналіз їх робіт здійснений Т. П. Гавриловою. Вона відзначає, що «в етичних ученнях Сміта, Спенсера, Шопенгауера симпатія розуміється як властивість людської душі і розглядається як регулювальник взаємин між людьми в суспільстві, основи совісті, альтруїзму, справедливості». Інтерес до симпатії як до форми стосунків між людьми відобразився також в теоріях Шелера, Рібо і Штерна. У симпатії вони бачили спрямованість на пізнання особистості іншого як вищої цінності.

Безпосереднім витоком дослідження емпатії є вчення про вчуття Т.Ліппса. У своїй теорії Ліппс розвивав ідею про те, що явище вчуття характеризується пізнавальною спрямованістю на об'єкт, використанням в якості способів пізнання об'єкту засобів проекції, імітації і співвідношення себе і об'єкту. Вчуття як складова частина входить в процес розуміння мистецтва, природи і людини.

Інтерес до феномену емпатії просліджується також в теоріях розуміння, що відносяться до традиції герменевтики, в рамках якої розуміння трактується як об'єднуюче всі позалогічні прийоми пізнання зовнішнього світу, – вчуття, вживання, емпатія. Необхідність звернення до позалогічних прийомів пізнання пояснювалася, на думку В. К. Нішанова, тим, що саме вживання, вчуття і емпатія здатні «схоплювати» характерні для людських дій такі складові, як мотиви, цілі, інтенції, і виявляти сенс людських вчинків.

У американській психології початку XX століття ведуться спори про природу симпатії. Т. П. Гаврилова відзначає існування декількох точок зору. У одному випадку симпатія розумілася як зараження, або індукція, що має інстинктивний характер, в іншому – як умовно-рефлекторний феномен, обумовлений соціальною ситуацією. Але не дивлячись на те, що поняття симпатії достатньо детально і докладно досліджено в американській

психології початку XX століття, воно не набуло такого поширення, як поняття емпатії, яке і стало робочим терміном в психологічній науці.

Як відзначає Т.П.Гаврилова, першим, хто ввів в психологію термін «емпатія», є Є.Тітченер. Він переклав словом «емпатія» (empathy – англ.) запозичене у німецького психолога Т. Ліппса слово вчуття (einfuhlung – нім.). Необхідність використовувати саме це поняття диктувалася вмістом теоретичної концепції, яку розробляв і обґрунтовував Є. Тітченер. Згідно з його ученням, вчуття, або емпатія, входивши в структуру інтроспекції, дозволяє об'єктивніше описувати відчуття, образи і почуття в процесі сприйняття зовнішніх об'єктів (М.Г.Ярошевський).

Таким чином, вже в передісторії вивчення поняття емпатії були закладені питання, що послужили поштовхом до розвитку різних теорій і концепцій емпатії, що існують в даний час в психологічній науці.

Ці питання зачіпали:

- 1) природу емпатії як психічного явища;
- 2) зв'язок емпатії з егоїстичними і альтруїстичними тенденціями в поведінці людини;
- 3) роль зараження, індукції, умовних рефлексів, інтуїції в прояві емпатії;
- 4) форми прояву емпатії і способи їх фіксації;
- 5) функції емпатії у вихованні і розвитку особистості.

Як свідчить ряд теоретичних оглядів досліджень емпатії (Т. П. Гаврилова, Ю.Б.Гіппенрейтер, Т.Д.Корякина, Н.С.Курек, Д.А.Хоустон), з появою сциєнтистської традиції в психології налічується три етапи дослідження емпатії, що розкривають спроби психологів інтерпретувати природу емпатії як психічного явища. Протягом першого етапу емпатія розглядалася як емоційний феномен, для її опису використовувалися терміни, що відносяться до афектних процесів. У теоретичних дослідженнях емпатія розумілася як емоційна реакція на сигнали, що передають емоційний досвід іншого. У емпіричних дослідженнях робився акцент на особливостях емоційного реагування суб'єкта на переживання іншого.

Другий етап дослідження емпатії датується появою теорій, в яких емпатія визначається як афектно-когнітивне явище, як опосередкована емоційна відповідь на переживання іншого, пов'язана з віддзеркаленням його внутрішніх станів (думок, відчуттів тощо). Третій етап відновлення вивчення емпатії пов'язаний з розвитком різних видів психотерапії, в яких акцент робиться на поведінковій природі емпатії. У такого роду дослідженнях емпатія визначається як допомагаюча, альтруїстична поведінка у відповідь на переживання іншого, як сприяння йому.

Наявність описаних вище етапів у вивченні феномену емпатії зумовила появу декількох основних підходів до трактування і визначенню природи емпатії, які є в сучасній психології:

- 1) афектний;
- 2) афектно-когнітивний;
- 3) когнітивний;
- 4) інтегративний.

Уявлення про емпатію розвивалися в напрямі від афектно-когнітивного підходу до інтегративного, який прагне розглядати емпатію як складне явище. У сучасній психології емпатія – це явище, що містить фізіологічний, кінестетичний, афектний і мотиваційний компоненти. Залежно від ситуації в емпатії може переважати або емоційна, або когнітивна, або поведінкова сторона. Функціонування емпатії визначається цінностями і мотиваційними установками особистості.

Не дивлячись на наявність деякої єдності в трактуванні емпатії, думки вчених розходяться тоді, коли їй необхідно дати психологічний статус. Так, деякі дослідники вважають, що емпатія – це психічний процес, підкреслюючи тим самим її динамічний і процесуальний характер. Існують дві тенденції в освітленні фаз процесу емпатії. Перша тенденція представлена в роботах Дж.Бернетта-Ленарда.

У них виділяються три послідовні фази, властиві емпатії як психічному процесу:

- 1) сприйняття і резонанс слухача;
- 2) експресивне повідомлення про виникнення цього стану особі, що викликала емпатію;
- 3) прийняття емпатії при усвідомленні того, що тебе зрозуміли.

Інша тенденція розуміння етапів, фаз емпатичного процесу представлена в роботі В. Айкеса:

- 1) етап емпатичного розуміння, під час якого суб'єкт робить точні висновки відносно думок і відчуттів іншої людини;
- 2) етап емпатичної експресії, під час якого суб'єкт виражає свої думки з приводу переживань іншого;
- 3) етап емпатичної комунікації, під час якої емпатичне розуміння перевіряється і розвивається в діалогічному ключі взаєморозуміння.

Послідовники другої тенденції вказують на внутрішнє забарвлення процесу емпатії вмістом цінностей і потреб індивіда.

Наприклад, А.П.Сопіков виділяє наступні етапи:

- 1) сприйняття різноманіття відкритих змінних об'єкту емпатії, здобуття інформації про якість, знак і вміст його переживань;
- 2) побудова у внутрішньому плані моделі відкритої і латентної діяльності об'єкту емпатії і співвідношення її з власними цінностями і потребами.

Схожі етапи процесу емпатії називаються Т. П. Гавриловою:

- 1) здобуття інформації про якість, знак, вміст переживань об'єкту емпатії;
- 2) співвідношення суб'єктом емпатії власних цінностей і потреб з такими у об'єкта емпатії.

Інша група дослідників робить акцент на розгляді емпатії як психічної реакції, привертаючи тим самим увагу до існування зовнішнього об'єкту, стимулу, який викликає емпатичну реакцію. В цьому випадку підкреслюються відмінності між суб'єктом і об'єктом емпатії. Виділяються

види емпатичної реакції залежно від об'єкту емпатії. Об'єктом емпатії може виступати як генералізований інший, так і група осіб.

Представниками третього, найбільш багаточисельного і перспективного, напряму емпатія визначається як здатність або властивість особистості. Емпатія розглядається як когнітивно-афектна здатність, суть якої полягає в умінні давати опосередковану емоційну відповідь на переживання іншого, пов'язаний з рефлексією його внутрішніх станів, думок і відчуттів. Інша група вчених трактує емпатію як емоційну здатність реагувати на сигнали, що передають емоційний досвід іншого. Емпатію досліджують також і як поведінкову здатність, підкреслюючи закладене в ній уміння проявляти допомагаючу, альтруїстичну поведінку у відповідь на переживання іншого, як сприяння йому (емпатичне слухання, кінестетична емпатія).

Вчені, що розглядають емпатію як здатність або властивість особистості, концентрують свою увагу на вивченні особливостей рефлексії, розвитку соціальних відчуттів, спрямованості особистості в спілкуванні, моральної і ціннісної орієнтації, соціального інтелекту, системи стосунків до іншого, системи соціальних потреб, здатності до децентрації, просоціальної мотивації у суб'єктів емпатії. Іншими словами, вони вивчають ті характеристики особи, які є важливими детермінантами виникнення ситуацій утрудненого спілкування.

Визначення емпатії як властивості особистості додає їй статус чинника, який не лише характеризує суб'єкта утрудненого і неутрудненого спілкування, але і є постійно діючою причиною як виникнення ситуацій утрудненого спілкування, так і виходу з них. Таке трактування емпатії робить акцент на її ролі в якості механізму міжособового спілкування, вказує на двосторонні зв'язки суб'єкта і об'єкту емпатії.

У вітчизняній психології постійно підкреслюється, що здібності як властивості особистості відповідають за успішність діяльності і спілкування. У них відображається соціальний досвід взаємодії індивіда з іншими і його

внутрішні характеристики (система стосунків, ціннісні орієнтації, особливості мотивації тощо).

Таким чином, здібності до емпатії – це соціально-психологічна властивість особистості, яка формується в процесі взаємодії людей, впливаючи на успішність спілкування, на діапазон труднощів, що переживаються людиною.

Як соціально-психологічна властивість емпатія складається з ряду здібностей:

- 1) здібності емоційно реагувати і відгукуватися на переживання іншого;**
- 2) здібності розпізнавати емоційні стани іншого і як би переносити себе в його думки, відчуття і дії;**
- 3) здібності давати адекватну емпатичну відповідь як вербального, так і невербального типу на переживання іншого.**

Якщо розкласти це визначення на складові, то можна виділити наступні властивості, характерні для людини, що володіє високим рівнем емпатії:

- ✓ інтуїтивне знання про почуттях, думках, внутрішній стан іншої людини ;
- ✓ співпереживання і переживання подібних емоцій з емоціями співбесідника ;
- ✓ уміння прийняти чужу точку зору, приміряти на себе роль іншої людини, активний пошук вихід зі складної ситуації саме з позиції іншої людини;
- ✓ емоційна реакція орієнтована на почуття іншої людини.

Крім того, емпатія демонструють здатність сприймати не тільки почуття і думки інших людей і співпереживати їм, але також і високу ступінь співпереживання кіно і літературним героям. Як правило, ступінь емпатії зростає з придбанням життєвого досвіду.

Діагностика емпатії можлива вже в самому ранньому дитинстві. Деякі немовлята заливаються плачем, якщо чує плач стороннього дитини на вулиці, активно реагує на емоційний стан матері та інших домочадців. Приміром,

вередує без причини, якщо в родині хтось перебуває в пригніченому стані, причому у нього можуть спостерігатися і вторинні ознаки співпереживання, наприклад, прискорене серцебиття і т.д.

Чи є природженим або придбаним таке почуття як емпатія в психології однозначної відповіді немає. Однак за результатами спостереження, емпатії частіше виростають у сім'ях, де панує тепла атмосфера, і де батьки звертають достатню увагу на те, яким чином їх власний емоційний стан позначається на оточуючих, в тому числі, і на власних дітях.

У психології існує безліч тестів, що дозволяють визначити рівень емпатії, якою володіє конкретна людина.

Підвищений рівень емпатії характеризується болісно вираженим почуттям співпереживання. Людина попросту втрачає здатність відокремлювати власні проблеми і почуття від почуттів і проблем в тій чи іншій мірі близьких йому людей. Таку емпатію психологи називають афективною. Нерідко емпатії афективного типу мають зайвої душевної ранимостью, вразливістю, страждають необґрунтованим почуттям провини.

Високий рівень емпатії. У цьому випадку люди зазвичай дуже чутливі до потреб і проблем оточуючих, вони відносяться до решти з непідробним інтересом, легко знаходять спільну мову практично з усіма, делікатні, намагаються нікого не зачепити і не образити і в тяж час самі легко переносять критику. Поняття емпатії, в її позитивному сенсі, визначають саме особливості людей цього рівня.

Нормальний рівень емпатії характерний для більшості людей. Як правило, він здатні зрозуміти думки й почуття більшості людей, але співпереживання демонструють тільки по відношенню до своїх близьких. Власні емоційні прояви зазвичай контролюють, намагаючись «не розкриватися» перед малознайомими або сторонніми людьми.

Низький рівень емпатії характерний тим, що людина відчуває труднощі при будь-яких контактах з оточуючими.

Антиемпат не розуміє людей, не здатний прийняти позицію іншого чи подивитися на проблему з чужої точки зору. Вчинки інших людей, засновані на емоціях, часто здається йому абсолютно безглуздими і не раціональними. Здатності до співпереживання дуже низькі.

Емпатія – це не результат інтелектуального зусилля. Це явище лежить швидше в області інтуїції. Деякі психологи вважають, що емпатія – властивість вроджене, і слабшає або збільшується лише в залежності від особистого життєвого досвіду людини. Але в теж час, існують і спеціальні тренінги, що допомагають навчитися більш точно сприймати стан іншої людини і налаштовуватися на одну емоційну хвилю.

У розвитку емпатії велику роль відіграє процес самопізнання, коли людина вчиться розуміти себе самого, контролювати власні думки і почуття, йому стають зрозуміліше думки і почуття інших людей.

Психологи також рекомендують копіювати міміку інших людей, жести, голос. Вважається, що таким чином ви вживатися в роль, на хвилинку стаєте тією людиною, яку ви хочете зрозуміти. Адже практично всі великі драматичні актори володіють високим рівнем емпатії.

Висновки до 1.2

У цьому підрозділі ми можемо зробити такі висновки, як:

1. Емпатія в розвинених особистісних формах - це складне функціональне утворення, в якому пізнавальні та емоційні процеси складають взаємообумовлену спільність, опосередковану дію і розвиток актуальних потреб і, яка в свою чергу, розвивається під їх впливом. В особистісних формах емпатії відбивається, з одного боку, ступінь зрілості пізнавальних та емоційних процесів, а з іншого - характер мотивації, ступінь стійкості структури особистості.

2. Спрямованість особистісних форм емпатії виявляє їх склад. Співпереживання - більш безпосередня імпульсивна форма емпатії, порівнюючи зі співчуттям. В силу оцентралізації співпереживання об'єкт і

зміст його переживань відбиваються індивідом мимовільно. Умовно кажучи, співпереживаючий індивід не відчуває себе об'єктом власних переживань. Інший являється для співпереживаючого лише стимулом для переживання для себе, і справжнього співчуття в даному випадку не відбувається.

Співчуваючи, індивід осмислює не лише знак і модальність, але й зміст свого переживання, і своє відношення до об'єкту емпатії, і засоби вирішення ситуації, яку він спостерігає.

Співчуття, на відміну від співпереживання - осмислена узагальнена форма емпатії, яка проявляється засвоєною моральною нормою і досвідом емоційно-моральних відносин.

Для виникнення співпереживання також необхідний емоційний досвід і вміння співвідносити з цим досвідом переживання інших людей. Однак відштовхуючись від суті співпереживань, можна думати, що моральні знання не входять до складу цього виду емпатії і в якійсь мірі відрізняється від нього.

1.3.Соціалізація особистості та особливості розвитку соціальних емоцій.

В процесі соціалізації особистості відбувається формування емоційної сфери особистості і зокрема формування соціальних емоцій. В психологічних дослідженнях є певна кількість визначень соціальних емоцій як одного із етапів формування емоційної сфери.

Емо́ції (від фр. **emotion** — «хвилювання», «збудження») — складний стан організму, що припускає тілесні зміни розпоширеного характеру — в диханні, пульсі, залозо-виділеннях тощо — і на ментальному рівні.

Емо́ції -стан збудження чи хвилювання, що позначається сильними почуттями, і зазвичай імпульсом щодо певної форми поведінки.

Емо́ції - особливий клас суб'єктивних психічних станів, що відбивають у формі безпосередніх переживань відчуттів приємного або неприємного.

Емоції - відношення людини до світу, людей, процесам і результатом практичної діяльності.

До емоційної сфери особи відносять настрої, почуття, афекти, пристрасті, стреси та ін. Ці емоції включені в усі психічні процеси і стани людини. Будь-які прояви активності людини супроводжується емоційними переживаннями.

Факти доводять:

- 1) природжений характер основних емоцій і їх зображення на обличчі;
- 2) наявність генотипически обумовленої здатності до їх розуміння у живих істот.

Афективна сфера - сукупність переживань людиною свого ставлення до навколишньої дійсності і до самого себе.

Молодший підлітковий вік є одним з ключових етапів у процесі становлення емоційно -вольової регуляції дитини.

Переживання підлітка стають глибшими, з'являються більш стійкі почуття, емоційне ставлення до ряду явищ життя робиться тривалішим і стійкіше, значно ширше коло явищ соціальної дійсності стає небайдужим підлітку і породжує у нього різні емоції.

Для дуже багатьох людей підлітковий вік являє собою період, коли вплив емоцій на духовне життя стає найбільш очевидним .

Для дітей у підлітковому віці характерна легка збудливість, різка зміна настроїв і переживань. Підліток краще, ніж молодший школяр, може управляти вираженням своїх почуттів. У певних ситуаціях шкільного життя (погана відмітка, догану за погану поведінку) він може приховувати під маскою байдужості тривогу, хвилювання, засмучення. Але за певних обставин (конфлікт з батьками, вчителями, товаришами) підліток може проявити велику імпульсивність у поведінці.

Від важко пережитої образи він здатний на такі вчинки, як втеча з дому , навіть спроба самогубства.

Величезне значення в цьому віці набуває спілкування з однолітками, яке стає гострою потребою підлітка і пов'язане з його багатьма переживаннями. Спілкування з товаришами - джерело не тільки появи нових інтересів, а й становлення норм поведінки. Це пов'язано з тим, що серед підлітків виникають певні вимоги до дружніх відносин - до чуйності, чуйності, вмінню зберігати таємницю, розуміти і співпереживати.

Отроцтво - це період, коли підліток починає цінувати свої відносини з однолітками. Сама дружба і служіння їй стають однією із значущих цінностей в цьому віці. Саме через дружбу підліток засвоює такі риси взаємодії людей, як співпраця, взаємодопомога, взаємовиручка, ризик заради іншого і т. п. При цьому саме в отроцтві людина починає осягати, як глибоко (а іноді й непоправно для дружби) ранить зрада, що виражається у розголошенні довірчих одкровень або у зверненні цих одкровень проти самого друга в ситуації запальності суперечок, з'ясуванні відносин, сварок. Отроцтво через потреби пізнати себе і прагнення відкрити через постійні рефлексії свою вислизає сутність позбавляє підлітка спокійній душевного життя. Тим більше що саме в отроцтві діапазон полярних почуттів надзвичайно великий.

У підлітка палкі почуття, часом ніщо не може зупинити його в прагненні до обраної мети: «для нього не існує в цю мить ні моральних перепон, ні страху перед людьми і навіть перед лицем смерті».

Очі його віддираю племін пристрасті, погляд непохитний. Крім власної мети - весь світ ніщо. Але йде порив. Марнотратство душевної і фізичної енергії не проходить задарма - ось він вже впав у заціпеніння, він млявий і бездіяльність. Очі його згасли, погляд порожній. Він спустошений, і здається, ніщо не додасть йому сил. Але ще трохи - і він знову охоплений пристрастю нової мети » (Мухіна В. С, 1997).

Різко виражені психологічні особливості підліткового віку отримали назву «підліткового комплексу». Він включає в себе перепади настрою - від нестримної веселості до смутку і назад, а також ряд інших полярних якостей,

які виступають поперемінно. Причому достатніх, значущих причин для подібної зміни настрою підлітка, по суті, просто може і не бути.

Так, найчастіше чутливість підлітків до оцінки сторонніми своєї зовнішності, здібностей, умінь поєднується у них із зайвою самовпевненістю і безапеляційними думками відносно оточуючих. Сентиментальність часом уживається з вражаючою черствістю, хвороблива соромливість - з розбещеністю, бажання бути визнаним і оціненим іншими - з показною незалежністю, боротьба з авторитетами, загальноприйнятими правилами і поширеними ідеалами з обожнюванням випадкових кумирів, а чуттєве фантазування - з сухим мудруванням (Личко А. Е. , 1983).

Підлітки виключно егоїстичні, вважають себе центром всесвіту і єдиним предметом, гідним інтересу, і в той же час ні в один з наступних періодів свого життя вони не здатні на таку відданість і самопожертву, як в цьому віці. Вони можуть пристрасно любити і обірвати ці відносини так само раптово, як і почали. З одного боку, вони з ентузіазмом включаються в життя суспільства, а з іншого - охоплені пристрастю до самотності. Іноді їх поведінка по відношенню до інших людей грубо і безцеремонно, хоча самі вони неймовірно ранимі. Їх настрої коливається між сяючим оптимізмом і самим похмурим песимізмом (Фрейд А., 1993).

Загальне зростання особистості підлітка, розширення кола його інтересів, розвиток самосвідомості, новий досвід спілкування з однолітками, як правило, ведуть до інтенсивного зростання соціально цінних мотивів і переживань .

Підліток гостріше відчуває співчуття побачивши горя інших людей, йому властиве прагнення безкорисливо відмовитися від чогось для нього цінного заради блага іншої людини. У підлітковому віці більше, ніж в іншому шкільному віці, відзначається захваченість зростаючої людини переживаннями, пов'язаними з добром, співчуттям, зі здатністю жертвувати своїми запитами, потребами заради інших людей (Якобсон П.М., 1976).

Криза отрочтва збагачує підлітка знаннями і почуттями таких глибин, про які він навіть не підозрював в дитинстві. Підліток через власні душевні муки збагачує сферу своїх почуттів і думок, він проходить важку школу ідентифікації з самим собою і з іншими, вперше опановуючи досвідом цілеспрямованого відокремлення (Мухіна В. С, 1997).

Більшість підлітків у відповідь на питання про те, як вони приймають рішення в повсякденному житті, стверджують, що відчувають труднощі, спілкуючись з батьками, часто конфліктують з ними.

Бажання зняти емоційну залежність від батьків набагато більше виражено у хлопчиків, ніж у дівчаток. При несприятливих умовах формування особистості школяра (важка обстановка в сім'ї, конфлікти з батьками, незадовільні відносини з товаришами, підвищена самооцінка, недоліки навчально -виховного процесу в школі і т. д.) в цьому віці може спостерігатися зростання асоціальних почуттів. Важливим моментом, що викликає появу образи, озлобленості підлітка, які можуть виразитися в його агресивній емоційної реакції, є нехтування дорослих, їх недоброзичливе ставлення до його запитам, прагненням, до всієї особистості підлітка (Якобсон П. М. , 1976).

При переході від підліткового до юнацького віку самопізнання молодої людини втрачає свою емоційну напруженість і існує вже на спокійному емоційному тлі. Загальна спрямованість юнаків і дівчат на майбутнє створює сприятливі психологічні основи для більшої відкритості підлітків різноманітним переживанням. Естетичні почуття, переживання, пов'язані з появою нових видів діяльності, почуття закоханості, радість творчості, великий інтерес до світу почуттів іншої людини, особливо однолітка - все це обумовлює велику емоційну сприйнятливість молодих людей, властиву даному віку. Крім того, в цьому віці у підлітків розвиваються здібності віддаватися переживанням, народженим новими, раніше не випробуваними враженнями.

У цьому віці у юнаків та дівчат виникає і більш точне регулювання почуттів, зокрема, більш досконале володіння виразом своїх почуттів і

настроїв. Якщо підліток може приховувати свої переживання під личиною байдужості, то юнак вміє не тільки приховувати відчують їм почуття, але і маскувати їх. Так, схвильованість від зустрічі з небайдужим людиною він може маскувати іронічним сміхом, сором'язливість - розв'язнішими манерами і самовпевненим тоном, смуток - напускною веселістю (Якобсон П. М., 1976).

У юнацький вік надзвичайно значущий для розвитку емоційної сфери людини. Можна сказати, що це «критичний» вік, оскільки в цей час закладаються основи емоційного життя людини, які стануть фундаментом його емоційності в зрілі роки.

Юність - вік специфічної емоційної сенситивності. У цей період інтенсивно реалізуються і розквітають за сприятливих умов всі ті потенції емоційності людини, які закладені в його натурі.

«Юнацька гарячність», «юнацька палкість» - не випадкові слова, а виразна характеристика особливостей емоційного життя молодих людей в ці роки.

Для емоційного життя юності характерно те, що в ці роки не тільки переживаються предметні почуття, але і формуються почуття узагальнені (почуття прекрасного, почуття трагічного, почуття гумору і т. д.). Ці почуття висловлюють вже загальні, більш-менш стійкі світоглядні установки особистості. Їх і називають світоглядними почуттями.

Виникнення і розвиток предметних почуттів виражає формування у молодих людей стійких емоційних відносин, своєрідних "емоційних констант".

Одним з істотних моментів стає формування почуття дорослості, причому дорослості не взагалі, а саме чоловічої і жіночої.

Для емоційного життя юності характерно не тільки переживання предметних почуттів (спрямованих на певну подію, особа, явище), а й формування у молодих людей почуттів узагальнених (почуття прекрасного, почуття трагічного, почуття гумору і т. д.). Ці почуття висловлюють вже загальні, стійкі світоглядні установки особистості.

Для ранньої юності типова ідеалізація друзів і самої дружби. Маючи потребу в сильних емоційних уподобаннях, молоді люди часом не помічають реальних властивостей партнера. Юнацька потреба в саморозкритті часто переважає інтерес до розкриття внутрішнього світу іншої, спонукаючи не так вибирати одного, скільки придумувати його (Кон І. З , 1987).

Емоційне голодування в період юності настільки ж реальне явище, як і голодування мускульну . Воно має форму нудьги і туги.

Потреба людини в емоційному насиченні задовольняється головним чином у процесі досягнення самих різних цілей, які індивід перед собою ставить.

Юнацька мрія про кохання висловлює насамперед потребу молодшої людини в емоційному контакті, розумінні, душевній близькості. Потреба в саморозкритті, інтимної людської близькості і чуттєво - еротичні бажання дуже часто не збігаються і можуть бути спрямовані на різних партнерів. За образним висловом одного вченого, хлопчик не любить жінку, до якої його тягне, і його не тягне до жінки, яку він любить.

Поява коханої дівчини знижує емоційне напруження одностатевої дружби, і друг стає швидше добрим товаришем. З іншого боку, любов передбачає більшу ступінь інтимності, ніж дружба, вона ніби включає в себе дружбу .

У юнацькому віці , як правило, відбувається формування загальної емоційної спрямованості особистості, тобто закріплення ієрархизації власної цінності тих чи інших переживань.

Емоції відіграють найважливішу роль у формуванні, закріпленні і в дієвої реалізації морального спрямування людини. Однак вони завжди являють собою оцінку, а не цінність. У той же час за будь морального спрямування кожна людина хотіла б і особисто бути щасливий, а щастя являє собою не тільки об'єктивні досягнення людини, а й певні його яскраві переживання , цінні самі по собі.

Свого часу було встановлено, що цінність одних і тих же переживань для різних осіб ранжирована по-різному. У зв'язку з цим в психологію і було введено поняття загальної емоційної спрямованості. Емоційна спрямованість, таким чином, пов'язана з функціонуванням емоції в якості цінності, і тільки за цією ознакою вона відрізняється від морально - світоглядної. Загальна емоційна спрямованість людини позначається насамперед у виборі ним тієї сфери діяльності, яка найбільш відповідає цій спрямованості.

Таким чином, **Б. І. Додонов пропонує виділяти 10 типів загальної емоційної спрямованості людини:**

1. Альтруїстичний тип. Особам, що належать до цього типу, важливо не просто свідомість, що їх діяльність корисна людям. Їм важливий безпосередній контакт з тими, кому вони служать, важливі і особливо цінні які відчують при цьому емоції ніжності, розчулення, співчуття, співпереживання. У більшості випадків альтруїстичний тип сприяє формуванню дійсно самовідданої особистості. Разом з тим важливо мати на увазі, що альтруїзм отримує те чи інше конкретне втілення в залежності від багатьох факторів, і насамперед від морально - світоглядних поглядів.

2. Комунікативний тип. Як тип загальної емоційної спрямованості людини, він близький до альтруїстичної. Найбільш характерні для людей цього типу ситуації пов'язані зі спілкуванням з людьми. Для них особливо важливий всякий позитивний емоційний контакт із собі подібними.

Коло найбільш цінних для цього типу особистості переживань - це задовольняє бажання спілкуватися, ділитися думками і переживаннями з іншими людьми, почуття симпатії, розташування, поваги, обожнювання, почуття вдячності, подяки. Комунікативний тип загальної емоційної спрямованості - найпоширеніший, особливо серед дівчат. За результатами досліджень Б. І. Додонova, до нього належить близько чверті всіх юнаків.

3. Практические тип. Даний тип емоційної спрямованості людини пов'язаний з багатством і своєрідністю переважної більшості продуктивних, суспільно корисних видів діяльності.

Для праксический тип як найбільш цінного емоційного компонента діяльності виступає, по-перше, саме прагнення до мети, а по-друге - своєрідна емоційна «захваченість» просуванням у напрямку до неї, задоволення від руху вперед, від досягнень на цьому шляху.

Люди цього типу менш вимогливі до виду занять (лише б вони приносили відчутний корисний результат), але більш «прискіпливі» до їхньої форми, організації. Для таких осіб характерне вчинення корисного і потрібного з великим напруженням волі, захопленість роботою, якщо вона виконується по строго задуманому планом і приносить бажані результати.

Поширеність праксический тип може сильно коливатися в різних професійних групах людей.

4. Гностичний тип. Найбільш привабливою емоціогенною ситуацією для людей гностичного типу є рішення складних пізнавальних проблем. Подібним особистостям властиво задоволення потреби в пізнавальній гармонії: прагнення щось зрозуміти, проникнути в сутність явища; нестримне прагнення подолати протиріччя у власних міркуваннях, привести все в систему. Представники гностичного типу так говорять про себе: «Для мене саме приємне переживання - розібратися в скрутному питанні» або:

« Найприємніше почуття - вирішити завдання, коли спочатку здавалося, що її вирішити неможливо».

5. Романтичний тип. Під романтичною спрямованістю цього типу людей можна розуміти їх прагнення до таємничого, незвичайного, хвилююче - загадкового, екзотичного. Почуття таємничого майже завжди включає в себе очікування: ось зараз відбудеться щось, і саме воно надасть вирішальний вплив на мою долю (або долю людини, за якого я переживаю). Погоня за «дражливим ароматом таємниці» штовхає деяких людей до містики, а часом, особливо підлітків та молодих людей, призводить навіть в злочинний світ. Але вона ж народжує і сміливих мандрівників, і вчених, які прокладають нові шляхи в науці.

Романтичний тип людей близький до гностичному своєї пізнавальної, пошукової спрямованістю, проте далеко не рівнозначний йому. Романтик прагне навіть в науковому дослідженні не звести складне до простого, а, навпаки, показати, як багато складного, надзвичайного таїться за зовні простим. Йому видається цікавим відшукати якусь більш глибоку, світоглядно значущу основу зовні банальних, не пов'язаних один з одним явищ. Підлітків з романтичним типом емоційної спрямованості найчастіше вдається виявити по їх нестримного захопленню пригодницької літературою.

6. Пугніческий тип. Назва цього типу загальної емоційної спрямованості походить від латинського слова «pugno» - боротися. Це тип людей, яких нестримно тягне до себе небезпека, ситуація боротьби з нею і перемоги над нею. Це люди, для яких «жити - означає ризикувати», як сформулював своє кредо один з відомих італійських альпіністів. Боротьба тягне їх не стільки можливістю самоствердження, скільки безпосереднім задоволенням від самого її процесу, від насолоди гострими відчуттями. Сам страх для осіб пугніческого типу несе в собі щось приємне, як для дітей, які слухають «страшні» казки.

7. Естетичний тип. Люди, які відносяться до цього типу, вище всього цінують насолоду прекрасним. Удовлетворяемая спрага краси, почуття прекрасного, витонченого, граціозно, піднесеного - ось світ тих переживань, до яких їх нестримно і постійно тягне. Нерідко їх улюбленими емоційними станами є лірична, світлий смуток, задумливість.

Як і всі інші типи загальної емоційної спрямованості людей, естетичний тип визначається не абсолютним естетичним розвитком людини, а домінуванням прагнення до естетичної насолоди серед всіх інших устремлінь.

8. Глорический тип (від лат. Gloria - слава). Це тип людей, для яких найприємнішою виявляється ситуація, коли ними милуються, захоплюються, коли перед ними схиляються. Б. І. Додонов зазначає, що особи з глорическим типом емоційної спрямованості зустрічаються не так вже часто, однак майже

у всіх випадках у таких людей одночасно виявляється наявність зазвичай ретельно приховуваного комплексу неповноцінності.

9. Акізітивний тип (від фр. Acquisition - придбання). Головним насолодою людей даного типу є задоволення від накопичення чого-небудь. Це не зовсім те ж саме, що отримало назву вещизма, хоча багато представників акізітивного типу можуть хворіти і такий «моральної хворобою». Але акізітивні устремління подібних людей можуть виражатися в накопиченні не тільки речей, а дуже по- різному, і найчастіше в колекціонуванні, аж до накопичення певних відомостей або цікавих знайомств. Для визначення даного типу важливо відзначити своєрідне почуття удоволюваної пристрасті від придбаного, самоцінності придбань. Оскільки така самоцінність порою може поєднуватися зі спеціальною метою, іноді навіть суспільно корисною, не слід поспішати з осудом людей акізітивного типу.

10. Гедонический тип. Гедонізм в перекладі з грецького означає «насолуду». За ознакою тих емоцій, переживання яких становить головна насолода людини, виділяються і всі інші типи емоційної спрямованості. Однак у всіх інших їх насолуду нерозривно пов'язане з цілеспрямованою діяльністю. «Гідність» ж люблять випробовувати почуття, які пов'язані не з продуктивною діяльністю, а з задоволенням чисто органічних потреб або близьких до них потреб у фізичному і духовному комфорті. Такі насолуду від смачної їжі, тепла сонця; почуття безтурботності, безтурботності, веселощів; приємна бездумна збудженість на танцях , вечірках; нега, хтивість.

Тип загальної емоційної спрямованості особистості, виступаючи в якості одного з системоутворюючих чинників всієї психологічної структури, накладає відбиток на багато особливості емоційної сфери людини . Емоційна ж сфера, в свою чергу, справляє свій вплив на сприйняття людиною навколишньої дійсності, на його мрії і плани, на вибір діяльності, друзів, коханих , на творчість , на уявлення про щастя.

Разом з тим віч з яскраво вираженою певної емоційної спрямованістю аж ніяк не чужі і всі інші спонукання. Але вони існують не незалежно від

головного типу емоційної спрямованості людини, а як би пронизуються їм (Додонов Б. І. , 1987).

Висновки до 1.3

У цьому підрозділі ми розглянули соціалізація особистості та особливості розвитку соціальних емоцій.

А також дізналися що : у період від 11 до 19 років відбувається бурхливий розвиток емоцій людини.

Для підліткового віку (від 11 до 14 років) характерні різка зміна настроїв і переживань , підвищена збудливість, імпульсивність , надзвичайно великий діапазон полярних почуттів. У цьому віці у дітей спостерігається наявність «підліткового комплексу», який демонструє перепади настрою підлітків - часом від нестримних веселощів до зневіри і назад, а також ряд інших полярних якостей , які виступають поперемінно.

Причому слід зазначити, що видимих, значущих причин для різкої зміни настроїв в підлітковому віці може і не бути.

Загальне зростання особистості підлітка, розширення кола його інтересів, розвиток самосвідомості, новий досвід спілкування з однолітками - все це веде до інтенсивного зростання соціально цінних мотивів і переживань підлітка, таких, як співчуття чужому горю, здатність до безкорисливого самопожертви і т. д.

При переході від підліткового до юнацького віку самопізнання втрачає емоційну напруженість і існує на спокійному емоційному тлі .

Юність - вік специфічної емоційної сенситивності. Для емоційного життя юності характерно не тільки переживання предметних почуттів (спрямованих на певну подію, особа, явище), а й формування у молодих людей почуттів узагальнених (почуття прекрасного, почуття трагічного, почуття гумору і т. д.). Ці почуття висловлюють вже загальні, більш-менш стійкі світоглядні установки особистості .

Юність - вік формування у молодих людей загальної емоційної спрямованості, основ емоційної культури.

1.4. Феномен «емоційний інтелект» і його визначення.

У контексті емоційного інтелекту, ми можемо часто зустріти такі терміни як: «соціальний інтелект», когнітивний інтелект (IQ). На даному етапі своєчасним буде розглянути визначення «емоційний інтелект», а так само його зв'язок з коефіцієнтом інтелекту, тотожність емоційного інтелекту з соціальним інтелектом.

Емоціональний інтелект (EI, EQ) (англ. Emotional intelligence) — психологічна концепція, що виникла в 1990 році, і введена в науковий обіг П. Селовеєм і Дж. Майєром. На даний момент існує декілька концепцій емоційного інтелекту і єдиної точки зору на вміст цього поняття немає.[71, с.67]

Емоційний інтелект — за визначенням Дж. Мейєра, П. Селовея і Д. Карузо, група ментальних здібностей, які сприяють усвідомленню і розумінню власних емоцій і емоцій тих, що оточують. У енциклопедії приводиться визначення Емоційний інтелекту (EQ) як здатності усвідомлювати, розуміти, доносити, використовувати емоції і управляти ними, а також на основі цих умінь ефективно взаємодіяти з іншими людьми.[71, с.67]

Намагаючись підвести підсумок, ми можемо прийти до висновку, що суть емоційного інтелекту можливо відкрити розглянувши складові емоційного інтелекту – модель емоційного інтелекту. Це також дасть можливість встановити точки пересічення або міру тотожності емоційного і соціального інтелекту. [71, с.67]

Рис. 1.1: Складові емоційного інтелекту за визначенням Дж. Мейєра, П. Селовея і Д. Карузо.

Д. Гоулман виділив наступні критерії емоційного інтелекту: самомотивацію, стійкість до розчарувань, контроль над емоційними спалахами, вміння відмовлятися від задовольств, регулювання настрою і вміння не давати переживанням заглушати здатність думати, співпереживати і сподіватися. Проте методичних інструментів для виявлення цих характеристик сам Д. Гоулман не запропонував. [15, с.37]

Детальніше і результативно дана проблематика досліджувалася американським психологом Рувеном Бар-Оном. Саме завдяки ньому в 80-ті роки ХХ століття було введено поняття коефіцієнта емоційного розвитку EQ і розроблена модель, що складається з 15 компетенції (здібностей, навиків), які можна згрупувати в п'ять загальних з тематики сфер. [71, с.67]

Внутрішньо-особова сфера стосується здатності розуміти себе і управляти собою. Вона охоплює:

Емоційний самоаналіз – здатність розуміти свої відчуття і причини своїх вчинків, а також вплив, який вони надають на тих, що оточують. Не володіючи в належній мірі цією здатністю, людина, по суті, стає маріонеткою в руках зацікавлених людей, обставин і власних емоцій. [71, с.67]

Ассертивність – здатність виражати і захищати свої відчуття, погляди і думки конструктивно. Це дає можливість спілкуватися з людьми ясно, конкретно і недвозначно, при цьому враховуючи інтереси і реакції співбесідника. [71, с.67]

Незалежність – здатність самостійно приймати рішення і бути емоційно незалежним від інших. Це уміння ставити перед собою цілі, знаходити дороги їх досягнення, самостійно мотивувати і направляти себе.[38, с.81]

Самооцінка, самоповага – здатність поважати і приймати свої сильні і слабкі сторони. Самоповага дозволяє людині відчувати себе упевненим в будь-яких ситуаціях, оскільки є дозвіл робити помилки і бути самим собою. Це те, що називається адекватною самооцінкою. [71, с.67],[38, с.49]

Самоактуалізація – це здатність ставити перед собою особисті цілі і реалізовувати свій потенціал. Володіючи високим рівнем самоактуалізації, людина любить свою роботу і по-справжньому віддається своїй справі, чим би він не займався. [71, с.67]

Завершальна частина даної складової ЕІ пов'язана з високим рівнем володіння емоціями, умінням переживати сильні травматичні дії, виходити з негативних емоційних станів без перебільшення або зменшення важливості їх дії. [31, с.78]

Наступним сегментом моделі емоційного інтелекту, розробленої Руvenом Бар-Оном є міжособистісна сфера.

Міжособистісна сфера стосується «суспільних навиків» особистості - здатності взаємодіяти і ладнати з іншими. Вона складається з трьох градацій:

Емпатія – здатність бачити світ очима іншої людини. Це не співчуття, не люб'язність і не така ж точка зору – це спосіб дати зрозуміти іншій людині, що її думка і відчуття мають право на існування. При такій поведінці будь-який конфлікт може перейти у форму співпраці. [71, с.67]

Емпатія базується на самоусвідомленні; чим більше ми розуміємо власні емоції, тим з більшим знанням справи прочитуватимемо відчуття

інших людей. Ця здатність — уміння розпізнати, що відчуває інша людина, — виявляється у великій кількості сфер життя, від торгівлі і управління до любовного зв'язку і батьківства та материнства, до співчуття і політичної діяльності. Недолік емпатії буває дуже помітним, а її повна відсутність спостерігається у злочинців-психопатів, насильників і осіб, що роблять замах на розтління дітей.[15, с.157]

Людські емоції рідко бувають втілені в слова; набагато частіше вони виражаються за допомогою інших сигналів. Ключем до інтуїтивного збагнення відчуттів іншої людини служить здатність розшифровувати інформацію, передавану невербальними дорогами: інтонацію голосу, жест, вираз обличчя і тому подібне. Мабуть, найбільший об'єм досліджень здатності людей прочитувати таку невербальну інформацію виконаний психологом з Гарвардського університету Робертом Розенталем і його студентами. Розенталь розробив тест на емпатію (визначення профілю невербальної чутливості) — серію відеозаписів молодої жінки, що виражає різні відчуття, — від відрази до материнської любові. Як показали результати дослідження із залученням більше семи тисяч добровольців із США і ще вісімнадцяти стран, здатність розпізнавати відчуття за невербальною інформацією давала такі переваги, як краща емоційна адаптованість, велика популярність в тих, що оточують і велика товариськість, а також — велика чутливість. До речі сказати, жінки в цьому вигляді емпатії в принципі проявили себе краще за чоловіків. Причому у людей, чиї показники покращувалися за ті сорок п'ять хвилин, протягом яких проводився тест, — свідомство того, що у них є талант до розвитку емпатических навиків. Спосіб вираження раціонального розуму полягає в словах, а емоції завжди виражаються невербальними засобами. Насправді, якщо слова людини не узгоджуються з тим, що передається за допомогою тону його голосу, жестів або інших невербальних сигналів, емоційна істина полягає в тому, як він говорить, а не в тому, що він висловлює. Одне практичне правило, використане в дослідженнях спілкування, полягає у тому, що більше 90 відсотків інформації передається

невербальним способом. Такого роду повідомлення, наприклад, коли в голосі прослизає тривога або в швидких жестах роздратування, майже завжди сприймають на підсвідомому рівні, не обертаючи особливої уваги на характер повідомлення, а просто безмовно приймаючи і реагуючи на нього. Навики, що дозволяють нам робити це добре або погано, також переважно отримуються без слів. [15, с.157]

Соціальна відповідальність – здатність проявляти бажання і готовність до співпраці на благо команди, організації або суспільства в цілому, яка не приносить людині прямої вигоди. [71, с.67], [38, с.57]

Міжособистісні стосунки – здатність встановлювати і підтримувати корисне і приємне спілкування з іншими людьми. Навіть якщо ваша робота безпосередньо не пов'язана з побудовою ефективних взаємин, це єдина річ, яка допоможе вам виділитися серед колег на фоні більш менш однаковій професійній компетентності. [71, с.67]

У 1990 р. П.Селовей і Дж.Мэйер запропонували свою модель емоційного інтелекту, опублікувавши статтю на цю тему. Вони запропонували формальне визначення емоційного інтелекту як набору навиків, що мають відношення до точної оцінки своїх і чужих емоцій, а також вираженню своїх емоцій, використанню емоцій і ефективному регулюванню своїх і чужих емоцій. Відповідно, було висловлено припущення, що емоційний інтелект складається з наступних трьох категорій адаптивних здібностей: оцінка і вираження емоцій; регулювання емоцій; використання емоцій в мисленні і діяльності. [66, с.37]

Рис.1.2: Категорії адаптивних здібностей емоційного інтелекту за визначенням Дж. Мейєра, П. Селовея [71, с.67]

Перша категорія складається з компонентів оцінки і вираження своїх емоцій і оцінки емоцій інших людей. Компоненти оцінки і вираження своїх емоцій у свою чергу розділені на вербальний і невербальний підкомпоненти, а оцінка чужих емоцій – на підкомпоненти невербального сприйняття і емпатії. Друга категорія емоційного інтелекту, регулювання емоцій, має підкомпоненти регулювання своїх емоцій і регулювання емоцій інших людей. Третя категорія – використання емоцій в мисленні і діяльності – включає підкомпоненти гнучкого планування, творчого роздуму, управління увагою і мотивацією. Не дивлячись на те, що в цій моделі беруть участь соціальні і когнітивні компоненти, вони пов'язані з вираженням, регулюванням і використанням емоцій. [66, с.37]

В переробленій моделі новий акцент робиться на когнітивній складовій емоційного інтелекту, пов'язаній з переробкою інформації про емоції. Також в цій моделі з'явився компонент, пов'язаний з особовим і емоційним зростанням. В світлі цих змін поняття емоційного інтелекту отримало і нове визначення – як здатність переробляти інформацію, що міститься в емоціях: визначати значення емоцій, їх зв'язки один з одним, використовувати емоційну інформацію як основу для мислення та прийняття рішення. [66, с.37]

Подальший аналіз здібностей, пов'язаних з переробкою емоційної інформації, дозволив Дж.Мейеру і П.Селовею виділити чотири компоненти емоційного інтелекту, які були названі «гілками». Ці компоненти вишиковуються в ієрархію, рівні якої, по припущенню авторів, послідовно розвиваються в онтогенезі:

- сприйняття, оцінка і вираження емоцій або ж ідентифікація емоцій;
- використання емоцій для підвищення ефективності мислення і діяльності;
- розуміння і аналіз емоцій;
- свідоме управління емоціями для особового зростання і поліпшення міжособових стосунків. [66, с.37]

Трохи інакше пропонує розглядати це явище російський психолог Д.В. Люсин. У його трактуванні емоційний інтелект — «...здібності до розуміння своїх і чужих емоцій і управлінню ними». [39, с.33]

При цьому підкреслюється, що здібність до розуміння і здібність до управління емоціями може бути направлена і на власні емоції, і на емоції інших людей. Таким чином, автор пропонує розглядати два варіанти емоціонального інтелекту — «внутрішньо-особистісний» і «міжособистісний». Ці варіанти передбачають актуалізацію різних когнітивних процесів і навиків. Модель емоційного інтелекту, запропонована Д.В. Люсиним, включає три елементи:

- когнітивні здібності (швидкість і точність переробки емоційної інформації);
- уявлення про емоції (як про цінності, важливому джерелі інформації про себе самого і про інших людей і тому подібне);
- особливості емоційності (емоційна стійкість, емоційна чутливість іт.п.) [39, с. 34].

Розвиток моделей емоційного інтелекту можна представити, як континуум між афектом і інтелектом. Історично першою стала робота Селовея

і Майєру, і вона включала лише пізнавальні здібності, пов'язані з переробкою інформації про емоції. Потім визначилося зрушення в трактуванні до посилення ролі особових характеристик. Крайнім вираженням цієї тенденції стала модель Бар-Она, який взагалі відмовився відносити до емоційного інтелекту пізнавальні здібності. Правда у такому разі «емоційний інтелект» перетворюється на красиву художню метафору, оскільки, все-таки, слово «інтелект» направляє трактування явища в русло когнітивних процесів. Якщо ж «емоційний інтелект» трактувати як виключно особову характеристику, то стає необґрунтованим само використання терміну «інтелект» [71, с.67].

Висновки до 1.4

У цьому підрозділі ми розглянули емоційний інтелект.

Нами були зроблені наступні висновки:

Емоційний інтелект - здатність ефективно розбиратися в емоційній сфері людського життя: розуміти емоції і емоційну підлеку відносин, використовувати свої емоції для вирішення завдань, пов'язаних з відносинами і мотивацією.

Поняття введено в наукових ужиток П. Саловеем і Дж. Майєром. Перші концепції ЕІ виникли в 1990 році, з тих пір різні автори трактують це поняття досить різноманітні. За визначенням Дж Мейєра, П Селовея і Д. Карузо, це група ментальних здібностей, які сприяють свідомості і розумінню власних емоцій і емоцій оточуючих (модель здібностей).

Отже, в психології емоційного інтелекту виділяються кілька провідних теорій: теорія емоційно - інтелектуальних здібностей Майєра Дж., Селовея П., Карузо Д.; теорія емоційної компетентності Гоулмена Д. ; некогнітивних теорія емоційного інтелекту Бар-Она Р.; двокомпонентна теорія емоційного інтелекту Люсіна Д. Згідно Салов і Мейєру, емоційний інтелект - це сукупність чотирьох навичок:

- 1) **Точність оцінки та вираження емоцій.** Це здатність визначити емоції по фізичному стану і думкам , за зовнішнім виглядом та поведінкою .

Крім того , воно включає в себе і здатність точно виражати свої емоції потреби, пов'язані з ними , іншим людям.

2) **Використання емоцій в розумовій діяльності** . Це розуміння того, як можна думати більш ефективно , використовуючи емоції. Керуючи емоцією , людина може і своє сприйняття , бачити світ під різним кутом і більш ефективно вирішувати проблеми.

3) **Розуміння емоцій**. Це вміння визначити джерело емоцій, класифікувати емоції , розпізнавати зв'язки між словами і емоціями, інтерпретувати значення емоцій , що стосуються взаємовідносин, розуміти складні (амбівалентні) почуття , усвідомлювати переходи від однієї емоції до іншої і можливий подальший розвиток емоції.

4) **Управління емоціями** . Це вміння використовувати інформацію , яку дають емоції , викликати емоції або усуватися від них залежно від їх інформативності або користі ; управляти своїми і чужими емоціями .

Змістовною характеристикою емоційного інтелекту, яка об'єднує перераховані теорії, є сукупність здібностей до розуміння та управління власними емоціями, розуміння та управління емоціями інших людей.

Існує безліч методів вимірювання емоційного інтелекту.

Висновки до розділу 1

В результаті вивчення і аналізу наукової літератури з розглянутої нами проблеми необхідно зробити наступні висновки.

1. Емоції - особливий клас психічних процесів і станів , пов'язаних з інстинктами , потребами і мотивами. , І відображають форму безпосереднього переживання (радість , горе , страх і т.п.) , значимість діючих на індивіда явищ і ситуацій для здійснення його життєдіяльності.

Емоції як специфічні суб'єктивні переживання іноді дуже яскраво забарвлюють те, що людина відчуває, уявляє, мислить, емоції являють собою один з найбільш явно виявляючихся феноменів його внутрішнього життя. Можна сказати навіть, що завдяки безпосередньому життєвому досвіду ці явища не тільки легко виявляються, а й досить тонко розуміються. Емоції пов'язані з вісцеральною діяльністю індивіда. Емоції - постійні супутники людини, що роблять вплив на його думки і діяльність. Фактори емоційної природи регулярно ускладнюють встановлення контакту між індивідом і групою.

2. Прихильність – це почуття близькості, яке базується на симпатії до когонебудь. Прихильність - це особлива емоційний зв'язок між двома людьми. Формування прихильності впливає на особливості емоційної поведінки, необхідного для підтримки тісному зв'язку з близькою людиною. Прикладами поведінки, що демонструє прихильність, є переважно звернення уваги, дотики, обійми, крики і плач за відсутності певної людини, а також посмішка в його присутності.
3. Емпатія може бути розглянута як афективна (емоційна) форма ідентифікації. Якщо при ідентифікації стан іншої людини визначається на основі раціональної інтерпретації, то при емпатії — на основі емоційного співпереживання. Емпатія пов'язана з прийняттям іншої людини такою, якою вона є. Її також називають емоційним резонансом на переживання іншої людини. Емпатія базується на почуттях, а не залежить від інтелектуальних здібностей.
4. Емоційний інтелект - здатність ефективно розбиратися в емоційній сфері людського життя: розуміти емоції і емоційну підлеку відносин, використовувати свої емоції для вирішення завдань, пов'язаних з відносинами і мотивацією. А також в цьому розділі ми знайшли теоретичне підтвердження того що існує взаємозв'язок між розвитком емоційної сфери та прихильністю, емпатією, соціальними емоціями та емоційним інтелектом, тому що вони є складовими частинами емоційної сфери.

РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Загальна характеристика підліткового віку

Підлітковий вік — це один з найважливіших етапів життя людини. В ньому багато джерел і починань всього подальшого становлення особистості. "Вік цей нестабільний, ранимий, важкий і виявляється, що він більше, ніж інші періоди життя, залежить від реальностей довкілля.

В підлітковому віці відбувається втрата дитячого статусу, хоч зберігаються нереалістичні уявлення про власні привілеї і статус дорослих. Такому становищу сприяють і суб'єктивні враження: різкі фізичні зміни, мрії та ідеали, які починають уявлятися вже менш реальними, кризові зіткнення з самим собою і сім'єю, почуття самотності та прагнення швидше досягнути статусу дорослої людини.

В сучасних умовах стало очевидним, що життєвий досвід підліткового віку, його домінуючі цінності і норми поведінки набули історичних змін. За короткий історичний період в нашому суспільстві відбулися глибинні зміни в різних сферах життя, які вплинули на процес становлення підростаючої особистості. В результаті на очах сучасного покоління відбулася суттєва перебудова загальної спрямованості особистості підлітка.

Основна проблема встановлення тривалості підліткового віку в процесі індивідуального розвитку полягає у визначенні своєї межі. Більшість вчених прийшла до думки, що його початок пов'язаний з появою перших статевих ознак. Закінчується підлітковий вік з входженням людини в світ дорослих. Вчений-дослідник даного віку М. Кле у зв'язку з цим зазначає, що підлітковість— спосіб існування, який виникає з початком пубертату і закінчується тоді, коли індивід досягає незалежності у своїх вчинках, тобто коли він дозрів емоційно, соціально і володіє мотивацією до виконання ролі дорослого.[31]

У підлітків висока активність може призвести до раптового знесилення,

шалена радість змінюється смутком, впевненість у собі переходить у зніяковіння, егоїзм чергується з альтруїстичністю, високі моральні прагнення змінюються низькими спонуканнями, пристрасть до спілкування — замкнутістю в собі. Тонка чутливість переходить в апатію, жива зацікавленість — у розумову байдужість, прагнення до читання — в зневагу до нього, устремління до нового, до реформувань — в любов до стандартів, шаблонів, захоплення спостереженнями — в безконечні розмірковування. На полярних полюсах даного протиріччя, як на гойдалці, розгойдуються всі підлітки, хоч у кожного з них ці полюси мають різний ступінь виразності. Більше того, в різні історичні часи саме суспільство по-різному "розгойдує гойдалку", піднімаючи вгору то цінність індивідуальності, то цінність суспільства. А підлітки найбільш чутливо схоплюють ці коливання, відбиваючи все у своїй свідомості, поведінці, спілкуванні, діяльності.

Підлітковий вік, як суперечливий вік, є часом досягнень і часом певних втрат. Підліткові досягнення пов'язані зі стрімким нарощуванням знань, умінь, становленням моральності і відкриттям "Я", опануванням нової соціальної позиції. Підліткові втрати корелюють зі зникненням дитячого світосприймання, безтурботливого і безвідповідального способу життя, що пов'язано з сумнівами у собі, у своїх здібностях, з пошуками правди у собі та в інших людях. Крім того, досягнувши періоду статевого дозрівання, підліток потрапляє в суперечливе становище: він вже не дитина, але ще не ствердився в культурі дорослих. [3;244]

Основні структурні і функціональні зміни в головному мозку завершуються до 15 років, коли він досягає свого кінцевого обсягу і ваги. Співвідношення ж між сірою речовиною та нейронами набуває свого кінцевого рівня розвитку приблизно у 16 років.

У зв'язку зі швидким розвитком у період пубертату всіх систем організму виникають труднощі у кровопостачанні мозку та функціонуванні серця, легенів. Останні хоч і розвиваються в цей період, але не встигають досягнути такого рівня, щоб повноцінно забезпечити роботу організму. Тому

для підлітків характерні перепади м'язового і судинного тонусів. Такі перепади викликають швидку зміну фізичних та емоційних станів. Підліток спроможний годинами ганяти м'яч чи активно рухатися в такт популярній музиці, але, у відносно спокійний період, може відчувати себе дуже стомленим. Емоційний фон у підлітковому віці характеризується нестабільністю. [12]

Емоційна нестабільність підсилює статеве збудження. Більшість хлопчиків усвідомлюють джерела цього збудження, у дівчаток більше індивідуальних відмінностей: одні з них відчують статеві збудження, інші мають невизначені відчуття, які пов'язані із задоволенням потреб у підтримці самоповазі, любові. Разом з цим, важливим моментом статевої самосвідомості підлітків стає статеві ідентифікація.

Усвідомлення і переживання статевої ідентичності передбачає наявність у підлітків певних зразків, тобто уявлень про найбільш привабливі значущі якості особистості чоловіка і жінки, які виявляються в багатьох сферах життєдіяльності індивіда. Дані зразки включають як незалежні від статі моральні установки, стереотипи поведінки, так і специфічні, що пов'язані з розрізненням форм взаємостосунків чоловіків і жінок у суспільстві, діяльності, побуті. Слід підкреслити, що поняття статевої ідентифікації в підлітковому віці розглядається в сукупності з проблемами родової ідентичності і статевих ролей.

Родова ідентичність включає в себе тілесні аспекти уявлень підлітка про себе і свою стать. Вплив батьків та інших дорослих, а також однолітків стає визначальним у привласненні підлітком тілесних параметрів "Я". Статеве дозрівання робить його тіло відверто сексуальним для самого себе і оточуючих та вимагає побудови фізичного образу "Я" згідно норм адекватної статевої поведінки, заданої суспільством і, особливо жорстко — групою однолітків.

Статеві роль інтегрує в собі специфічні особливості індивіда, як представника конкретної статі. Це визначається у хлопчиків у проявах мужності (маскулінності), а у дівчаток — жіночності (фемінінності). Маскулінність (фемінінність) можна представити як сукупність найбільш

значущих ознак, властивостей, притаманних чоловіку (жінці) на відміну від жінки (чоловіка). Від своєчасності і повноти процесу опанування статевої ролі через формування психологічних рис маскулінності і фемінінності залежить у підлітків впевненість у собі, цільність переживань, визначеність установок і, в кінцевому рахунку, ефективність спілкування та взаємодій з оточуючими.

Розвиток вищих психічних функцій у підлітковому віці [59]

У перехідний період процес соціогенезу вищих психічних функцій призводить до нових складних взаємозв'язків між ними. Якщо ж намагатися глибше пізнати, в чому полягає новий тип розвитку в даному віці, то він, перш за все, включає утворення нових зв'язків, нових взаємозалежностей, нових структурних поєднань між різними психічними функціями: мисленням, пам'яттю, уявою, почуттям, волею та ін. Новий виток у розвитку психічних функцій змінює ієрархію різних сфер соціального життя підлітка. Адже оволодіння власною поведінкою ґрунтується на якісних внутрішніх змінах цих функцій.

Багато особливостей поведінки підростаючої людини залежить від когнітивного (розумового) розвитку в цей період життя. Перші кроки якісних перебудов характеризуються тим, що мислення стає менш предметним і наочним. З мислинневою діяльністю відбуваються зміни, які визначають перехід до абстрактного і формального мислення. Стає можливою класифікація неоднорідних об'єктів, аналізуються нові сполучення предметів і категорій, вживаються в мовленні абстрактні висловлювання, висувуються різні ідеї, що співставляються одна з одною різними способами. З'являється логічна система, на основі якої пов'язуються факти життя, що дозволяє підлітку аналізувати, узагальнювати і конкретизувати ситуації, події, явища незалежно від реальних обставин. Особливим досягненням можна вважати оволодіння здатністю систематично будувати гіпотези, робити висновки і експериментально перевіряти, в разі необхідності, їх істинність. Побудова гіпотез пов'язана з формуванням ідеальних уявлень.

Ідеальна форма, за сучасними дослідженнями вчених (К.Н. Поліванова),

розуміється як деяка самодостатня авторська дія. Отже, підліток оволодіває здатністю в ідеальній формі створювати задум, здійснювати його, отримувати продукт і тим самим реалізовувати власно спроектований задум, виступаючи при цьому автором ідеальної форми даної проєктивної діяльності.

Підліток стає здатним не тільки проєктувати можливе, але може "підніматися" над дійсністю методом планування і контролю своїх вільних фантастичних побудов, він навчається рефлексувати на свої розумові дії і операції і переживати від цього інтелектуальні почуття. Виникає рефлексія з приводу власних думок, що дає можливість розрізняти протиріччя між словом і вчинком. Мислення використовує нові можливості для створення ідеалів, які не обов'язково реалізуються в діях. Підліток може думати одне, а говорити інше. Може виробити ідеали сім'ї і намагатися висунути претензії до світу дорослих і, навіть, здійснити бунт проти них. Це значною мірою результат нової здатності мислительного процесу — оперування ідеальними формами.

У цьому віці престижно бути успішним в інтелектуальній діяльності.

Формальна логіка мислення підлітків сприяє інтелектуалізації перцептивної (відчуття і сприймання) і мнемічної (пам'ять) сфер.

Перцептивний розвиток пов'язаний з тим, що підліток від опанування графічних образів, переходить до засвоєння графічних схем, Графічний образ включає зорові образи предмета, уявлення про те, як предмет повинен бути зображений, а також рухові уявлення про зміни в предметі у зв'язку з розташуванням, світлотінню та ін.

Поряд із засвоєнням сенсорних еталонів (форми, кольору) підліток оволодіває вмінням бачити оточуючий світ у відповідності з власними почуттями, які звільняють його від кольорових та інших штамів (трава — зелена, небо — синє, сніг — білий).

Завдяки таким досягненням у розвитку перцепції у підлітків поглиблюється сприймання форми поетичної мови. Для них стають зрозумілими призначення кожного елементу даної форми, кожний її акцент. Однак і розвиток сприймання відбувається не за лінією кількісного збільшення

числа ознак поетичної форми, а за якісною зміною — смисловою будовою і спрямованістю сприймання. Внутрішньо в останньому виникає все більше зв'язків і воно стає більш цілісним. З'являється здатність сприймати емоційну значущість поетичної форми. Наприклад, підліткам починають бути доступні нестандартні поетичні форми Л. Костенко: "сутеніюча трава", "піщана тиша", "мельхіорове літо", "скошена туга", "білий сміх", "чорні сльози".

Мова є наймогутнішим засобом пізнавального розвитку підлітків, оскільки вона існує в усному і писемному вигляді. Навчання у школі стає тим фактором, який якісно змінює напрямок мовленнєвого розвитку. Процес виконання навчальних завдань потребує звернення до словників і довідників. У них підлітки уточнюють значення слів, їх правильне вимовляння, з'ясовують для себе питання орфографії та стилістики, що допомагає їм включати словесні означення в синтаксичний контекст. Саме систематичне вивчення рідної мови допомагає відволікати предмет від слова. Це призводить до такої ситуації в мовленнєвому розвитку, коли мовленнєві знаки перестають сприйматися як властивості визначених речей. Слово як знак відкриває шлях до опанування символічними процесами та теоретичним мисленням.

Констатуючи вищий рівень мовленнєвого розвитку, необхідно відмітити значну дистанцію, яку проходять підлітки, які опанували таким рівнем, від тих однолітків, які не змогли піднятися до нього в силу певних обставин. Добре відомо, що для певної частини підлітків читання класичної та сучасної літератури підмінюється переглядом відповідних екранізованих художніх творів або переглядом розважальних телевізійних програм.

Крім того, у підліткових об'єднаннях (частіше у неформальних групах) підлітки досить часто відходять від мовної норми, користуючись сленгом. Сленг (англ. sleng) — варіант розмовного мовлення, в тому числі з експресивно прикрашеними його елементами, який не співпадає з нормами літературної мови. [3; 250-253]

У підлітків виникає особливий тип спілкування, що неприпустимий у звичному житті. Таким чином реалізується потреба в автономності не тільки

територіальній, але й знаковій, що надає особливого смислу їх об'єднанням. У них виробляються особливі форми сленгового мовлення, які знижують міжіндивідуальні дистанції і надають пафосу карнавалу, "іншого життя" для підлітків. В умовах сучасності, одним з небезпечних способів порушення соціальних заборон стало використання у підлітковій культурі нецензурних слів. Підлітки, які використовують мат, вважають себе звільненими від табуйованих культурою слів, від пресінгу, передбаченого контролем мовлення.

У перехідний вік існує лише одна психічна функція, якою підліток оволодів так, що в змозі довільно нею керувати. Такої самостійності набуває функція уяви, завдяки активній, внутрішній, перетворюючій діяльності. Підліток здатний оперувати мислительними завданнями математичного характеру, значеннями і смислами мови, змістом прочитаних оповідань, географічним простором, історичними подіями, логікою побудови дедуктивних умовисновків, поєднуючи при цьому дві психічні функції— мислення і уяву.

Внутрішні і зовнішні проблеми, які виникають з реалій життя, підлітки можуть переносити в уяву. Це зменшує час перебігу стресів, знижує емоційні напруження, націлює думки на пошук позитивного вирішення проблемних ситуацій. У критичні моменти підліток може будувати власний уявний світ, де створює особливі стосунки із дорослими і однолітками. В уяві він програє одні і ті ж сюжети, переживає одні і ті ж почуття доки не зникнуть його внутрішні проблеми.

Події, що відбуваються в уяві підлітків, опосередковані образами реальної дійсності, образами загальнолюдської культури. Однак, реальність уявного світу підлітка суб'єктивна — це тільки його реальність. Підліток суб'єктивно і довільно скеровує перетворення свого внутрішнього світу, оскільки він досконало вже володіє імажинативними (від англ. image — образ) діями. Дії з образами уяви приносять йому задоволення, бо він може володарювати над часом, отримувати вільну зворотність в особистісному просторі, бути звільненим від причинно-наслідкових зв'язків у просторі

соціальних взаємин реального буття людей. Така свобода проживання у внутрішньому просторі просуває підлітків у психічному розвитку.

Вільне сполучення різноманітних образів, побудова нових образів з новими смислами розвиває у підлітків творчу уяву. Про розвиток у них креативного потенціалу засвідчують продуктивність, оригінальність, самостійність процесу уяви, а також зміна домінування її видів: від мимовільного (пасивного) до довільного (активного), від репродуктивного до творчого. Ряд форм активної уяви підлітків закономірно змінюють одна одну. Так, вільну фантазію молодшого підлітка витісняють у кінці підліткового віку "реалістичні" мрії і різні види творчості.

Розвиток уяви підлітків може впливати на пізнавальну, емоційно-вольову сферу та на становлення особистості в цілому. Підліток годинами може фантазувати, як на нього хтось подивився, які слова йому були сказані, уявляти досить нереальні способи свого тріумфу або помсти образнику. А ті, які мають проблеми, ідентифікують себе в уяві з персонажами фантастичних книг чи кінофільмів. Здатність в уявленнях "входити" в образ ідеалізованого героя допомагає їм вирішувати проблемні ситуації, усувати перешкоди, що заважають у спілкуванні чи взаємовідносинах з оточуючими.

Він починає шукати в цьому світі своє місце. Між тим життя підлітка залишається переважно шкільним і реально він виключений із суспільної діяльності як такої. Це становище примушує підлітка до реалізації почуття діяльнісної сили переважно в уяві. На основі самооцінки він установлює своєрідність такого положення, яке психологи визначають як "феномен включеної невключеності". Специфіка цього положення полягає в тому, що більшість бажань, ціннісних орієнтацій та ідеалів підлітка реалізуються тільки у мріях і не можуть бути дійово включені в реальне буття. Суперечливість такого положення у деяких підлітків може виражатися в акціях підліткового вандалізму в природі, у громадських місцях загального вжитку (ліфти, зупинки, пам'ятні місця), в асоціальних витівках, в необмеженому потворстві тощо.

В окремих випадках підлітки, захопившись задоволенням "вільного літання" в уяві, можуть потрапити в пастку. З'являється "витіснення" всього того, що не влаштовує їх, яке поєднується з прагненням відокремитися, сховатися за "уявний екран" від зовнішнього світу. На такому рівні оперування уявою може причаїтися психогенна основа підліткового аутизму — занурення в світ уявних переживань з послабленням контакту з реальністю, з відсутністю прагнень до спілкування з рідними, дорослими і однолітками.

Отже, уява може збагачувати життя підлітка, поєднуючись з творчим мисленням, і ставати істинною креативною силою його особистості, але може і відчужувати його від реального на користь уявного світу, значно обмежуючи розвиток пізнавальної діяльності.

Визначені перетворення пізнавальної сфери стають суттєвими передумовами емоційних змін. В житті підлітка емоції і почуття займають значне місце, про що свідчать особливості їх поведінки. Взагалі, в цьому віці дані психічні функції стають набагато глибшими і змістовнішими.

У більшості підлітків відзначаються емоційна нестабільність і амбівалентність почуттів. Нестійкість емоцій обумовлюється значною невпевненістю підлітка відносно правильності виборів форм поведінки. Хоча нові почуття вже виникли, але вони не набули ще адекватних способів вираження чи точок прикладання. Мотивація підлітків характеризується, з одного боку, прагненням до самостійності і самоповаги, а з іншої — вони стикаються з регламентаціями, контролем, заборонами і вимогами дорослих. Такий конфлікт часто викликає імпульсивні, нестабільні, інколи, важко передбачувані емоції.

На амбівалентність (суперечливість) почуттів підлітків вказують багато дослідників цього віку. Це явище позначається на поведінці, торкаючись морального змісту вчинків. У залежності від зовнішніх умов функціонування прояв таких почуттів у підлітків може викликати неоднозначне або негативне ставлення до них з боку дорослих. Так, можна спостерігати, як підліток, спираючись на почуття чоловічої гідності і обов'язку, один захищає дівчину і

виступає без страху перед фізично сильнішою групою юнаків. Через певний час цей же підліток може безжалісно забирати гроші, шапку чи годинник у слабшого за себе однолітка, радіючи при цьому своєму успіху. Такі факти свідчать про те, що ні одна з потреб не превалює ще достатньо стійко в особистості підлітка, що й викликає амбівалентний прояв почуттів.

Зміни в почуттях підлітків зумовлюються новим їх становищем у соціальному середовищі. Прагнення зайняти це становище, а саме: швидше стати дорослим, породжує нову гаму переживань. Підліток переживає задоволення, коли до нього ставляться як до дорослого, і незадоволення, коли вбачають у ньому маленьку дитину. У зв'язку з цим особливим прагненням, він може боляче сприймати різні форми прояву неухважності до нього, що зачіпають його гідність і самостійність.

Підлітки особливо чутливі до того як ставляться до них однолітки. У взаєминах з однолітками вони найчастіше керуються саме почуттям гідності. Проте інколи таке почуття виявляється у нерозсудливій, надмірній формі, яка може перетворюватися у свою протилежність. На цьому ґрунті можуть виникати конфлікти. В той же час, можна бачити, як підлітки виявляють емоційну прихильність і ніжність почуттів до тих однолітків, яких вважають своїми друзями.

Важливою новою якістю учнів підліткового віку є самостійність у постановці складних цілей і можливість підпорядковувати їм свої дії і поведінку. Це пов'язано з новою фазою у розвитку волі підлітка. Розширення загального кругозору та пізнавальних інтересів, розвиток мотивації досягнення успіху та уникнення невдач, можливість з власної ініціативи підбирати захоплення, прагнення цілеспрямовано займатися самовихованням — всі ці явища сприяють розвитку в цьому віці таких вольових якостей, як ініціативність, рішучість, витримка, самоконтроль.

Підлітки не обмежуються виконанням лише навчальних завдань, вони поглиблюють свої знання, читаючи цікаву для них літературу, захоплюються винахідництвом, спортом, пригодницькими супербойовиками, в яких

популярні кіногерої володіють якостями мужності, сміливості, витривалості, самоволодіння і силою волі. Багато з них прагнуть наслідувати цих героїв у житті, діючи у повсякденних ситуаціях за подібними сценаріями з фільмів або художніх книг.

Дуже розповсюдженим засобом розвитку вольових якостей у сучасних підлітків чоловічої статі є заняття різними видами спорту. Особливу їх прихильність мають бойові єдиноборства, спортивна боротьба, бокс, хокей і футбол. Дані види спорту пов'язані з фізичними навантаженнями, ризиком, а при оволодінні ними необхідно ще виявляти незвичайну силу, мужність, сміливість. Захоплюючись багатьма видами спорту спочатку заради розвитку вольових особистісних якостей, деякі підлітки у подальшому продовжують ними займатися для отримання високих результатів, що стимулює становлення мотивації досягнення успіхів.

Вироблення специфічних вольових якостей у дівчат-підлітків йде іншим шляхом. Дівчата хоч і вказують на необхідність оволодіння вольовими якостями, притаманними хлопцям, все ж обирають для себе найбільш "жіночі" види спорту: спортивну чи художню гімнастику, плавання, фігурне катання, теніс. Дівчата більше намагаються тренувати волю в неухильному і постійному виконанні навчальних завдань, побутових обов'язків. Вони більше схильні свідомо користуватися різними прийомами керування своєю поведінкою, боротися з поганими звичками, невитривалістю, запальністю, тривожністю і лінощами.

В кінці підліткового віку відмічається тенденція у представників обох статей займатися саморозвитком. Дослідження вчених вказують на те, що у підлітків розвивається здатність критично ставитися до себе, помічати недоліки своєї поведінки, виникає здатність усвідомлювати власні мотиви та підпорядковувати їм свою поведінку. Процес оволодіння особистісною рефлексією надає можливості користуватися прийомами самопереконавання, самонаказу, самодисципліни, саморегуляції та самозаборони і самоприпинення.

Можна відзначити, що багато підлітків оволодівають прийомами самостійного планування і контролю своєї діяльності. При виконанні складних навчальних завдань чи доручень, вони здатні підпорядковувати свої дії прийнятому плану, який може бути розрахований на кілька тижнів. Здатні вносити корективи у свій постійний режим, розподіляти свої сили відповідно до розміру і термінів завдання. Цими діями підкреслюється наявність у них найважливішої якості волі — організованості.

При достатньо сприятливих умовах становлення особистості підлітка у сім'ї, шкільному середовищі та поза ними відбувається інтенсивне формування самостійності, опанування прийомами самовиховання вольової поведінки. Психологи (І.Ю. Кулагіна, В.С. Мухіна, Р.С. Немов) відзначають, що підлітковий вік є сензитивним для розвитку вольових якостей особистості. Однак, відсутність сприятливих умов розвитку вольових якостей може спричиняти появу в підлітків негативізму, впертості, невтривалості, неорганізованості, імпульсивності поведінки, які характеризують інший бік їх особистості — слабівілля.

Негативізм підлітків виявляється в непокірності, небажанні брати до уваги зауваження чи вимоги дорослих, а іноді у намаганні діяти всупереч цим вимогам. Основною причиною появи в деякої частини підлітків негативізму є серйозні недоліки у ставленні до них дорослих, які виявляються в неповазі до особистості підлітка, придушенні його прагнення до самостійності і самоствердження. Ця якість може виявлятися і в ситуаціях гіпопротекції — вседозволеності, у схвалюванні, потаканні всім бажанням і примхам підлітка. У першому випадку підліток демонструє різкий протест проти свавілля дорослих, у другому — виявляє низький рівень розвитку вольових якостей: нетерпимість до обмеження його невгамовних, незрозумілих поривів. Як наслідок, з'являються зумисні порушення дисципліни, зриви уроків, грубощі, агресивність і т.п.

В ряді досліджень (В.І. Селіванов, В.В.Калін) виділено ряд характеристик особливостей "стилю" діяльності тих підлітків, у яких існують,

недоліки в розвитку волі. До них належать важкість переходу від неробочого стану до виконання цілеспрямованих дій, тривалий період "розкачування", нездатність до монотонності чи деталізованої роботи, невміння довести справу до кінця. Підлітки з слабкою волею схильні до уникнення складних і важких дій чи праці в цілому, яка потребує планомірних і цілеспрямованих зусиль. Будь-яку діяльність такі підлітки виконують малими дозами, з перервами, заповненими неробством. При цьому до виконання їх обов'язково систематично стимулюють батьки або вчителі. У них відмічається залежність активності від настрою: не готують уроків, тому що не мають на те бажання. Досить часто результати певних дій і поведінки залежать від нічим не підкріпленої самовпевненості в собі.

Необхідною умовою успішного розвитку вищих психічних функцій може бути виховання уваги у підлітків. Особливо важлива її роль у процесі навчання. Дуже часто нерозуміння підлітками нового матеріалу, погане запам'ятовування, неможливість логічно ув'язувати судження, здійснення помилок при виконанні письмових робіт — все це пов'язане з недоліками їх уваги.

Для особистісного зростання підлітка особливої значущості набувають отримані в процесі навчання знання. Вони стають тією цінністю, яка забезпечує розширення кругозору, що дозволяє зайняти певний статус серед однолітків. Засвоюючи життєвий досвід близьких людей, підліток починає добре орієнтуватися в довкіллі. Вперше у перехідному віці виявляється самостійна спрямованість на пошук нових знань: разом з однолітками підліток їздить на художні і технічні виставки, в музеї, ходить у театри, відвідує гуртки технічної творчості, мандрує тощо.

Процес засвоєння знань у школі може приносити інтелектуальне задоволення підлітку. Однак, тут існують свої особливості: в школі він не вибирає самостійно знання для освіти. В результаті можна бачити, що деякі підлітки легко, без примусу, засвоюють знання, інші — лише вибіркові предмети. Якщо підліток не бачить життєвого призначення окремих знань, то

в нього зникає інтерес до відповідних предметів.

Підліток з високими домаганнями на визнання серед однолітків може досягти такого статусу за рахунок міцних знань. При цьому, для нього, як і раніше, зберігає своє значення оцінка його знань. Звертають на себе увагу деякі висловлювання учнів даного віку з приводу оцінок: "Оцінки допомагають зайняти певне місце в школі"; "Оцінка—показник знань", "Оцінка—стимул". Взагалі, у сучасних підлітків відмічається критичне ставлення до існуючої системи оцінок, хоч ними не відкидається необхідність оцінки учбових досягнень.

Навчальна мотивація підлітків формується на основі пізнавальних потреб і навчальних інтересів. А для формування в них більш широкого кола нахилів і здібностей велику роль починає відігравати активне випробовування сил в різних галузях трудової діяльності. Такі практичні орієнтації обумовлюють можливість особистісного самоствердження і самовдосконалення. [50;115-120]

Підлітки можуть брати участь у різних видах практичної діяльності: в організаційній, суспільно-корисній роботі, в навчально-освітніх заходах, у суспільно-політичному житті.

За обсягом витраченого часу підліток найбільше зайнятий навчанням, якщо він справді вчиться, а не робить вигляд, що вчиться. Але навчання, зберігаючи актуальність, за психологічною роллю не є провідною діяльністю для значної частини учнів підліткового віку.

При цьому помітно, що у підлітків ще недостатньо сформовані такі особистісні риси як працелюбність, відповідальність, терпеливість у досягненні поставлених цілей.

Виникнення ціннісних орієнтацій, позицій, установок і поглядів підлітка, як правило, пов'язане з процесом навчання. В той же час для їх розвитку велике значення має вплив оточуючих обставин, умов соціалізації та культурного рівня середовища. Моральний розвиток набуває суттєвих змін саме в перехідному віці. Розвиток ціннісних поглядів підлітка

характеризується їх ускладненням, збільшенням лібералізації, зростанням особистісної незалежності. Зміст їх безперервно змінюється і залежить від актуального морального зразка. Засвоєння підлітком морального зразка відбувається тоді, коли він здійснює реальні моральні вчинки в значущому для нього соціальному оточенні. Але таке засвоєння не завжди проходить безконфліктно. В поведінці підліток більше прикутий до конкретного змісту власних дій і не завжди усвідомлює узагальнений моральний смисл того чи іншого вчинку.

Незважаючи на нестійкість моральних переконань і складність їх осмислення особистістю підлітка, можна виділити загальні тенденції зростання моральності в період дорослішання. Це, зокрема, перегляд ціннісних уявлень і все більша їх деперсоналізація, тобто відрив від референтних особистостей (батьків, як зразків для наслідування). Все більшої значущості набувають ціннісні уявлення самі по собі. В зв'язку з цим підсилюється "соціальне дозрівання" власного "Я".

Лібералізація ціннісних уявлень. Інтелектуальні зміни дозволяють розвиватися власній ієрархії цінностей, яка починає впливати на прийняття рішень підлітком і його поведінку.

Перенесення функції морального зразка з батьків, вчителів та інших дорослих на референтну групу. Зростаюче визначення абстрактних цінностей відбувається без відкидання ідеального зразка (особистостей і груп), які уособлюють моральні принципи. Підсилюється груповий конформізм по відношенню до визнаних цінностей, але він не веде до різкої зміни ціннісних уявлень, сприйнятих у сім'ї.

Відповідно за Л.С. Виготським домінуючими є два новоутворення — це розвиток рефлексії і на її основі — самосвідомості. Фундаментальним досягненням особистості в перехідний період за Ж.Піаже є децентрація, тобто можливість розглядати світ з точки зору того, як його можна змінити. Ряд психологів (А.Геззел, К.Левін, Е.Еріксон, П.Блос) до психосоціальних новоутворень у даному періоді відносять пубертатний розвиток, перетворення

соціалізації, становлення ідентичності. Л.І.Божович надавала особливої значущості розвитку мотиваційної сфери. За її позицією, головним новоутворенням середнього шкільного віку є мотив досягнення певного положення (статусу) в групі однолітків.

Таким, чином аналіз особливостей підліткового віку дозволив виявити основні напрямки які відбуваються в когнітивній та емоційній сферах. Для емоційної сфери характерним являється :

1-й Зміна векторності прихильності від прихильності до членів родини до прихильності до друзів та значимого іншого.

2-й Формування емпатії.

3-й Розвиток соціального та емоційного інтелектів.

Що стосується когнітивної сфери то значне місце займає саморозвиток особистості та стиль діяльності.

Важливим являється проблема професійного самовизначення, та мотивації досягнення міцних знань.

Висновки до розділу 2

В результаті вивчення і аналізу літератури з розглянутої нами проблеми необхідно зробити наступні висновки:

Емоційна сфера старшокласників.(юнаків) Емоції підлітків значною мірою пов'язані зі спілкуванням. Тому особистісно-значуще ставлення до інших людей визначають як зміст, так і характер емоційних реакцій.

У підлітків порівняно зі школярами молодших класів поліпшується вербальне позначення базових емоцій страху й радості. Починаючи з підліткового віку, знання про емоції стають усе ближчими до цих емоцій.

Для емоційної сфери підлітків характерні такі особливості:

- дуже велика емоційна збудливість, тому підлітки вирізняються запальністю, бурхливим виявом своїх почуттів, пристрасністю: вони гаряче беруться за цікаве діло, жагуче обстоюють

свої погляди, готові «вибухнути» на найменшу несправедливість до себе й своїх товаришів;

- більша стійкість емоційних переживань порівняно з молодшими школярами; зокрема, підлітки довго не забувають образи;
- підвищена готовність до очікування страху, що виявляється у тривожності; підвищення тривожності в старшому підлітковому віці, пов'язаної з появою інтимно-особистісних відносин з людиною, яка викликає різні емоції, у тому числі у зв'язку зі страхом видатися смішним;
- суперечливість почуттів: часто підлітки з запалом захищають свого товариша, хоча розуміють, що той гідний осуду;
- виникнення переживання не лише з приводу оцінки підлітків іншими, а й із приводу самооцінки, яка виникає в них у результаті росту їхньої самосвідомості;
- сильно розвинене почуття приналежності до групи, тому вони гостріше й хворобливіше переживають несхвалення товаришів, ніж несхвалення дорослих або вчителів; часто з'являється страх бути зневаженим групою;
- висування високих вимог до дружби, в основі якої лежить не спільна гра, як у молодших школярів, а спільність інтересів, моральних почуттів; дружба в підлітків більш вибіркова й інтимна, більш тривала; під впливом дружби змінюються й підлітки, щоправда, не завжди в позитивний бік; поширена групова дружба;
- вияв почуття патріотизму.

Емоційна сфера старшокласників (дівчат). Основною змістовною характеристикою емоцій і почуттів є майбутнє. Домінують емоції, пов'язані з очікуванням майбутнього.

Для емоційної сфери старшокласників характерні такі особливості:

- різноманіття пережитих почуттів, особливо моральних і суспільно-політичних;

- більша, ніж у середніх класів, стійкість емоцій і почуттів;
- здатність до співпереживання, тобто здатності відгукуватися на почуття інших, близьких їм людей;
- розвиток естетичних почуттів, здатність зауважувати прекрасне в навколишній дійсності. Розвивається естетична сприйнятливність до м'яких, ніжних, спокійних ліричних об'єктів. Це, у свою чергу, допомагає старшокласникам звільнитися від вульгарних звичок, непривабливих манер, сприяє розвитку чуйності, м'якості, стриманості;
- більша стійкість і глибина дружби; друзів вибирають, виходячи зі спільних інтересів і занять, рівноправності взаємин, відданості й вірності;
- поява почуття любові; юнацька любов здебільшого чиста, безпосередня, багата на різноманітні переживання, має відтінок ніжності, мрійності, ліричності й щирості.

Здебільшого почуття любові зумовлює в юнаків і дівчат прагнення перебороти свої недоліки, виробити позитивні якості особистості, розвиватися фізично, щоб привернути увагу об'єкта свого почуття; любов виховує шляхетні почуття й прагнення.

Системний аналіз дав можливість виділяти внутрішні і зовнішні змінні, якими, описується стан поведінки людини. У разі однієї координати простору поведінки і двох координат простору управління приходимо для опису стану індивідуума до катастрофи типу складання. Зупинимось дещо детальніше на методології виведення рівнянь стану людини як складки.

Сущність і обґрунтування цього підходу проілюструємо на прикладі складання рівняння емоційного стану людини [85].

Ми представили інформаційну множину, що описує повну емоційну напругу людини що складається з двох підмножин. Перше визначає інформацію про внутрішні переживання, про "віртуальний" ірраціональному вираженні емоцій. Друге є інформацією про моторних процесах,

інформацією, що виражає емоції у фізіологічних засобах відображення : у формі специфічних (рухових) реакцій особи, кінцівок, серця (пульс), крові, зліз і тому подібне, тобто у фізіологічних реакціях, мімічних виразах, в позі, в діях. Сумарна інформаційна множина про реакції організму - ірраціональні і фізіологічні буде пропорційне об'єму інформації, що поступила в пам'ять, про дану подію І, яку має в розпорядженні в деякий момент часу суб'єкт (інформаційній напрузі). Коефіцієнт цієї пропорційності, що визначає емоційне посилення інформації, був прийнятий рівним твору:

коефіцієнта потреби (який "оцінює" конкретний вид стимулу)

коефіцієнта посилення емоцій (що представляє стосунки сумарної інформації про емоції індивідуума до сумарної інформації, що поступила ззовні про дратівливі стимули) і деякого поправочного на рухливість нервових процесів коефіцієнта.

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ І ФОРМУВАННЯ ЄМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ПІДЛІТКІВ

3.1 Методологічні основи наукового дослідження

Емпіричне і теоретичне - поняття, за допомогою яких сучасна методологія науки позначає гетерогенні системи наукового знання і сполучені типи науково-дослідної діяльності. Їх складна взаємодія обумовлює функціонування тієї чи тієї наукової дисципліни як єдиного цілого, що розвивається. Проблема вироблення критеріїв виділення емпіричного і теоретичного була поставлена у філософії логічного позитивізму. Емпіричне і теоретичне як типи дослідницької діяльності розрізняються предметом дослідження: емпіричне дослідження орієнтується на безпосереднє вивчення явищ, теорія орієнтується на рівень сутності й об'єктивної закономірності в досліджуваному процесі, явищі. Емпіричне дослідження як методи використовує реальне спостереження, реальний експеримент, емпіричний опис, складання графіків, таблиць тощо. На теоретичному рівні застосовують методи ідеалізації, уявного експерименту, історичні і логічний; методи сходження від абстрактного до конкретного, аксіоматичний, гіпотетико-дедуктивний використовуються як методи побудови теорії. Особливості предмета дослідження фіксуються в засобах пізнання: на емпіричному . рівні - прилади, експериментальні установки та інші матеріальні засоби і емпірична мова науки.

Емпірична мова науки складно організована, включає крім емпіричних, теоретичні терміни, описує так звані емпіричні об'єкти - абстракції реальних об'єктів, але з обмеженим набором ознак. На теоретичному рівні як засіб пізнання використовується винятково теоретична мова, терміни якого репрезентують такі абстрактні об'єкти, що є логічними реконструкціями

реальних об'єктів і їхніх зв'язків, відносин. Результат досліджень на емпіричному і теоретичному рівнях науки - складна система емпіричного і теоретичного знання. У емпіричному знанні можна виділити безпосередні дані спостережень і експериментів і емпіричні залежності й узагальнення, емпіричні факти. Проблема необхідності розрізняти дані спостереження і Е. факти також була осмислена у філософії позитивізму, зокрема, у роботах Віденського гуртка. Емпіричність залежності (емпіричність закономірності) і емпіричні факти є безпосереднім базисом теорії. У структуру теоретичного знання входять шари теоретичних моделей приватного характеру, абстрактні теоретичні об'єкти, а також розвинуті наукові теорії, що включають фундаментальні теоретичні закони як головний елемент. Наприклад, теоретичні закони і моделі, що характеризують окремі види механічного руху і теорія ньютонівської механіки.

Емпіричні і теоретичні рівні наукового пізнання взаємодіють один з одним, будучи одночасно відносно самостійними блоками наукового знання. Історичний підхід до взаємодії емпіричного і теоретичного розкриває діалектичність їх взаємозв'язку. Емпіричні дослідження, виявляючи нові факти і залежності, стимулюють розвиток теоретичного пізнання. Своєю чергою, емпіричні знання є результатом саморозвитку попередньої теорії. Формування емпіричної базису теорії робить необхідним теоретичну інтерпретацію основних емпіричних залежностей і фактів, подальший розвиток вихідних наукових абстракцій. Теоретична діяльність організує емпіричне, пророкує і втягує в коло дослідження нові факти. Взаємодія і єдність емпіричного і теоретичного, тенденція до відокремлення емпіричного і теоретичного наукового апарату, наявність прямих і зворотних зв'язків між ними створюють реальну динаміку наукового знання як цілісної самоорганізованої системи. Проблеми структури, динаміки, взаємодії емпіричного і теоретичного активно розроблялися у філософії марксизму, логічного позитивізму, постпозитивізму

3.2 Характеристика методів і методик дослідження

Для досягнення мети дослідження, для виконання окреслених завдань, для підтвердження або спростування гіпотези нами було проведено емпіричне дослідження, яке дало змогу виявити особливості формування емоційної сфери підлітка. Для емпіричного дослідження була створена модель, яка дозволяє ув'язати зовнішні та внутрішні подразники.

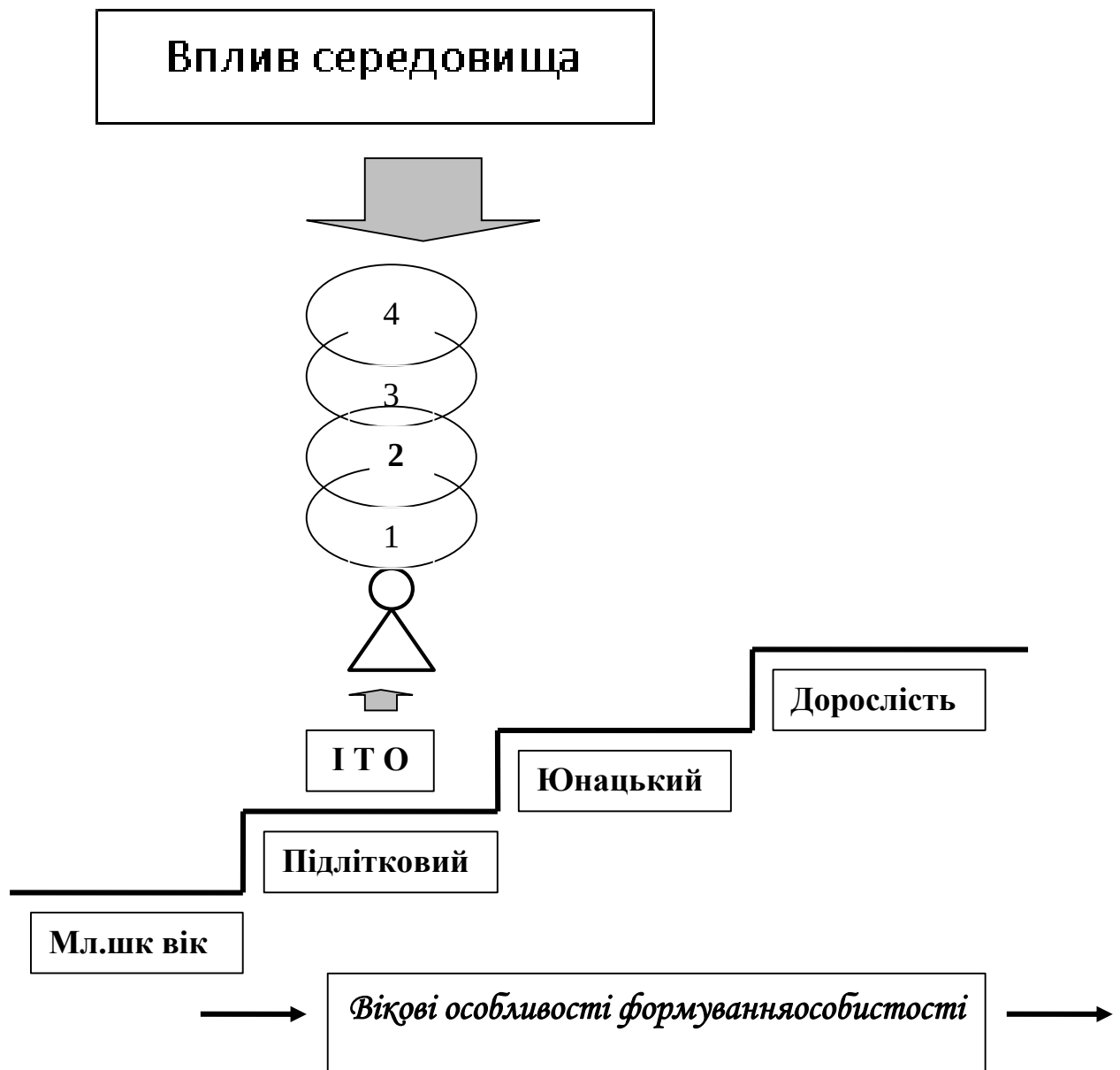

Рис.3.1. Модель емпіричного дослідження формування емоційної сфери в підлітковому віці (де: 1 – Прихильність; 2 – Емпатія; 3 – Соціальні емоції; 4 – Емоційний інтелект)

Для цього були використані слідувачі методи емпіричного дослідження:

Спостереження - це систематичне цілеспрямоване, спеціально організоване сприймання предметів і явищ об'єктивної дійсності, які виступають об'єктами дослідження. Як метод наукового пізнання спостереження дає можливість одержувати первинну інформацію у вигляді сукупності емпіричних тверджень. Емпірична сукупність стає основою попередньої систематизації об'єктів реальності, роблячи їх вихідними об'єктами наукового дослідження.

Спостереження мусить відповідати таким вимогам:

- передбачуваності заздалегідь (спостереження проводиться для певного, чітко поставленого завдання);
- планованості (виконується за планом, складеним відповідно до завдання спостереження);
- цілеспрямованості (спостерігаються лише певні сторони явища, котрі викликають інтерес при дослідженні);
- вибіркової (спостерігач активно шукає потрібні об'єкти, риси, явища);
- системності (спостереження ведеться безперервно або за певною системою).

Порівняння - це процес зіставлення предметів або явищ дійсності з метою установлення схожості чи відмінності між ними, а також знаходження загального, притаманного, що може бути властивим двом або кільком об'єктам дослідження. Метод порівняння буде плідним, якщо при його застосуванні виконуються такі вимоги:

- порівнюватись можуть тільки такі явища, між якими може існувати певна об'єктивна спільність;

- порівняння повинно здійснюватись за найважливішими, найсуттєвішими (у плані конкретного завдання) ознаками.

Порівняння завжди є важливою передумовою узагальнення

Узагальнення - логічний процес переходу від одиничного до загального чи від менш загального до більш загального знання, а також продукт розумової діяльності, форма відображення загальних ознак і якостей об'єктивних явищ. Найпростіші узагальнення полягають в об'єднанні, групуванні об'єктів на основі окремої ознаки (синкретичні об'єднання). Складнішим є комплексне узагальнення, при якому група об'єктів з різними основами об'єднуються в єдине ціле. Здійснюється узагальнення шляхом абстрагування від специфічних і виявлення загальних ознак (властивостей, відношень тощо), притаманних певним предметом.

Найпоширенішим і найважливішим способом такої обробки є умовивід за аналогією. Об'єкти чи явища можуть порівнюватися безпосередньо або опосередковано через їх порівняння з будь-яким іншим об'єктом (еталоном). У першому випадку отримують якісні результати (більше-менше, вище-нижче). Порівняння ж об'єктів з еталоном надає можливість отримати кількісні характеристики. Такі порівняння називають вимірюванням.

Вимірювання - це процедура визначення числового значення певної величини за допомогою одиниці виміру. Цінність цієї процедури полягає в тому, що вона дає точні, кількісно визначені відомості про об'єкт. При вимірюванні необхідні такі основні елементи: об'єкт вимірювання, еталони, вимірювальні прилади, методи вимірювання. Вимірювання ґрунтується на порівнянні матеріальних об'єктів. Властивості, для яких при кількісному порівнянні застосовують фізичні методи, називають фізичними величинами. Фізична величина - це властивість, загальна в якісному відношенні для багатьох фізичних об'єктів, але у кількісному відношенні індивідуальна для кожного об'єкта. Наприклад, довжина, маса, електропровідність тощо. Але запах або смак не можуть бути фізичними величинами, тому що вони встановлюються на основі суб'єктивних відчуттів. Мірою для кількісного

порівняння однакових властивостей об'єктів є одиниця фізичної величини - фізична величина, якій за визначенням присвоєно числове значення, що дорівнює 1. Одиницям фізичних величин присвоюють повні і скорочені символічні позначення - розмірності. Цей метод широко використовується в педагогіці, методиці, психології (якість знань підготовки спеціалістів, успішність тощо).

Опитування дає змогу отримати як фактичну інформацію, так і оцінні дані, проводиться в усній або письмовій формі. При створенні анкети або плану інтерв'ю важливо сформулювати запитання так, щоб вони відповідали поставленій меті. Анкета може включати декілька блоків запитань, пов'язаних не лише з рівнем періодичності використання тих чи інших засобів, а й оцінкою об'єкта дослідження.

Різновидом вибіркового опитування є тестування, яке проводиться з метою виявлення суттєвих ознак об'єкта, засобів його функціонування, використовується в лабораторних експериментах, коли масове опитування через анкетування неможливе. Тестування інколи проводять двічі - на початковому етапі дослідження, де воно виконує верифікаційну функцію. Тести складають так, щоб однозначно виявити ті чи інші властивості опитуваних.

На другому етапі дослідження методи, що використовуються, мають цільове призначення - обробку отриманих даних, встановлення залежності кількісних та якісних показників аналізу, інтерпретацію їхнього змісту. Вибір і послідовність методів визначаються послідовністю обробки даних.

На даному етапі широко використовуються методи статистичного аналізу: кореляційний, факторний аналіз, метод імплікаційних шкал та інші.

Кореляційний аналіз - це процедура для вивчення співвідношення між незалежними змінними. Зв'язок між цими величинами виявляється у взаємній погодженості спостережуваних змін. Обчислюється коефіцієнт кореляції. Чим вищим є коефіцієнт кореляції між двома змінними, тим точніше можна прогнозувати значення однієї з них за значенням інших.

У проведенні дослідження використовуються такі методики:

1. Методика « Чи здатні ви до прихильності ? »
2. Методика діагностики рівня емпатических здібностей Бойко
3. Тест «Аналіз своїх обмежень» («Ви самі»)
4. Діагностика реалізації потреби в саморозвитку
5. «Велика п'ятірка» особистісних якостей»
6. Торонтська шкала алекситимии (TAS)
7. Тест на визначення рівня Емоційного Інтелекту (Н. Хол.)
8. Опитувальник емоційного інтелекту «Емін» (Д.В.Люсин)

Методика « Чи здатні ви до прихильності ?»: Призначення тесту - виявлення у респондентів рівень прихильності, а також з чим вони асоціюють цю прихильність.

Методика діагностики рівня емпатических здібностей Бойко В.В.: призначена для діагностики вираженості різних проявів емпатії, а також загального рівня емпатических здібностей. В даній методиці в структурі емпатії розрізняються шість тенденцій: раціональний канал емпатії, емоційний канал емпатії, інтуїтивний канал емпатії, установки, що сприяють або перешкоджають емпатії, проникаюча здатність в емпатії ииидентификация.

Тест «Аналіз своїх обмежень» («Ви самі»)

Призначення тесту - дати основу для систематизованої оцінки своїх сильних сторін і обмежень, що заважають ефективно виконувати роботу з управління.

Діагностика реалізації потреби в саморозвитку

Призначення тесту - діагностувати рівень реалізації потреби в саморозвитку.

«Велика п'ятірка» особистісних якостей» У сучасній психології виділяють п'ять головних характеристик особистості, існування яких виявлено на основі узагальнення результатів багатьох досліджень. Це так звана «велика п'ятірка» особистісних якостей. Наведена методика дозволяє визначити ступінь їх вираженості.

Призначення тесту -оціни придатність до себе кожного з наведених нижче тверджень

. "Велика п'ятірка" факторів особистості включає:

— **екстравертність** — ступінь комунікабельності, говірливості, настійливості людини, його комфорту в міжособистісних взаємовідносинах;

— **контактність** — ступінь лагідності людини з іншими за рахунок таких якостей, як добродушність, вміння взаємодіяти, прощати, розуміти, довіряти;

— **сумлінність** — ступінь концентрації людини на цілях, що стоять перед нею, тобто вміння поводитись відповідально, надійно, стабільно, боротися за результат;

— **емоційна стабільність** — ступінь спокою, ентузіазму і впевненості людини (або напруженості, нервовості, пригніченості, суму, невпевненості);

— **відкритість** — широта інтересів, розвинена уява, креативність, артистизм людини, готовність до сприйняття нових ідей.

Торонтська шкала алекситимии (TAS) : Призначення тесту - методика спрямована на вивчення алекситимии - особистого властивості , що обумовлює неадекватне ставлення до партнера. Алекситимия розглядається нами як прояв зниженою здатності або ускладнення у вербалізації емоційних станів .

До її критеріїв належать :

- труднощі у визначенні (ідентифікації) і описі власних переживань ;
- складність у проведенні відмінностей між почуттями і тілесними відчуттями ;
- зниження здатності до символізації , про що свідчить бідність фантазії, уяви ;
- сфокусованість в більшій мірі на зовнішніх подіях , ніж на внутрішніх переживаннях.

Алекситимия властива людям , які з тих чи інших причин обмежено переробляють емоційні враження .

Опитувальник « Еміне » Д.В. Люсіна : розроблявся протягом кількох років, а остаточна робота була опублікована в 2006 році. Опитувальник вимірює емоційний інтелект (ЕІ), який трактується як здатність до розуміння своїх і чужих емоцій і управління ними. У структурі ЕІ виділяється міжособистісний ЕІ (МЕІ) - розуміння емоцій інших людей і управління ними, внутрішньоособистісний ЕІ(ВЕІ) - розуміння власних емоцій і управління ними, здатність до розуміння своїх і чужих емоцій (ПЕ), здатність до управління своїми і чужими емоціями (УЕ). Опитувальник Емінем дає бали за двома субшкалам, що вимірює різні аспекти МЕІ, і за трьома субшкалам, що вимірює різні аспекти ВЕІ. Значення за шкалами МЕІ і ВЕІ виходять шляхом простого підсумовування відповідних субшкал .

Призначення тесту : діагностика різних аспектів емоційного інтелекту.

Шкали: емоційний інтелект (здатність до розуміння своїх і чужих емоцій і управління ними) міжособистісний (розуміння емоцій інших людей і управління ними), внутрішньоособистісний (розуміння власних емоцій і управління ними), здатність до розуміння своїх і чужих емоцій, здатність до управління своїми і чужими емоціями .

Тест на визначення рівня емоційного інтелекту Н. Холла:

Методика запропонована Н.Холом для виявлення здатності розуміти відносини особистості , що репрезентується в емоціях і управляти емоційною сферою на основі прийняття рішень. Вона складається з 30 тверджень і містить 5 шкал:

1. Емоційна обізнаність.
2. Управління своїми емоціями (скоріше це емоційна відхідливість, емоційна нерігідність).
3. Самомотивація (скоріше це якраз довільне керування своїми емоціями .
4. Емпатія.
5. Розпізнавання емоцій інших людей (швидше - вміння впливати на емоційний стан інших людей).

3.3 Учасники емпіричного дослідження

Базою емпіричного дослідження явилася КЗОСЗОШ № 14.В дослідженні взяли участь учні 9 -11 класів, 16 до 17 річні,у кількості - 120 осіб, з яких 60 осіб хлопці та 60 осіб дівчата.

Питома вага складає: у хлопців 50% (22,5 % (28 человек) - у 16 річних, 27,5% (32 человека) - у 17 річних), у дівчат 50% (27,7% (32 человека) - у 16 річних, 22,2 % (28 человек) - у 17 річних

Таблиця 3.1

Учасники емпіричного дослідження.

Підлітки - дівчата		Підлітки - хлопці		Загальна кількість
Вік	Вага	Вік	Вага	
16 річні	32 особи - 26,7 %	16 річні	28 осіб - 23,3 %	60 осіб - 50 %
17 річні	28 осіб - 23,3 %	17 річні	32 особи - 26,7 %	60 осіб - 50 %
Разом	60 осіб - 50 %		60 осіб - 50 %	120 осіб -100 %

На підставі отриманих даних і розрахункового питомої ваги вибірки: у хлопців 50% (22,5 % - у 16 річних, 27,5% - у 17 річних), у дівчат 50% (27,5 - у 16 річних, 22,5 % - у 17 річних) будуюмо відповідну діаграму, що показує співвідношення питомої ваги хлопців та дівчат.

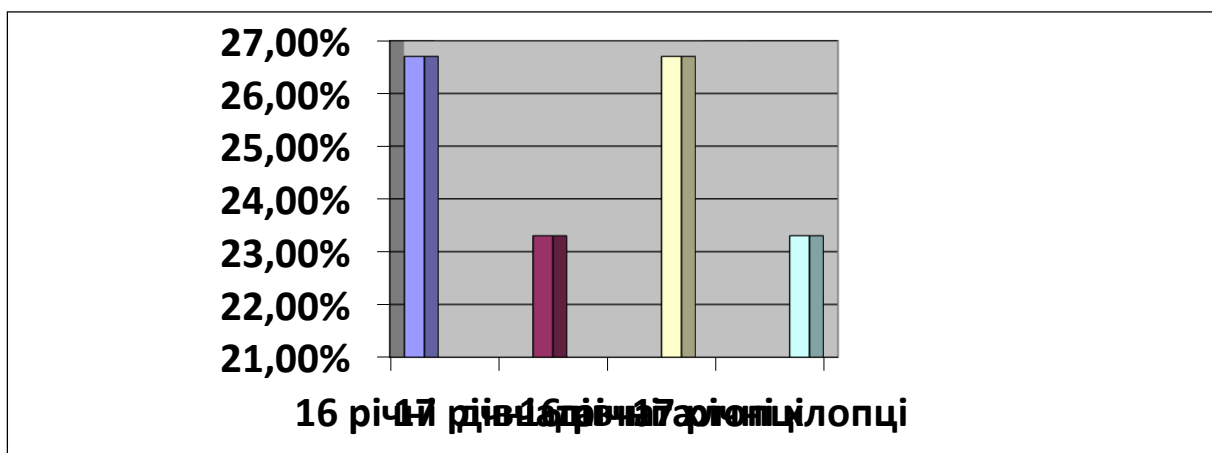

Рис 3.2 Вікові особливості учасників емпіричного дослідження

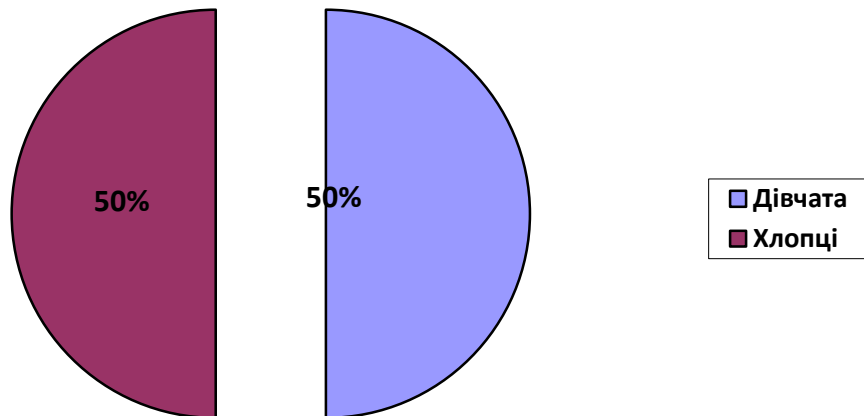

Рис 3.3 Співвідношення питомої ваги хлопців та дівчат

На підставі отриманих даних з таблиці 1 виявляємо вікову специфіку учасників емпіричного дослідження.

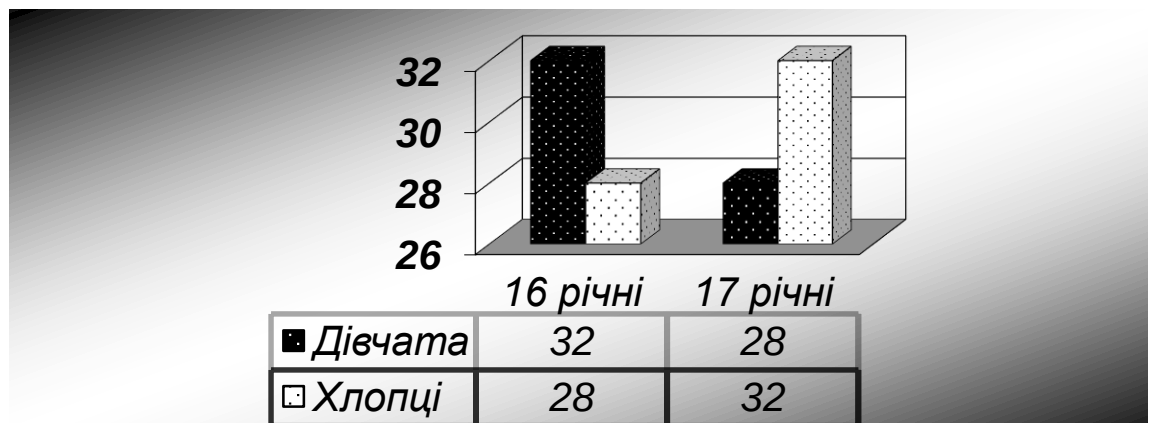

Рис 3.4 Показники вікової специфіки учасників емпіричного дослідження.

Таким чином, перед нами встає завдання виявлення статевих та вікових особливостей розвитку емоційної сфери у вигляді прихильності, емпатії, соціального розвитку та емоційного інтелекту.

3.4. Результати емпіричного дослідження та їх аналіз :

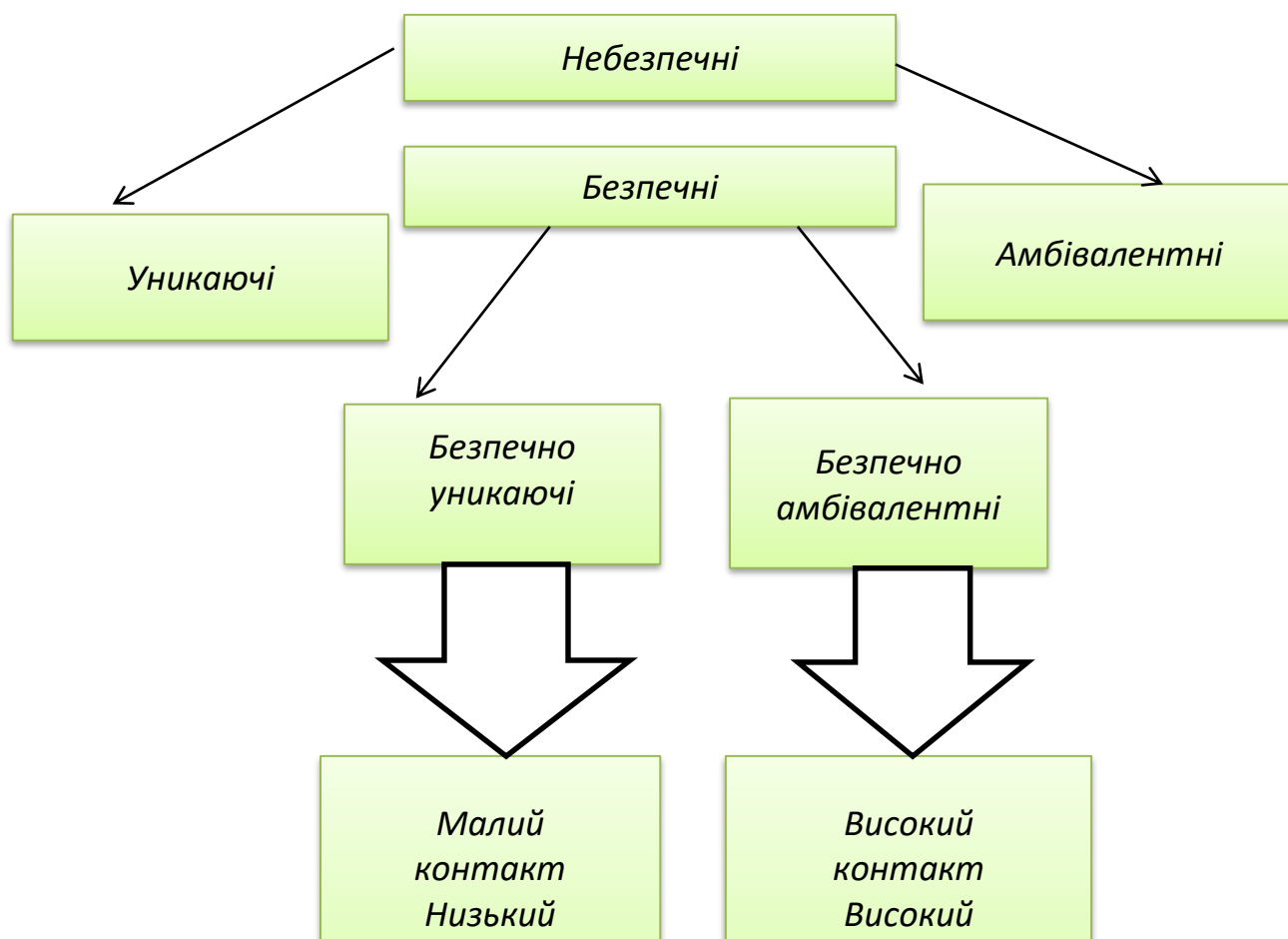
3.4.1. Результати дослідження по методиці « Чи здатні ви до прихильності ?»

Для виявлення здатності до прихильності була використана методика «Чи здатні ви до прихильності?»

При дослідженні прихильності як психологічного явища ми спиралися на дослідження науковців які виявили три типи прихильності і умовно назвали їх : (А) Тривожно - избегаюче прив'язаний ; (В) Схильність до співпраці - безпечно прив'язаний ; (С) Тривожно - амбівалентна прив'язаний .

<i>Схильність до співпраці - безпечно прив'язаний (В) 65 % В–(відрізняються від А та С)</i>	<i>Тривожно - избегаюче прив'язаний (А) 21 % А – (мало тактильного контакту)</i>	<i>Тривожно - амбівалентна прив'язаний (С) 14 % С</i>
<i>Познавательні зміни Соціальні зміни автономно безпечні</i>	<i>Соціальні зміни Отвергаюче ункаючі</i>	<i>Соціальні зміни Заклопотано залежні</i>

Таким чином маються такі відмінності в прихильності і умовно об'єднуються у 2 групи безпечні та небезпечні.

Таблиця 3.2

Результати прихильності 16-17 річних дівчат з урахуванням рівня

Вік		Мінімальні значення (45-0 балов)	Середні значення (50-95 балов)	Максимальні значення (150-100 балов)
16 років	кількість	10 осіб	5 осіб	15 осіб
	ср.з	36	53,3	129,9
17 років	кількість	7 осіб	19 осіб	4 осіб
	ср.з	30	78,2	125,7
Загальні значення	кількість	17 осіб	24 осіб	19 осіб
	ср.з	34	66,9	129,4
Відсотки (учасники)		15 %	18,75 %	16,25 %
Дельти (max – min)		↓ 4	↓ 23	↓ 1

Аналіз результатів даної таблиці демонструє, що з віком рівень прихильності у дівчат зменшується, це може бути пов'язано з тим, що прихильність перестає вважатися «в'язницею» і деякі рамки зникають. Тобто у дівчат починає виникати потреба проявити себе як індивідуальність, вони прагнуть до самостійності та реалізації себе у стосунках з протилежною статтю.

Також ми отримуємо такі результати: у 16 річних дівчат - у 10 прихильність асоціюється з в'язницею, а близькі зв'язки з кайданами, для 5 прихильність до людей є важливою частиною стосунків з ними, а для 15 прихильність це також природно, як і дихання повітрям; у 17 річних дівчат - у 7 прихильність асоціюється з в'язницею, а близькі зв'язки з кайданами, для 19 прихильність до людей є важливою частиною стосунків з ними, а для 4 прихильність це також природно, як і дихання повітрям

Таблиця 3.3

Результати прихильності 16-17 річних хлопців з урахуванням рівня

Вік		Мінімальні значення (45-0 балов)	Середні значення (50-95 балов)	Максимальні значення (150-100 балов)
16 років	кількість	5 осіб	18 осіб	7 осіб
	ср.з	35	68,8	158
17 років	кількість	10 осіб	12 осіб	8 осіб
	ср.з	35	87,8	112,7
Загальні значення	кількість	15 осіб	30 осіб	15 осіб
	ср.з	35	71,3	125,35
Відсотки (учасники)		7,5 %	25 %	17,5 %
Дельти (max-min)		0	↓ 19	↑ 45,3

Аналіз результатів даної таблиці демонструє, що з віком рівень прихильності у хлопців змінюється. Ми отримуємо такі результати: у 16 річних хлопців - у 5 прихильність асоціюється з в'язницею, а близькі зв'язки з кайданами для 18 прихильність до людей є важливою частиною стосунків з ними, а для 7 прихильність є природно, як і дихання повітрям; у 17 річних хлопців - у 10 прихильність в них асоціюється з в'язницею, а близькі зв'язки з кайданами, для 12 прихильність до людей є важливою частиною стосунків з ними, і лише для 8 прихильність це також природно, як і дихання повітрям.

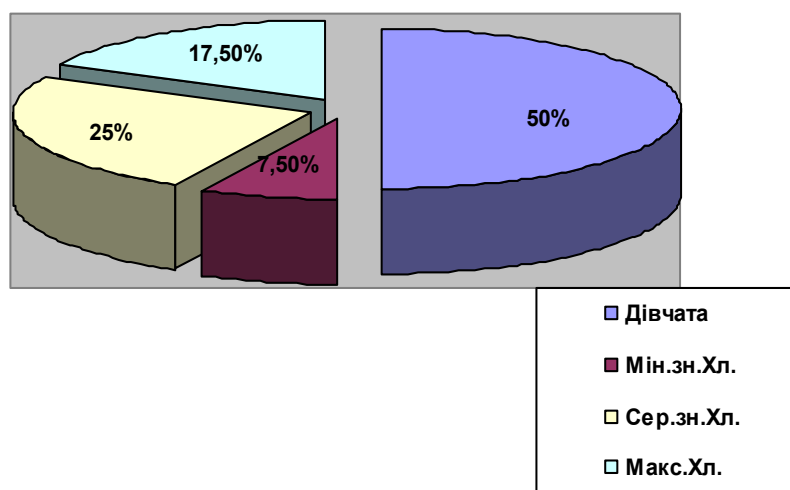

Рис. 3.5. Результати прихильності 16-17 річних хлопців з урахуванням рівня у відсотках.

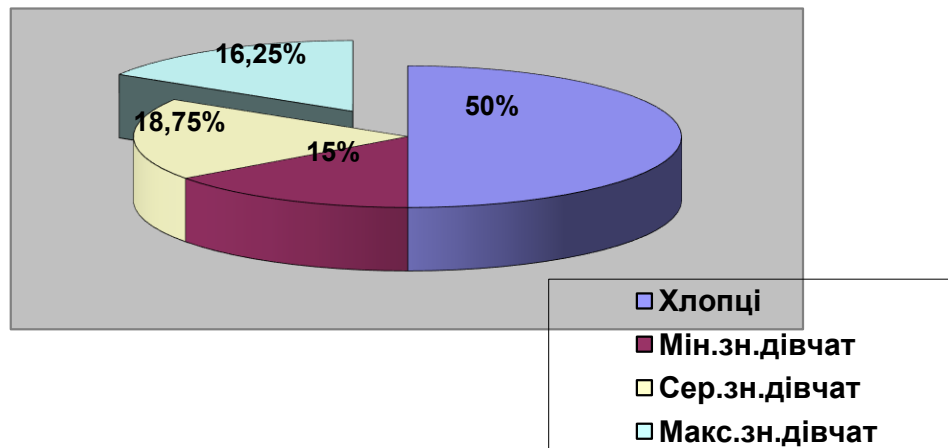

Рис. 3.6. Результати прихильності 16-17 річних дівчат з урахуванням рівня у відсотках.

Таким чином: потреба в близькості, безпеці, комфорті і турботі - це вираження потреби, дорослої людини в прихильності, а не повернення до інфантильних способів поведінки. Збереження відносин прихильності протягом усього життя і відкрите вираження потреби у зв'язку з іншою людською істотою - це швидше ознака психологічного здоров'я, ніж прояв патологічної залежності.

Існують різні рівні прихильності:

Родина

- прихильність дитини до матері
- прихильність матері до дитини
- прихильність до братів та сестер

Середовище

- прихильність до друзів
- прихильність до колег
- прихильність до однолітків

Любовні діади

- прихильність до партнерів
- прихильність до коханих і т.д.
- близькість романтична та сексуальна

Однією з центральних понять теоретично прив'язаності є “об'єкт прив'язаності” (attachmentfigure), т. е. та людина, до якої виникає прихильність.

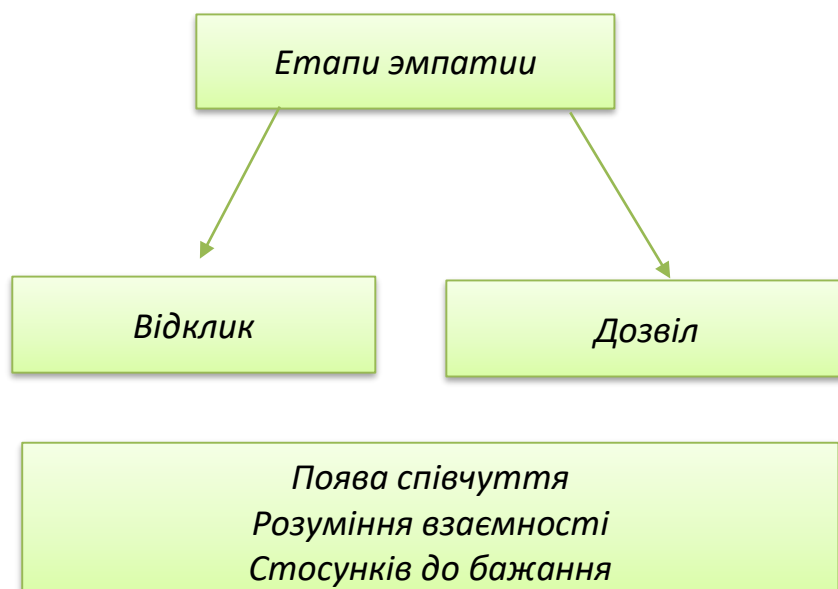
Протилежністю прихильності є самотність (або переживання втрати). Парадокс прихильності в тому, що ми повинні прив'язуватися до тих, кого неминуче втратимо. Тому страхи втрати і залишення - це завжди присутня тінь прихильності.

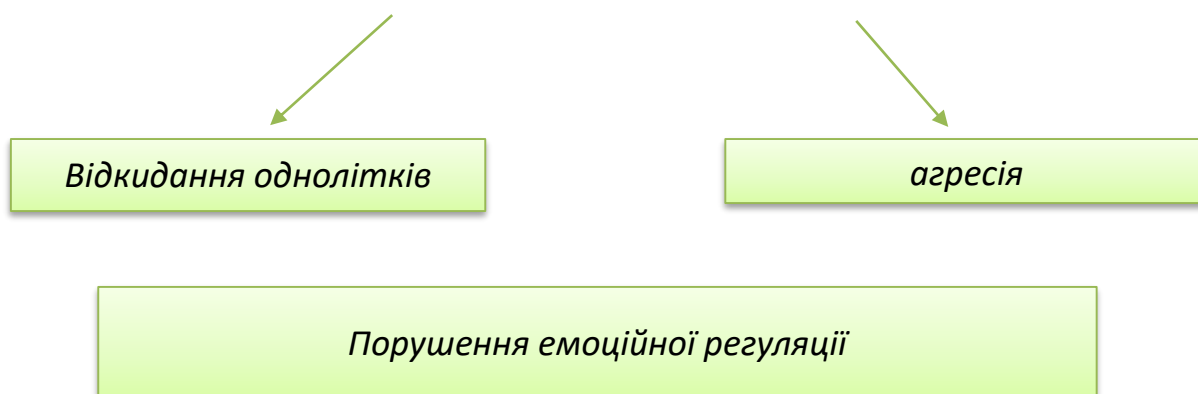
3.4.2. Результати по методиці діагностики рівня емпатических здібностей Бойко

Емпатія - вміння правильно уявити собі, що відбувається всередині іншої людини, що він переживає, як оцінює навколишній світ.

Для виявлення рівня емпатических здібностей у підлітковому віці у дівчат та хлопців нами була використана методика діагностики рівня емпатических здібностей (В.В.Бойко).

При дослідженні емпатії як психологічного явища ми спиралися на дослідження науковців які виявили таку схему вивчення емпатії

Таблиця 3.4

**Результати діагностики рівня емпатических здібностей 16-17
річних хлопців та дівчат у балах.**

Фактори	16 річні дівчата	17 річні дівчата	Дельта	16 річні хлопці	17 річні хлопці	Дельта
Раціональний канал емпатії	2,6	5,2	↑ 2,6	2,1	5	↑ 2,9
Емоційний канал емпатії:	2,6	4,8	↑ 2,2	1,6	4,7	↑ 3,1
Інтуїтивний канал емпатії	3,4	4,8	↑ 1,4	3,5	5,5	↑ 2
Установки, що сприяють емпатії	2,9	4,6	↑ 1,7	3,6	3,9	↑ 0,3
Проникаюча здатність до емпатії:	3,9	5,1	↑ 1,2	3,4	4,7	↑ 1,3
Ідентифікація в емпатії	3,2	5,1	↑ 1,9	1,6	4,5	↑ 2,9

Аналізуючи дані що представлені у таблиці слід звернути увагу на те, що :

	<u>16 річних</u>	<u>17 річних</u>
шкала «Раціональний канал емпатії»	2,35	5,1(1,3 раза)

шкала «Емоційний канал емпатії:»	2,1	4,7 (2раза)
шкала «Інтуїтивний канал емпатії»	3,45	5,15 (1,5раза)
шкала «Установки, що сприяють емпатії»	3,25	4,25 (1,2 раза)
шкала «Проникаюча здатність до емпатії»	3,65	4,9 (1,4 раза)
шкала «Ідентифікація в емпатії»	2,4	4,8 (2,1 раза)

Також ми можемо зробити такі висновки про те що раціональний, емоційний та інтуїтивний канал емпатії з віком стають більш розвинутими що у дівчат що у хлопців.

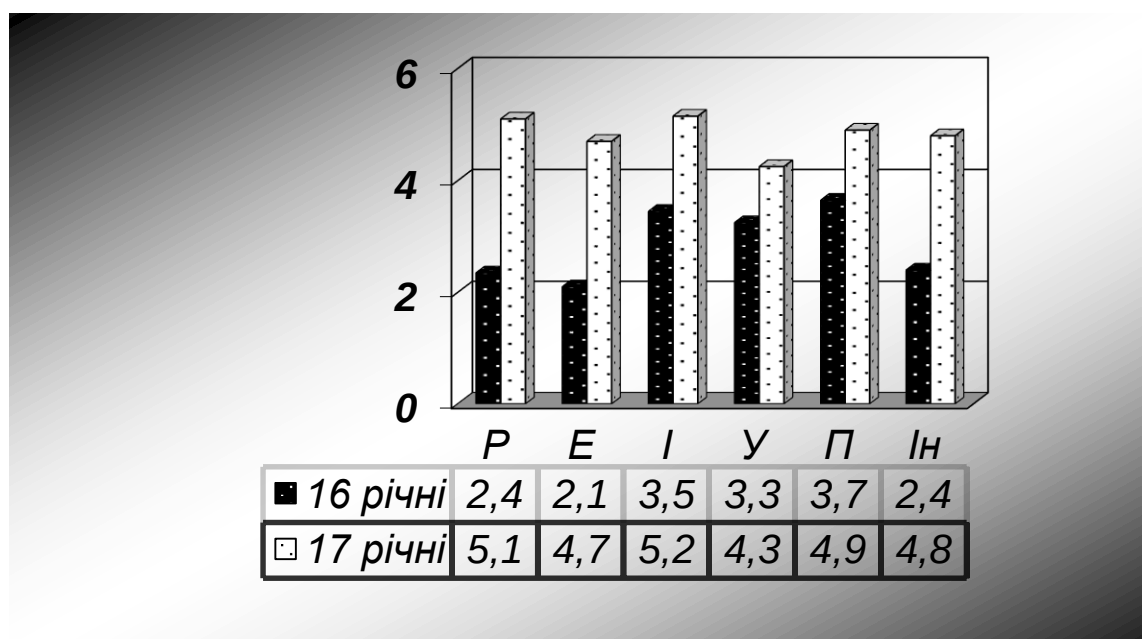

Рис. 3.7 . Графічне відображення результатів діагностики рівня емпатических здібностей 16-17 річних хлопців та дівчат у балах.

На графічному зображенні чітко видно що з віком йде стрімкий розвиток усіх представлених вище шкал.

Таким чином: - Емпатія може бути розглянута як афективна (емоційна) форма ідентифікації. Якщо при ідентифікації стан іншої людини визначається на основі раціональної інтерпретації, то при емпатії — на основі емоційного співпереживання. Емпатія пов'язана з прийняттям іншої людини такою, якою вона є. Її також називають емоційним резонансом на переживання іншої людини. - Емпатія базується на почуттях, а не залежить від інтелектуальних здібностей.

Існують декілька значень емпатії це :- хто уважно слухає, той може зрозуміти, що думає, відчуває інший (це з'єднує людей); - емпатія підтримує сприйняття іншого таким, який він є; - емпатія дозволяє краще розуміти інших, приносить їм радість з того, що хтось їх розуміє.

Емпатія (в контексті проблеми духовності). У контексті духовного розвитку особистості можна розглядати емпатію як: 1) здатність людини: а) перейматися почуттями та переживаннями іншої особи (істоти); б) реалізовувати свою потребу у безкорисливому створенні сприятливих умов для позитивного емоційного стану та життєдіяльності особи (істоти), що потребує підтримки; 2) один із системотворчих компонентів гуманістичної складової духовності; 3) як один з показників високого рівня розвитку гуманістичної складової духовності та духовності в цілому, якщо емпатійний процес у переважній більшості випадків завершується гуманним вчинком суб'єкта емпатії.

3.4.3. Результати по тесту «Аналіз своїх обмежень»

Для виявлення своїх обмежень нами була проведена методика «Аналіз своїх обмежень» (методика запропонована М. Вудкоком і Д. Френсісом). У методиці проводився підрахунок балів по одинадцяти шкалах : здатність керувати собою - невміння керувати собою; чіткі цінності -розмитість особистих цінностей; чіткі особисті цілі -невиразні особисті цілі; триваюче саморозвиток -зупинений саморозвиток; хороші навички вирішення проблеми-недостатність навичок вирішувати проблеми; творчий підхід -недолік творчого підходів; вміння впливати на оточуючих -невміння впливати на людей; розуміння особливостей управлінської праці-недостатнє розуміння особливостей управлінської праці;

здатність керувати - недолік здатності керувати; вміння навчати - невміння навчати;уміння налагодити групову роботу- низька здатність формувати колектив.

Таблиця 3.5

Результати обмежень 16-17 річних дівчат та хлопців .

Фактори по методиці	16 річні дівчата	17 річні дівчата	Дельти (max-min)	16 річні хлопці	17 річні хлопці	Дельти (max-min)	Загальні середні результати
A.	9,2	9,1	- 0,1	4,7	5,2	+0,5	7,1
B.	7,5	7,7	+ 0,2	6	6,1	+0,1	6,8
C.	6,7	7	+ 0,3	6,3	6,1	-0,2	6,5
D.	8,8	9,1	+ 0,3	4,7	5,2	+0,5	7
E.	7,5	7,7	+ 0,2	6	6,1	+0,1	6,8
F.	6,6	7	+ 0,4	6,3	6,1	-0,2	6,5
G.	7	5,8	- 1,2	6,7	6,8	+0,1	6,6
H.	7,5	7,2	- 0,3	6	6,1	+0,1	6,7
I.	6,7	7	+ 0,3	6,3	6,1	-0,2	6,5
J.	6,1	5,9	- 0,2	6,7	6,8	+0,1	6,4
K.	5,5	5	- 0,5	6	7,5	+1,5	6,4

Шкали позначені буквами:

A=	Здатність керувати собою	Невміння керувати собою
B=	Чіткі цінності	Розмитість особистих цінностей
C=	Чіткі особисті цілі	Невиразні особисті цілі
D=	Триваюче саморозвиток	Зупинений саморозвиток
E	Хороші навички вирішення проблеми	Недостатність навичок вирішувати проблеми
F=	Творчий підхід	Недолік творчого підходів
G=	Вміння впливати на оточуючих	Невміння впливати на людей
H=	Розуміння особливостей управлінської праці	Недостатнє розуміння особливостей управлінської праці

I=	Здатність керувати	Недолік здатності керувати
J=	Вміння навчати	Невміння навчати
K=	Уміння налагодити групову роботу	Низька здатність формувати колектив

Завдяки тому що в нас немає результатів менше 3 балів при тлумаченні ми використовуємо лише ліву колонку

	16 річні	17 річні	середні результати
A.	9,15	4,95	7,1
B.	7,3	6,05	6,8
C.	6,85	6,25	6,5
D.	8,95	4,95	7
E.	7,3	6,05	6,8
F.	6,8	6,25	6,5
G.	6,4	6,75	6,8
H.	7,35	4,95	6,7
I.	7,3	6,25	6,5
J.	6	6,75	6,4
K.	5,25	6,75	6,4

Аналізуючи дані ми можемо сказати що деякі підлітки навіть не знають границь своїх обмежень що в подальшому шкодить послідовності розвитку емоційної сфери.

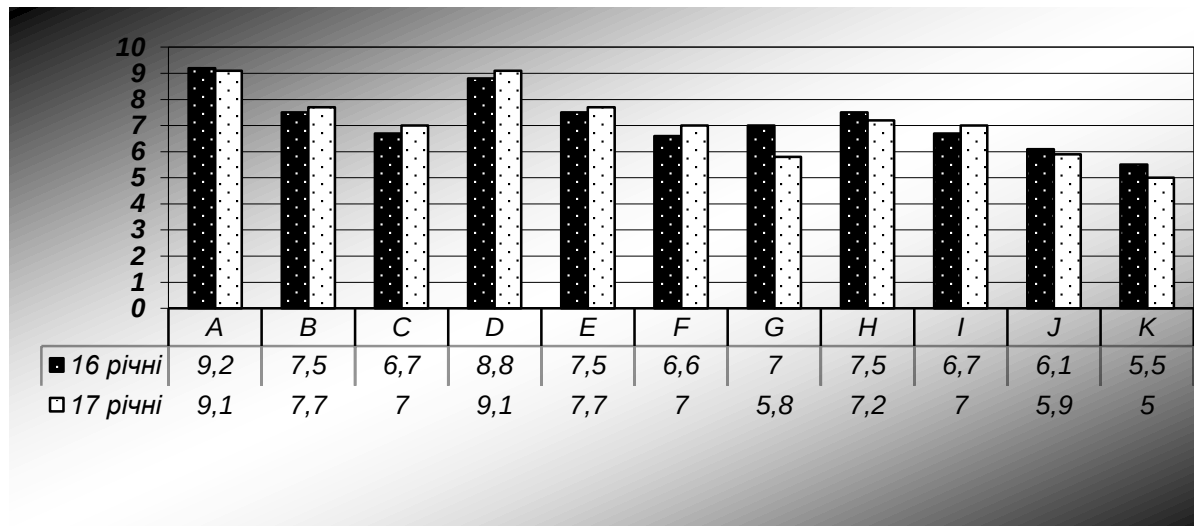

Рис 3.8. Графічне відображення результатів обмежень 16-17 річних дівчат у балах.

Аналізуючи графічні зображення ми можемо сказати по тє що :

- У 16 річних дівчат здатність керувати собою (9,2),а у 17 річних дівчат (9,1).
- У 16 річних дівчат чіткі цінності складають (7,5),а у 17 річних дівчат (7,7).
- У 16 річних дівчат чіткі особисті цілі складають (6,7),а у 17 річних дівчат (7).
- У 16 річних дівчат виражиний саморозвиток складає (8,8),а у 17 річних дівчат (9,1).
- У 16 річних дівчат стійкі навички вирішення проблем складають (7,5),а у 17 річних дівчат (7,7).
- У 16 річних дівчат творчий підхід складає (6,6),а у 17 річних дівчат (7).
- У 16 річних дівчат вміння впливати на оточуючих складає (7),а у 17 річних дівчат (5,8).
- У 16 річних дівчат розуміння специфіки управлінської праці складає (7,5),а у 17 річних дівчат (7,2).
- У 16 річних дівчат здатність керувати (6,7),а у 17 річних дівчат (7).
- У 16 річних дівчат вміння навчати підлеглих складає (6,1),а у 17 річних дівчат (5,9).
- У 16 річних дівчат уміння налагодити групову роботу(5,5),а у 17 річних дівчат (5).

З цього ми робимо такі висновки:

↑ В,С,D,E,F,I. – позитивне значення дельти

↓ A,G,H,J,K.- негативне значення дельти

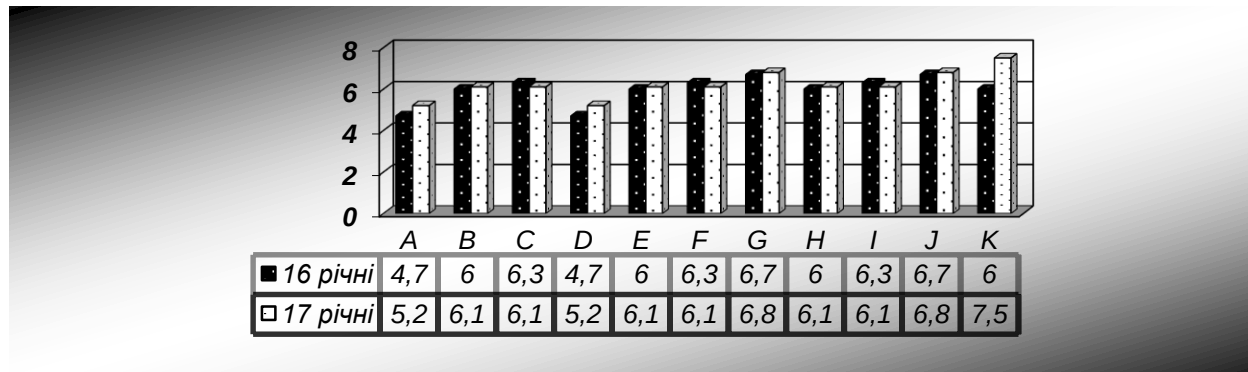

Рис 3.9. Графічне відображення результатів обмежень 16-17 річних хлопців у балах.

Аналізуючи графічні зображення ми можемо сказати по те що :

- У 16 річних хлопців здатність керувати собою (4,7),а у 17 річних хлопців (5,2).
- У 16 річних хлопців чіткі цінності складають (6),а у 17 річних хлопців (6,1).
- У 16 річних хлопців чіткі особисті цілі складають (6,3),а у 17 річних хлопців (6,1).
- У 16 річних хлопців виражиний саморозвиток складає (4,7),а у 17 річних хлопців (5,2).
- У 16 річних хлопців стійкі навички вирішення проблем складають (6),а у 17 річних хлопців (6,1).
- У 16 річних хлопців творчий підхід складає (6,3),а у 17 річних хлопців (6,1).
- У 16 річних хлопців вміння впливати на оточуючих складає (6,7),а у 17 річних хлопців (6,8).
- У 16 річних хлопців дівчат розуміння специфіки управлінської праці складає (6),а у 17 річних хлопців (6,1).
- У 16 річних хлопців здатність керувати (6,3),а у 17 річних дівчат (6,1).
- У 16 річних хлопців вміння навчати підлеглих складає (6,7),а у 17 річних хлопців (6,8).

— У 16 річних хлопців уміння налагодити групову роботу (6), а у 17 річних хлопців (7,5).

З цього ми робимо такі висновки:

↑ А, В, D, E, G, H, J, K. – позитивне значення дельти

↓ C, F, I. – негативне значення дельти

Таким чином:

- Невміння управляти собою це нездатність повною мірою використовувати свій час, енергію, вміння; нездатність впоратися зі стресами сучасного життя управлінця.

- Розмитість особистих цінностей це відсутність ясного розуміння своїх особистих цінностей; наявність цінностей, які не відповідають умовам сучасного ділового і приватного життя.

- Невиразні особисті цілі це відсутність ясності в питанні про цілі свого особистого або ділового життя; наявність цілей, не сумісних з умовами сучасної роботи і життя.

- Зупинений саморозвиток це відсутність налаштованості і сприйнятності нових ситуацій і можливостям.

- Недостатність навичок вирішувати проблеми це відсутність стратегії, необхідної для прийняття рішень, а також здатності вирішувати сучасні проблеми.

- Недолік творчого підходу це відсутність здатності генерувати достатньо нових ідей; невідання використовувати нові ідеї.

- Невміння впливати на людей це недостатня здатність забезпечувати участь і допомогу з боку оточуючих або впливати на їх рішення.

- Недостатнє розуміння особливостей управлінської праці це брак розуміння мотивації працівників; застарілі негуманні або недоречні уявлення про ролі керівників.

- Слабкі навички керівництва це відсутність практичних здібностей досягати результату від роботи підлеглих.

- Невміння навчати це відсутність здатності навчати або ж допомагати іншим розвивати і розширювати свої можливості.

- Низька здатність формувати колектив це нездатність сприяти розвитку і підвищенню ефективності робочих груп або колективів.

3.4.4. Результати по методиці діагностики реалізації потреби в саморозвитку

Для виявлення рівня реалізації потреби у саморозвитку нами була використана методика діагностики реалізації потреби в саморозвитку. Досліджуваним було запропоновано пройти тест який містить 15 питань. Тест призначений для діагностики реалізації потреби в саморозвитку. Час виконання роботи від 5 до 25 хвилин.

Таблиця 3.6

Результати діагностики реалізації потреби в саморозвитку 16-17 річних дівчат та хлопців.

16 річні дівчата	42,3	16 річні хлопці	31,1
17 річні дівчата	48	17 річні хлопці	50,8
Середнє по усій вибірці	45,1	Середнє по усій вибірці	40,9
Дельта (max-min)	↑ 5,7	Дельта(max-min)	↑ 19,7

Результати, отримані в ході діагностики зображені на діаграммі:

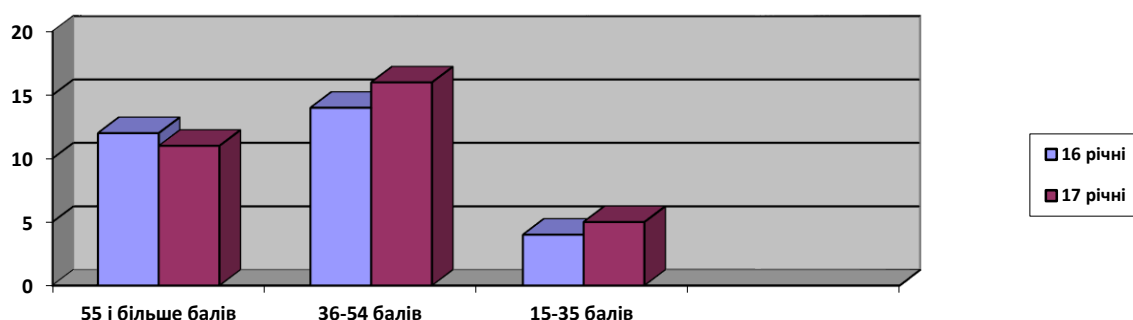

Рис.3.10 Графічне відображення результатів 16-17 річних дівчат.

Аналізуючи графічні зображення ми можемо сказати по те що :

- 1) У 12 – 16 річних дівчат (5,6% від загальної вибірки) та (2,8 % від вибірки дівчат) та у 11 – 17 річних дівчат (5,6 % від загальної вибірки) та (2,8 % від вибірки дівчат) кількість балів сягнула 55 і більше балів з цього ми робимо висновок, що вони можуть активно реалізувати свої потреби в саморозвитку.
- 2) У 14 - 16 річних дівчат (4,8 % від загальної вибірки) та (2,4 % від вибірки дівчат) та у 16 - 17 річних дівчат (4 % від загальної вибірки) та (2 % від вибірки дівчат) кількість балів сягнула 36 - 54 балів з цього ми робимо висновок, про те, що у досліджуваних відсутня склавшеся система саморозвитку.
- 3) У 4 -16 річних дівчат (7,2 % від загальної вибірки) та (3,6 % від вибірки дівчат) та у 5 - 17 річних дівчат (4,8 % від загальної вибірки) та (2,4 % від вибірки дівчат) кількість балів сягнула 15 - 35 балів що дає підставу вважати, що досліджувані перебувають в стадії зупиненого саморозвитку.

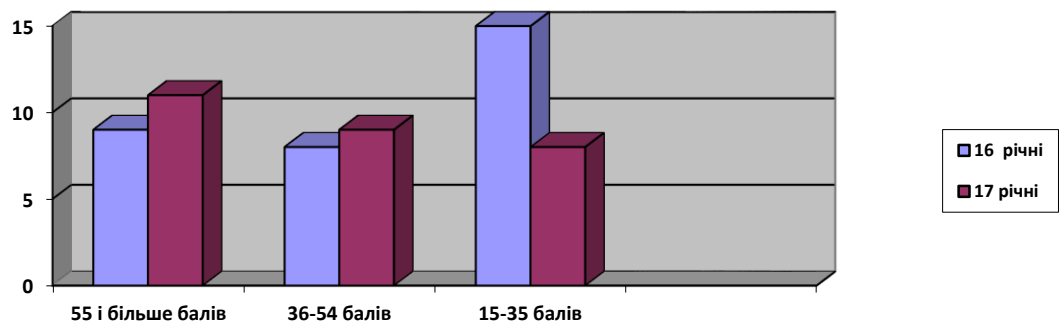

Рис.3.11 Графічне відображення результатів 16-17 річних хлопців.

Аналізуючи графічні зображення ми можемо сказати по те що :

- 4) У 9 – 16 річних хлопців (1,6 % від загальної вибірки) та (0,8 % від вибірки хлопців) та у 11 – 17 річних хлопців (8,8 % від загальної вибірки) та (4,4 % від вибірки хлопців) кількість балів сягнула 55 і більше балів з цього ми робимо висновок, що вони можуть активно реалізувати свої потреби в саморозвитку.

- 5) У 8- 16 річних хлопців (3,2 % від загальної вибірки) та (1,6 % від вибірки хлопців) та у 9 - 17 річних хлопців (4,8 % від загальної вибірки) та (2,4 % від вибірки хлопців) кількість балів сягнула 36 - 54 балів з цього ми робимо висновок, про те, що у досліджуваних відсутня склавшася система саморозвитку.
- 6) У 15 - 16 річних хлопців (9,6 % від загальної вибірки) та (4,8 % від вибірки хлопців) та у 8 - 17 річних хлопців (4 % від загальної вибірки) та (2 % від вибірки хлопців) кількість балів сягнула 15 - 35 балів що дає підставу вважати, що досліджувані перебувають в стадії зупиненого саморозвитку.

Таким чином: - Підлітковий вік є перехідним головним чином в біологічному сенсі, оскільки це вік статевого дозрівання паралельно якому досягають зрілості інші біологічні системи організму (Кон І.С., 1989). В соціальному плані підліткова фаза -продовження первинної соціалізації. Психологічно цей вік украй суперечливий. Для нього характерні максимальні диспропорції в рівнях і типах розвитку. Фізичне дозрівання підлітка є одночасно соціальним символом, знаком дорослішання, на який звертають увагу і за яким пильно стежать інші, дорослі і однолітки. Суперечність положення підлітка, зміну структури його соціальних ролей і рівня домагань активізують розвиток самосвідомості.

Основний зміст розвитку в даному віці складає зміну психологічної структури особі підлітка, зміни полягають в переході від елементарних і нижчих процесів до дозрівання вищих (Л.С. Виготський) [17]. Ці зміни виявляють інший тип розвитку, інший тип психічної еволюції. Нова поведінка людини стає поведінкою для себе, підліток сам усвідомлює себе як відому єдність. Питання про характер діяльності, що є основним для підліткового віку, по засвоєнню норм взаємин детально проаналізований в роботах Д.І.Фельдштейна. Він назвав цей період одним з найскладніших в онтогенезі людини. У цей період не тільки відбувається перебудова психічних структур, що раніше склалися, але і закладаються основи свідомої поведінки,

вимальовувався загальний напрям у формуванні етичних уявлень і соціальних установок»

М. Кле визначила зони і основні завдання розвитку в підлітковому віці таким чином: **пубертатний розвиток** (необхідність реконструкції тілесного образу «Я» і побудова чоловічої або жіночої «родової» ідентичності; поступовий перехід до дорослої сексуальності; **когнітивний розвиток** (розвитком здібності до абстрактного мислення і розширенням тимчасової перспективи); **перетворення соціалізації** (звільнення від батьківської опіки; поступовий вхід до групи однолітків, що вимагають встановлення відносин конкуренції і співпраці з партнерами обох половин); **становлення ідентичності** (усвідомлення тимчасової протяжності власного «Я»; усвідомлення себе як відмінного від інтеріоризованих батьківських образів; здійсненні системи виборів, які забезпечують цілісність особистості)

У старшого підлітка вперше з'являється прагнення скласти загальне уявлення про самого себе; з'являється ще неусвідомлене до кінця прагнення упорядкувати і об'єднати свої погляди і відносини. В зв'язку з цим підліткові хочеться з'ясувати: навіщо живе людина, яке буде життя надалі, навіщо живе він сам, яким він стане, коли буде дорослим. Велике значення для цього має просування підлітка в його розумовому розвитку. У цей період у старших підлітків зростає здібність до абстрактного мислення, до аналізу і узагальнення фактів і явищ, тобто до досконалішого способу пізнання дійсності. Мислення як би стає на службу потребі підлітка розібратися в тому всьому, що оточує його. Разом з тим, розвиток мислення в цей період характеризується ще невмінням підлітка охопити багатство і багатогранність дійсності з позиції засвоєного їм загального поняття. Дана особливість у поєднанні з небагатим поки що життєвим досвідом робить часто підлітка дуже одностороннім в своїх думках і поглядах, дуже прямолінійним і нетерпимим.

Старший підліток прагне не тільки більше знати, але і більше уміти, володіє вже достатньо широкими і різносторонніми інтересами, які розширюються і диференціюються, виявляється підвищена активність,

дієвість. Але на відміну від молодших підлітків немає прагнення до отримання оцінки його діяльності з боку дорослих; частіше навпаки, похвала викликає зворотну реакцію. Особливо агресивно сприймаються моралі, нотації, розмови.

Відбувається зміна в розвитку моральних відчуттів і свідомості. До цього часу підліток вже засвоїв певну систему моральних вимог і оволодів певними нормами взаємин між людьми. До цієї області складається своє особисте відношення: одні етичні норми і вимоги починають дійсно визначати всю його поведінку; інші залишаються для нього лише зовнішніми вимогами і невиконуються зовсім, або виконуються тільки під тиском оточуючих. На основі свідомих засвоєних моральних вимог у старшого підлітка з'являється відоме «звільнення» від безпосереднього впливу колективу. У цьому значна відмінність старших підлітків від молодших, які часто були готові, не роздумуючи, йти услід за колективом. Такого роду самостійність дуже цінна, вона необхідна для становлення особистості - свідомо поставивши перед собою мету, старші підлітки можуть діяти навіть в тих випадках, коли зміст діяльності їх не привертає або коли на шляху досягнення мети у них зустрічаються серйозні перешкоди. На основі збільшеної самостійності у старших підлітків виникає активне прагнення здійснювати в своєму житті освоєні ними моральні вимоги. Старші підлітки володіють більшою обачністю і спостережливістю до всіх явищ навколишнього життя. У зв'язку з цим вони помічають в ньому кожен невідповідність засвоєними ними моральних норм. Така невідповідність дуже гостро переживається підлітками і може привести до знецінення самих моральних поглядів і принципів.

Розвинена потреба в саморозвитку включає чотири основні критерії: 1) прагнення пізнати себе, аналіз своїх достоїнств і недоліків; 2) інтерес до загальних проблем саморозвитку, питань розвитку волі, характеру; 3) наявність програми саморозвитку (її не обов'язково фіксувати на папері, але, проте, вона повинна бути достатньо чіткою, задавати конкретні цілі

саморозвитку, способи роботи, терміни...); 4) проведення певної роботи по реалізації програми саморозвитку [27].

На основі цих критеріїв виділено 5 рівнів саморозвитку, що розрізняються вираженістю інтересу до саморозвитку і систематичністю роботи по зміні самого себе:

1. Регулярна робота над собою відповідно до програми саморозвитку - помітне просування в розвитку навиків самоудосконалення.

2. Достатньо певна програма саморозвитку, що включає цілі, способи діяльності, регламент часу. Проте реалізується ця програма нерегулярно, спостерігаються деякі просування в саморозвитку, але йде воно зривами.

3. Виражений інтерес до пізнання власної особистості, до бесід на теми саморозвитку, але певна програма саморозвитку відсутня. Іноді наголошуються хаотичні пориви до зміни самих себе.

4. Позитивне відношення до саморозвитку, підлітки вважають, що потрібно змінювати свій характер, усувати недоліки, проте цим все і обмежується. Інтерес до самопізнання не виражений: відзначають у себе лише найбільш очевидні недоліки, про які часто чують від тих хто оточує їх; у всьому іншому особливого відношення до цих проблем не проявляють.

5. Інтересу до саморозвитку немає, процес самопізнання не виражений.

Основними методами саморозвитку є:

1. Самоосвіта (розвиток когнітивної сфери, пошук, накопичення, аналіз різноманітної інформації, формулювання висновків, думок і переконань на її основі),

2. Самовдосконалення (усунення «поганих» звичок, посилення наявних якостей)

3. Самовиховання (цілеспрямований розвиток бракуючих бажаних якостей).

3.4.5. Результати по методиці «Велика п'ятірка» особистісних якостей:

Для виявлення особистісних якостей ми використали методику «Велика п'ятірка». У методиці проводився підрахунок балів по п'яти шкалах: екстраверсія – інтроверсія; нейротизм (підвищена емоційність реакцій) – емоційна стійкість; відкритість – закритість до нового досвіду; свідомість – незібраність; доброзичливість – ворожість.

Таблиця 3.7

Результати діагностики особистісних якостей 16-17 річних хлопців та дівчат у балах.

Фактори по методиці	16 річні дівчата	17 річні дівчата	Дельти (max-min)	16 річні хлопці	17 річні хлопці	Дельти (max-min)
I.	11,6	13,9	↑ 2,3	12,6	12,2	↓ 0,6
II.	11,8	11,5	↓ 0,3	12	11,6	↓ 0,4
III.	11,2	13,2	↑ 2	12,5	12,6	↑ 0,1
IV.	12,3	12,1	↓ 0,2	11,4	11	↓ 0,4
V.	10,9	13,3	↑ 2,4	12	12	0

Шкали позначені римськими цифрами:

- I . Екстраверсія - інтроверсія.**
- II. Нейротизм (підвищена емоційність реакцій) -емоційна стійкість .**
- III. Відкритість - закритість до нового досвіду.**
- IV. Свідомість - незібраність.**
- V. Доброзичливість - ворожість.**

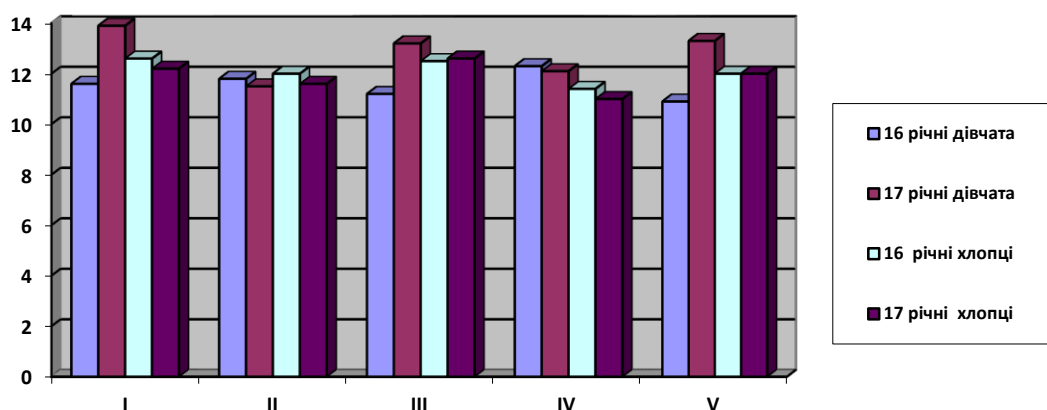

Рис. 3.12 Графічне відображення результатів діагностики особистісних якостей 16-17 річних хлопців та дівчат у балах.

I . Екстраверсія - інтроверсія – 108 підлітків (85 % від загальної вибірки) 56 дівчат (90 % від вибірки дівчат) та 53 хлопця (80 % від вибірки хлопців) схильні до **екстраверсії** тобто направлені на зовнішній світ. Вони полюбують спілкуватися, оптимістичні, активні, полюбують веселоці, а також більш продуктивно виконують будьяку роботу в компанії ніж в самотності. А також 12 підлітків (15 % від загальної вибірки) 4 дівчат (10 % від вибірки дівчат) та 7 хлопців (20 % від вибірки хлопців) схильні до **інтраверсії** тобто направлені на свій внутрішній світ. Вони стримані у спілкуванні, критично мислять, є орієнтованими на справу а не на балачки. Такій людині складніше в колективі, по натурі він індивідуаліст. Він знаходить себе в діяльності, що не вимагає інтенсивного спілкування.

II. Нейротизм (підвищена емоційність реакцій) -емоційна стійкість - 3 підлітків (3,75 % від загальної вибірки) 2 дівчат (5 % від вибірки дівчат) та 1 хлопець (2,5 % від вибірки хлопців) схильні до **емоційної стійкості**. Стійкі люди проявляють спокій і впевненість, не схильні до бурхливого виливу почуттів, навіть кілька « товстошкірі ». У них підвищена стресостійкість, вони продуктивно працюють в напружених ситуаціях . А також 127 підлітків (96,25 % від загальної вибірки) 58 дівчат (95 % від вибірки дівчат) та 59

хлопців (97,5 % від вибірки хлопців) схильні до **нейротизму** (підвищеній емоційності реакцій).Ті кому притаманний високий нейротизм, бурхливо реагують на будь-які життєві події, емоційні, менш стійкі до стресу. Але в той же час це люди більш чуйні, чуйні, динамічні.

III. Відкритість - закритість до нового досвіду - 110 підлітків (87,5 % від загальної вибірки) 55 дівчат (87,5 % від вибірки дівчат) та 55 хлопців (87,5 % від вибірки хлопців) схильні до **відкритості**.Людина легко сприймає все те нове, що з'являється навколо, демонструє цікавість, гнучкість і готовність до змін, зазвичай схильний до творчості. Але це може обернутися деякої «поверховістю», нестійкістю переконань і інтересів. А також 10 підлітків (12,5 % від загальної вибірки) 5 дівчат (12,5 % від вибірки дівчат) та 5 хлопців (12,5 % від вибірки хлопців) схильні до **закритості до нового досвіду**. Людина насторожено ставиться до всього нового і несподіваного , віддає перевагу стабільності , важко змінює свої принципи і переконання . Йому важко орієнтуватися в несподіваних ситуаціях , він любить стабільність і прагне забезпечити її у своєму житті.

IV. Свідомість – незібраність - 127 підлітків (96,25 % від загальної вибірки) 60 дівчат (100 % від вибірки дівчат) та 57 хлопців (92,5 % від вибірки хлопців) схильні до **свідомості**.Люди, що проявляють свідомість, характеризуються як старанні, пунктуальні, цілеспрямовані, надійні, честолюбні і наполегливі. Але іноді це обертається невиправданим впертістю, бажанням всіх і все контролювати, а також болісним переживанням провини через свої реальні або уявні помилки.А також 3 підлітків (3,75 % від загальної вибірки) немає дівчат і 3 хлопця (7,5 % від вибірки хлопців) схильні до **незібраності**. Люди в яких превалює безтурботність, недбалість, слабовілля, лінь і любов до насолод . Але в той же час такі люди зазвичайбільш розслаблені, життєрадісні, приємні в спілкуванні, легко переносять проблеми і неприємності .

V.Доброзичливість - ворожість - 109 підлітків (86,25 % від загальної вибірки) 55 дівчат (87,5 % від вибірки дівчат) та 54 хлопця (85 % від вибірки

хлопців) схильні до **доброзичливості**. Людина доброзичлива, довірлива, готова до безкорисливої допомоги. Такі якості допомагають людині розташовувати до себе оточуючих, хоча іноді ті починають зловживати безкорисливістю цієї людини, «сідають йому на шию». А також 11 підлітків (15,75 % від загальної вибірки) 5 дівчат (12,5 % від вибірки дівчат) та 6 хлопців (15 % від вибірки хлопців) схильні до **ворожості**. Такі **люди** насторожені, недовірливі, схильні сприймати оточуючих як конкурентів. Вони «собі на умі», не дають зловживати своєю довірою, але нерідко відштовхує від себе оточуючих своїми нескінченними підозрами, опиняючись в підсумку самотнім.

Таким чином: -. Екстраверсія - інтроверсія. Це спрямованість особистості на зовнішній або внутрішній світ. У першому випадку людина товариська, оптимістичний, активний, любить повеселитися, більш продуктивно виконує будь-яку роботу в компанії, ніж на самоті. У другому - стриманий, критично мисляча, відчужений, орієнтований не на спілкування, на справу. Такій людині складніше у колективі, по натурі він індивідуаліст. Він знаходить себе в діяльності, що не вимагає інтенсивного спілкування. Чим вище показник, тим яскравіше виражена екстраверсія.

- Нейротизм (підвищена емоційність реакцій) - емоційна стійкість . Це показник емоційної стабільності. Стійкі люди виявляють спокій і впевненість, не схильні до бурхливого излиянню почуттів, навіть кілька «товстошкіри». У них підвищена стресостійкість, вони продуктивно працюють в напружених ситуаціях. Ті ж, кому властивий високий нейротизм, бурхливо реагують на будь-які життєві події, емоційні, менш стійкі до стресу. Але в той же час це люди більш чуйні, чуйні, динамічні. Високі бали свідчать про нейротизме.

- Відкритість - закритість до нового досвіду. Це у першому випадку людина легко сприймає все те нове, що з'являється навколо, демонструє цікавість, гнучкість і готовність до змін, зазвичай схильний до творчості. Але це може обернутися деякої «поверховістю», нестійкістю переконань і інтересів. У другому випадку насторожено ставиться до всього нового і

несподіваного, воліє стабільність, важко змінює свої принципи і переконання. Йому важко орієнтуватися у несподіваних ситуаціях, він любить стабільність і прагне забезпечити її у своєму житті. Високі бали свідчать про відкритість до нового досвіду.

- Свідомість - незібраність. Це люди, що проявляють свідомість, характеризуються як старанні, пунктуальні, цілеспрямовані, надійні, честолюбні і наполегливі. Але іноді це обертається невиправданим впертістю, бажанням всіх і все контролювати, а також болісним переживанням провини із-за своїх реальних або уявних помилок. Протилежний полюс - безтурботність, легковажність, нерішучість, лінь і любов до насолод. Але в той же час такі люди зазвичай більш розслаблені, життєрадісні, приємні в спілкуванні, легко переносять проблеми і неприємності. Чим вище показник, тим яскравіше виражена свідомість.

- Доброзичливість - ворожість. Це у першому випадку людина доброзичливий, довірливий, готовий до безкорисливої допомоги. Такі якості допомагають йому розташовувати до себе оточуючих, хоча іноді ті починають зловживати безкорисливістю цієї людини, «сідають йому на шию». У другому випадку насторожений, недовірливий, схильний сприймати оточуючих як конкурентів. Він «собі на умі», не дає зловживати своєю довірою, але нерідко відштовхує від себе оточуючих своїми нескінченними підозрами, опиняючись в результаті самотнім. Високі показники свідчать про переважання доброзичливості.

3.4.6. Результати по методиці Торонтська шкала алексітимії (TAS)

Для виявлення рівня алексітимії ми використали методику Торонтська шкала алекситимии (TAS). Завдяки цьому ми змогли поділити підлітків на 3 групи: ті що мають неалекситимічний тип особистості, ті що мають алекситимічний тип особистості, а також ті що потрапили у групу ризику. "Алексітимічний" тип особистості одержує 74 бали і вище. "Неалексітимічний"

тип особистості набирає 62 бали і нижче. Що опинилися в інтервалі від 62 до 74 балів відносяться до групи ризику.

Таблиця 3.8

Результати алексітимії 16-17 річних дівчат з урахуванням рівня

Вік		Н (62 бала и нижче)	ГР (От 62 до 74 баллов)	А (74 бала и више)
16 років	кількість	8осіб	15осіб	9осіб
	ср.з	37,6	63	88,8
17 років	кількість	7осіб	14 осіб	7 осіб
	ср.з	39,2	63	82,8
Загальні значення	кількість	15осіб	29 осіб	16осіб
	ср.з	38,4	63	85,8
Відсотки (учасники)		18,75 %	11,25 %	20 %
Дельти (max-min)		↑ 1,6	0	↓ 5,9

Аналізуючи данні що отримані в результаті алексітимічного розподілу дають нам змогу зробити висновки про те хто має алексітимічний та неалексітимічний тип особистості, а також тих хто потрапив у групу ризику.

Ми отримуємо такі результати: у 16 річних дівчат – у 8 - неалексітимічний тип особистості, у 6 – алексітимічний тип особистості, а 14 – потрапили у групу ризику; у 17 річних дівчат - у 7- неалексітимічний тип особистості, у 10 - алексітимічний тип особистості, а 15 – потрапили у групу ризику.

Спостерігається така тенденція, що з віком кількість дівчат що потрапили у групу ризику, а також мають алексітимічний тип особистості збільшується, а кількість дівчат що мають неалексітимічний тип особистості зменшується.

Таблиця 3.9

Результати алексітимії 16-17 річних хлопців з урахуванням рівня

Вік		Н (62 балла и нижче)	ГР (От 62 до 74 баллов)	А (74 балла и више)
16 років	кількість	8 осіб	14 осіб	6 осіб
	ср.з	50,5	66	95,6
17 років	кількість	7 осіб	15 осіб	10 осіб
	ср.з	46,4	64,4	100,4
Загальні значення	кількість	15 осіб	29 осіб	16 осіб
	ср.з	48,4	65,2	98
Відсотки(учасники)		18,75 %	11,25 %	20 %
Дельти (max-min)		↓ 4,1	↓ 1,6	↑ 4,8

Аналізуючи данні що отримані в результаті алексітимічного розподілу дають нам змогу зробити висновки про те хто має алексітимічний та неалексітимічний тип особистості, а також тих хто потрапив у групу ризику.

Ми отримуємо такі результати: у 16 річних хлопців – у 8 - неалексітимічний тип особистості, у 6 – алексітимічний тип особистості, а 14 – потрапили у групу ризику; у 17 річних хлопців - у 7- неалексітимічний тип особистості, у 10 - алексітимічний тип особистості, а 15 – потрапили у групу ризику.

Спостерігається така тенденція, що з віком кількість хлопців що потрапили у групу ризику, а також мають алексітимічний тип особистості збільшується, у 2.4 рази, а кількість хлопців що мають неалексітимічний тип особистості зменшується.

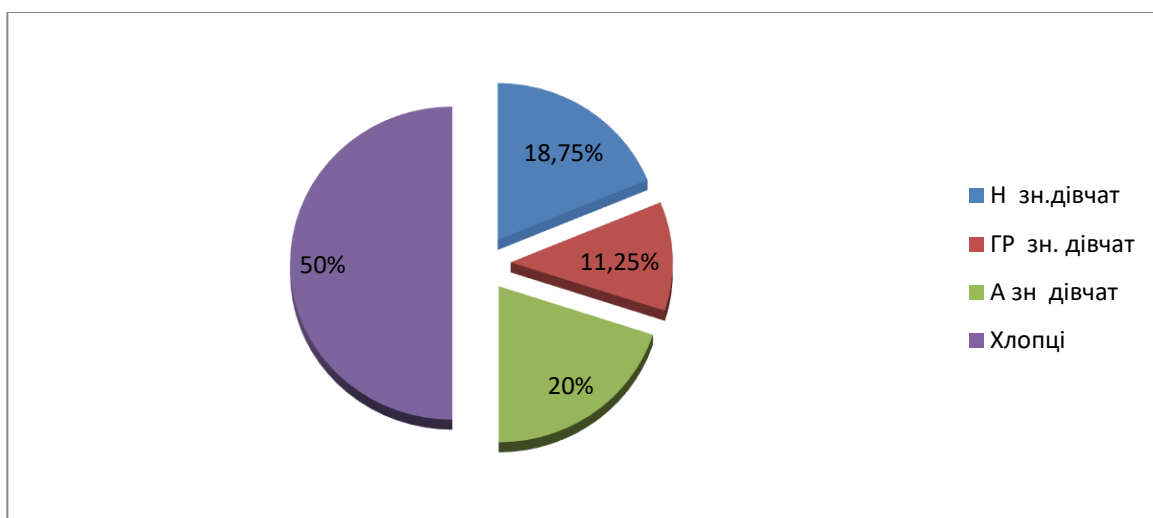

Рис. 3.13 Результати алексітимії 16-17 річних дівчат з урахуванням рівня у відсотках.

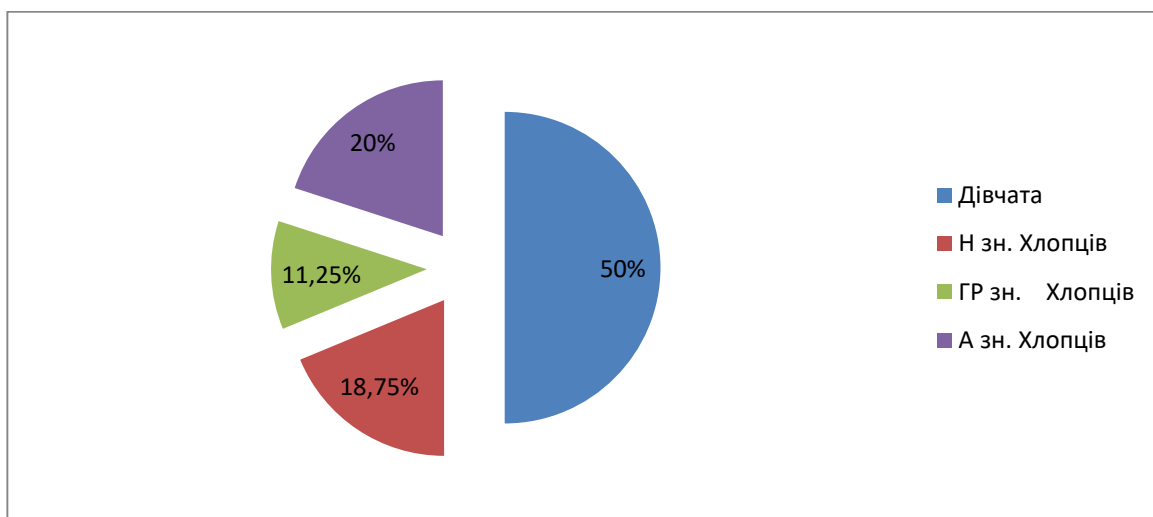

Рис. 3.14 Результати алексітимії 16-17 річних хлопців з урахуванням рівня у відсотках.

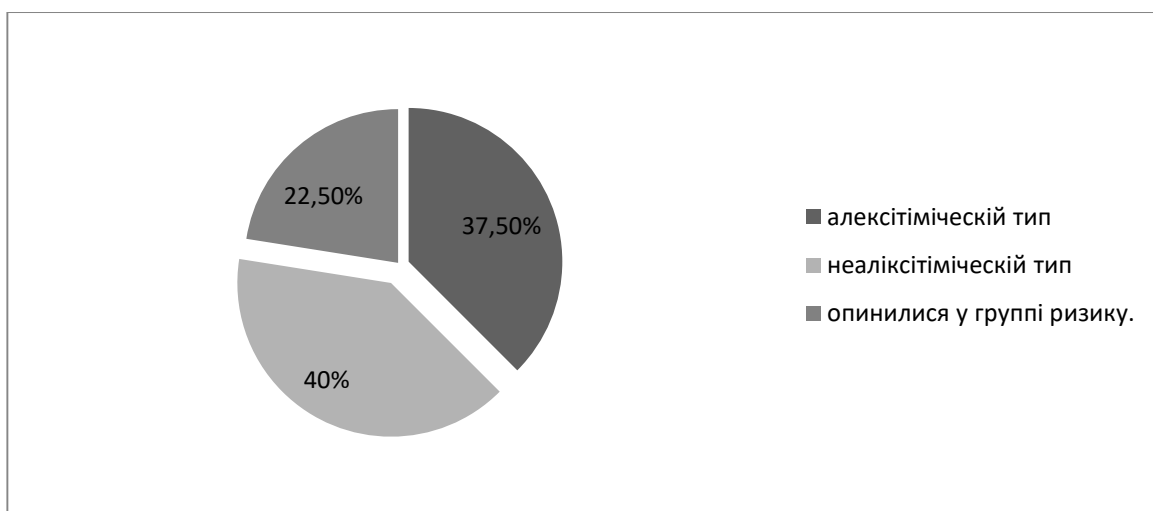

Рис 3.15 Графічне відображення результатів 16-17 річних підлітків

Ми можемо побачити на графічному зображенні що:

1. У 32 старшокласників (37,5% від загальної вибірки) це 16 хлопців та 16 дівчат - алексітимічний тип особистості.
2. У 30 старшокласників (40% від загальної вибірки) це 15 хлопців та 15 дівчат - неалексітимічний тип особистості.
3. А 58 старшокласників (22,5% від загальної вибірки) це 29 хлопців та 29 дівчат - опинилися у групі ризику.

Таким чином: Алексітимія це знижена здатність або утрудненість в вербалізації (вираженні словами) емоційних станів і почуттів. Алекситимія властива людям, які за тих чи інших причин обмежено переробляють, а значить усвідомлюють емоційні враження, переживання, почуття, причини вчинків.

Ознаки алексітимії: - складність у визначенні (розумінні) і описі словами власних переживань, почуттів; - складність в проведенні відмінностей між почуттями і тілесними відчуттями; - бідність фантазії, уяви, дуже рідкісні сновидіння; - загострення уваги більшою мірою на зовнішніх подіях, ніж на внутрішніх переживаннях.

Наслідком алексітимії стає надмірний прагматизм і відсутність творчого ставлення до життя. Адже творчість - це прояв самовираження, власної індивідуальності, нестандартності сприйняття, радості існування. Відсутність радості призводить до відчуття сірості життя, "незрозумілого" почуття, що "начебто все в порядку, але щось не так", до конкретно не обґрунтованим незадоволення і незадоволеності життям. Часто при алекситимії у людей певного складу особистості легко виникають короточасні, різко виражені в поведінці емоційні вибухи, причини яких ними погано усвідомлюються.

Обмеження можливості розуміти себе стає значною перешкодою для усвідомлення того, що відбувається, для можливості цілісного уявлення власного життя. Складно подивитися на себе з боку, усвідомити сенс власного життя і діяльності, побачити їх у тимчасовому взаємозв'язку, здійснити

сміслові зв'язування сьогодення з минулим і майбутнім, що дозволяє людині створювати і зберігати внутрішню гармонію, необхідним чином змінювати свій внутрішній світ і не опинятися цілком у владі ситуації.

Причини алексітимії.

Алексітимія може бути стійкою рисою особистості, може тимчасовою реакцією на депресію або тривогу.

"Якщо це - риса людини, то починається її розвиток у підлітковому віці. Якщо не навчити дитину розповідати про те, що він відчуває, як він це виражає, він тоді не навчиться співпереживати. А батьки часто не просто не питають дитини про його почуття, а навпаки, вчать всіляко їх приховувати, демонструючи своїм прикладом відповідну поведінку. І виростають люди з малорозвиненої в потрібному віці здатності до усвідомлення і вираження почуттів - люди з первинної алекситимією".

Але алексітимія може бути і вторинної. Вона розвивається в результаті переважання в процесі розвитку особистості захисних механізмів. Тобто, якщо вираз почуттів приносило в минулому негативний результат - біль, страх, почуття провини і т.д., людина отримувала негативний травматичний досвід і, як наслідок, приходив до висновку, що почуття свої краще ніколи не показувати і нікому про них не розповідати. А щоб випадково не проговоритися, краще приховувати їх і від самого себе. На жаль, відмову від можливого болю часто тягне і зворотний бік - відмова від можливої радості.

Люди з алексітимією більше інших схильні до появи і розвитку психосоматичних захворювань, до депресії. Алексітимія може свідчити про те, що людина закритий новому досвіду і центрований на негативних подіях. Порушена може бути не тільки емоційна сфера, але й особистісна сфера і сфера мислення.

Особистісна сфера: нездатність до рефлексії процес самопізнання людиною своїх внутрішніх психічних актів і станів, переживань, емоцій і почуттів, процес роздуми про те, що відбувається в його власній свідомості),

що, в свою чергу, призводить до спрощення життєвої спрямованості, збіднення взаємозв'язків з навколишнім світом.

Сфера мислення: людина воліє користуватися наочно-дієвим мисленням, а не абстрактно-логічним, не використовує можливості свого уяви, про що свідчить відсутність схильності до мрій і фантазіям. Він також мало використовує процеси категоризації (психічний процес віднесення одиничного об'єкта, події, переживання до деякого класу, тобто категоризація - це процес узагальнення з подальшою класифікацією) і символізації мислення.

3.4.7. Результати по опитувальнику емоційного інтелекту «ЄмІи» (Д.В.Люсин)

Для виявлення рівня емоційного інтелекту нами була використан опитувальник емоційного інтелекту «ЄмІи» (Д.В.Люсин). У методиці проводився підрахунок балів по десяти шкалах : емоційний інтелект (здатність до розуміння своїх і чужих емоцій та управління ними) міжособистісний (розуміння емоцій інших людей та управління ними), внутрішньоособистісний (розуміння власних емоцій та управління ними), здатність до розуміння своїх і чужих емоцій, здатність до керування своїми і чужими емоціями.

Результати по шкалам ми можемо побачити у таблиці 3.10 та на рисунці 3.16.

Таблиця 3.10

Результати діагностики емоційного інтелекту 16-17 річних хлопців та дівчат у балах.

Фактори по методиці	16 річні дівчата	17 річні дівчата	Дельти	16 річні хлопці	17 річні хлопці	Дельти

ВП	15	12,5	↓ 2,6	18,5	14,7	↓ 3,8
ВУ	9,7	9,3	↓ 0,4	10,6	9,4	↓ 1,2
ВЕ	7,8	8,4	↑ 0,6	9,2	8	↓ 1,2
МП	18	16,3	↓ 1,7	22,4	12,8	↓ 9,6
МУ	14,1	14,1	0	24,3	13,7	↓ 10,6
МЕ	32,6	31,5	↓ 1,1	12,8	32,7	↑ 19,4
ВЕ	32,2	30,5	↓ 1,7	36	32,2	↓ 3,8
ПЕ	33	28,8	↓ 4,2	39,2	32,1	↓ 7,1
УЕ	30,2	32	↑ 1,8	33,9	32	↓ 1,8
ОЕ	64,4	61,3	↓ 3,1	75,6	76,1	↑ 0,5

Аналізуючи результати діагностики ми можемо сказати про те що, міжособистісний та внутрішньоособистісний інтелект у 16-17 річних дівчат має високи показники, на відмінку від них хлопці менше розташовані к спілкуванню між собою і більше направлені у себе.

Аналізуючи представлені дані ми можемо зробити висновки про те що:

1. Практично за всіма шкалами (крім ВЕ; УЕ) у дівчат та (МЕІ; ОЕІ) у хлопців спостерігається зниження показників.
2. За шкалою МУ у дівчат не має змін взагалі.

Тобто рівень емоційного інтелекту знижується за рахунок кризи підліткового віку.

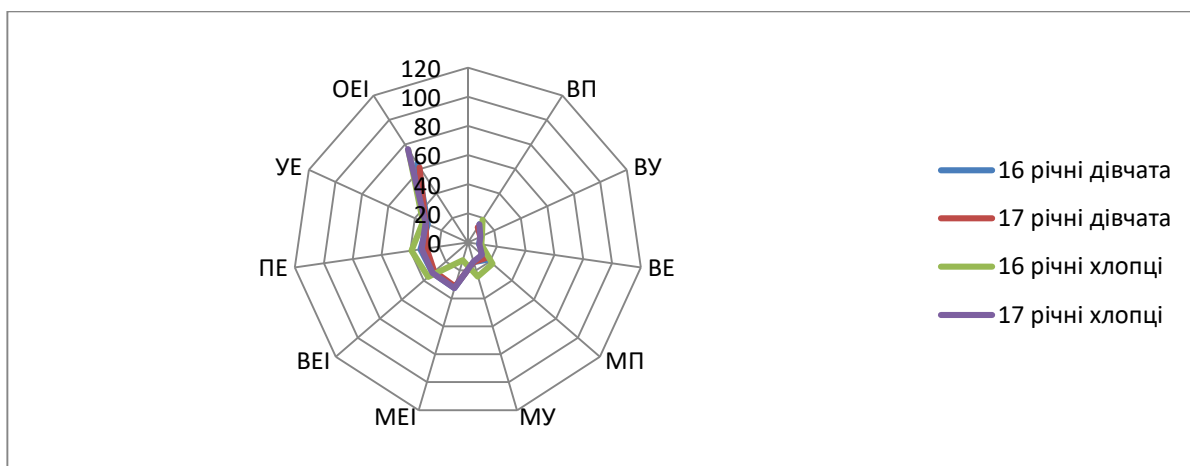

Рис 3.16 Графічне відображення результатів діагностики емоційного інтелекту 16-17 річних хлопців та дівчат .

Міжособистісний ЕІ

Шкала МП. Розуміння чужих емоцій. Здатність розуміти емоційний стан людини на основі зовнішніх проявів емоцій (міміка, жестикуляція, звучання голосу) та / або інтуїтивно; чуйність до внутрішніх станів інших людей.

Шкала МУ . Управління чужими емоціями. Здатність викликати в інших людей ті чи інші емоції, знижувати інтенсивність небажаних емоцій. Можлива, схильність до маніпулювання людьми.

Внутрішньоособистісний ЕІ

Шкала ВП. Розуміння своїх емоцій. Здатність до усвідомлення своїх емоцій: їх розпізнавання та ідентифікація, розуміння причин, здатність до вербального опису.

Шкала ВУ . Управління своїми емоціями. Здатність і потреба керувати своїми емоціями, викликати і підтримувати бажані емоції і тримати під контролем небажані .

Шкала ВЕ. Контроль експресії. Здатність контролювати зовнішні прояви своїх емоцій.

Опитувальник Емінем дає бали за двома субшкалам, що вимірює різні аспекти MEI, і за трьома субшкалам, що вимірює різні аспекти BEI. Значення за шкалами MEI і BEI виходять шляхом простого підсумовування відповідних субшкал , тобто $MEI = MP + MU$ $BEI = VP + VU + VE$

Інший спосіб підсумовування субшкал дає ще дві шкали - ПЕ і УЕ,

$$PE = MP + VP$$
$$UE = MU + VU + VE$$

Можна також використовувати інтегральний показник загального емоційного інтелекту OEI,

$$OEI = MP + MU + VP + VU + VE$$

Шкала	Значення
-------	----------

	Дуже низьке	Низьке	Середнє	Високе	Дуже високе
МП	0-19	20-22	23-26	27-30	31 і вище
МУ	0-14	15-17	18-21	22-24	25 і вище
ВП	0-13	14-16	17-21	22-25	26 і вище
ВУ	0-9	10-12	13-15	16-17	18 і вище
ВЭ	0-6	7-9	10-12	13-15	16 і вище
МЭИ	0-34	35-39	40-46	47-52	53 і вище
ВЭИ	0-33	34-38	39-47	48-54	55 і вище
ПЭ	0-34	35-39	40-47	48-53	54 і вище
УЭ	0-33	34-39	40-47	48-53	54 і вище
ОЭИ	0-71	72-78	79-92	93-104	105 і вище

Аналізуючи представлену вибірку ми можемо зробити висновки за шкалою **ВП** - що:

- 1) 64 підлітка (53,3 % від загальної вибірки) 44 дівчат (73,3 % від вибірки дівчат) та 20 хлопців (33,3 % від вибірки хлопців) мають дуже низькі значення (від 0 – 13) - це може значити що вони дуже погано розуміють свої емоції. Може бути відсутнє усвідомлення, розпізнання та ідентифікація своїх власних емоцій, а також відсутнє розуміння причин та здатність до вербального опису.
- 2) 5 підлітків (4,1 % від загальної вибірки) 2 дівчат (3,3 % від вибірки дівчат) та 3 хлопців (5 % від вибірки хлопців) мають низькі значення (14-16) - це може значити що вони погано розуміють свої емоції. Може бути погане усвідомлення, розпізнання та ідентифікація своїх власних емоцій, а також погане розуміння причин та погана здатність до вербального опису.
- 3) 30 підлітків (25 % від загальної вибірки) 8 дівчат (13,3 % від вибірки дівчат) та 22 хлопців (36,6 % від вибірки хлопців) мають середнє значення (17-21) - це може значити що вони середнє розуміють свої

емоції. Може бути середнє усвідомлення, розпізнання та ідентифікація своїх власних емоцій, а також середнє розуміння причин та середня здатність до вербального опису.

4) 10 підлітків (7,7 % від загальної вибірки) 3 дівчат (5 % від вибірки дівчат) та 7 хлопців (11,6 % від вибірки хлопців) мають високе значення (22-25) - це може значить що вони добре розуміють свої емоції. Великий рівень усвідомлення, розпізнання та ідентифікація своїх власних емоцій, а також добре розуміння причин та висока здатність до вербального опису.

5) 11 підлітків (9,9 % від загальної вибірки) 3 дівчина (5,1 % від вибірки дівчат) та 8 хлопців (13,5 % від вибірки хлопців) мають дуже високе значення (26 і вище) - це може значить що вони дуже добре розуміють свої емоції. Дуже великий рівень усвідомлення, розпізнання та ідентифікація своїх власних емоцій, а також в них дуже добре розуміння причин та дуже висока здатність до вербального опису.

Аналізуючи представлену вибірку ми можемо зробити висновки за шкалою **ВУ** - що:

1) 64 підлітка (53,3 % від загальної вибірки) 40 дівчат (66,7 % від вибірки дівчат) та 24 хлопців (40 % від вибірки хлопців) мають дуже низькі значення (від 0 – 9) - це може значить що вони дуже погано керують своїми емоціями. Може бути відсутня здатність і потреба керувати своїми емоціями , викликати і підтримувати бажані емоції і тримати під контролем небажані.

2) 40 підлітків (33,3 % від загальної вибірки) 13 дівчат (21,7 % від вибірки дівчат) та 27 хлопців (45 % від вибірки хлопців) мають низькі значення (10-12) - це може значить що вони погано керують своїми емоціями. Може бути погана здатність і потреба керувати своїми емоціями , викликати і підтримувати бажані емоції і тримати під контролем небажані.

- 3) 11 підлітків (9,3 % від загальної вибірки) 4 дівчини (6,7 % від вибірки дівчат) та 7 хлопців (11,8 % від вибірки хлопців) мають середнє значення (13-15) - це може значити що вони середнє керують своїми емоціями. Може бути середня здатність і потреба керувати своїми емоціями , викликати і підтримувати бажані емоції і тримати під контролем небажані.
- 4) 2 підлітків (1,6 % від загальної вибірки) 1 дівчина (1,6 % від вибірки дівчат) та 1 хлопець (1,6 % від вибірки хлопців) мають високе значення (16-17) - це може значити що вони добре керують своїми емоціями. Мають великий рівень здатності і потреби керувати своїми емоціями , викликати і підтримувати бажані емоції і тримати під контролем небажані.
- 5) 3 підлітків (2,5 % від загальної вибірки) 2 дівчат (3,3 % від вибірки дівчат) та 1 хлопець (1,6 % від вибірки хлопців) має дуже високе значення (18 і вище) - це може значити що вони дуже добре керують своїми емоціями. Мають дуже великий рівень здатності і потреби керувати своїми емоціями , викликати і підтримувати бажані емоції і тримати під контролем небажані.

Аналізуючи представлену вибірку ми можемо зробити висновки за шкалою **ВЄ** - що:

- 1) 44 підлітка (36,6 % від загальної вибірки) 24 дівчат (40 % від вибірки дівчат) та 20 хлопців (33,3 % від вибірки хлопців) мають дуже низькі значення (від 0 – 6) - це може значити що вони дуже погано контролюють свою експресію. Може бути відсутня здатність контролювати зовнішні прояви своїх емоцій.
- 2) 45 підлітків (37,5 % від загальної вибірки) 22 дівчат (36,7 % від вибірки дівчат) та 23 хлопців (38,3 % від вибірки хлопців) мають низькі значення (7-9) - це може значити що вони погано контролюють свою експресію. Може бути погана здатність контролювати зовнішні прояви своїх емоцій.

- 3) 20 підлітків (16,6 % від загальної вибірки) 8 дівчат (13,3 % від вибірки дівчат) та 12 хлопців (20 % від вибірки хлопців) мають середнє значення (10-12) - це може значить що вони середнє контролює свою експресію. Може бути середня здатність контролювати зовнішні прояви своїх емоцій.
- 4) 11 підлітків (9,3 % від загальної вибірки) 6 дівчат (10 % від вибірки дівчат) та 5 хлопців (8,4 % від вибірки хлопців) мають високе значення (13-15) - це може значить що він добре контролює свою експресію. Має великий рівень здатності контролювати зовнішні прояви своїх емоцій.
- 5) Відсутні підлітки що мають дуже високе значення (16 і вище) - це може значить що ніхто дуже добре не контролює експресію, та не має дуже великий рівень здатності контролювати зовнішні прояви своїх емоцій.

Аналізуючи представлену вибірку ми можемо зробити висновки за шкалою МП - що:

- 1) 68 підлітків (56,6 % від загальної вибірки) 32 дівчат (53,3 % від вибірки дівчат) та 34 хлопця (56,6 % від вибірки хлопців) мають дуже низькі значення (від 0 – 19) - це може значить що вони дуже погано розуміють чужі емоції. Може бути відсутня здатність розуміти емоційний стан людини на основі зовнішніх проявів емоцій (міміка , жестикуляція , звучання голосу) та / або інтуїтивно, а також відсутня чуйність до внутрішніх станів інших людей.
- 2) 31 підлітків (25,8 % від загальної вибірки) 5 дівчат (28,3 % від вибірки дівчат) та 6 хлопців (26,6 % від вибірки хлопців) мають низькі значення (20 - 22) - це може значить що вони погано розуміють чужі емоції. Може бути погана здатність розуміти емоційний стан людини на основі зовнішніх проявів емоцій (міміка , жестикуляція , звучання голосу) та / або інтуїтивно, а також погана чуйність до внутрішніх станів інших людей.

- 3) 2 підлітків (1,7 % від загальної вибірки) 2 хлопів (3,4 % від вибірки хлопців) мають середнє значення (23-26) - це може значити що вони середнє розуміють чужі емоції. Може бути середня здатність розуміти емоційний стан людини на основі зовнішніх проявів емоцій (міміка , жестикуляція , звучання голосу) та / або інтуїтивно, а також середній рівень чуйності до внутрішніх станів інших людей.
- 4) 9 підлітків (7,6 % від загальної вибірки) 4 дівчат (6,6 % від вибірки дівчат) та 5 хлопців (8,4 % від вибірки хлопців) мають високе значення (27-30) - це може значити що вони добре розуміють чужі емоції. Великий рівень здатності розуміти емоційний стан людини на основі зовнішніх проявів емоцій (міміка , жестикуляція , звучання голосу) та / або інтуїтивно, а також високий рівень чуйності до внутрішніх станів інших людей.
- 5) 10 підлітків (8,3 % від загальної вибірки) 5 дівчат (8,4 % від вибірки дівчат) та 5 хлопців (8,4 % від вибірки хлопців) мають дуже високе значення (31 і вище) - це може значити що вони дуже добре розуміють чужі емоції. Дуже великий рівень здатності розуміти емоційний стан людини на основі зовнішніх проявів емоцій (міміка , жестикуляція , звучання голосу) та / або інтуїтивно, а також дуже високий рівень чуйності до внутрішніх станів інших людей.

Аналізуючи представлену вибірку ми можемо зробити висновки за шкалою **МУ** - що:

- 1) 85 підлітків (70,8 % від загальної вибірки) 43 дівчини (71,7 % від вибірки дівчат) та 42 хлопця (70 % від вибірки хлопців) мають дуже низькі значення (від 0 – 14) - це може значити що вони дуже погано керують чужими емоціями. Може бути відсутня здатність викликати в інших людей ті чи інші емоції , знижувати інтенсивність небажаних емоцій. Відсутня схильність до маніпулювання людьми..
- 2) 11 підлітків (9,2 % від загальної вибірки) 7 дівчат (11,7 % від вибірки дівчат) та 4 хлопців (6,7 % від вибірки хлопців) мають низькі значення

(15-17) - це може значити що вони погано керують чужими емоціями. Може бути погана Здатність викликати в інших людей ті чи інші емоції, знижувати інтенсивність небажаних емоцій. Мала схильність до маніпулювання людьми.

3) 14 підлітків (11,7 % від загальної вибірки) 6 дівчат (10 % від вибірки дівчат) та 8 хлопців (13,3 % від вибірки хлопців) мають середнє значення (18-21) - це може значити що вони середнє керують чужими емоціями. Може бути середня здатність викликати в інших людей ті чи інші емоції, знижувати інтенсивність небажаних емоцій. Можлива, схильність до маніпулювання людьми.

4) 9 підлітків (7,5 % від загальної вибірки) 4 дівчат (6,6 % від вибірки дівчат) та 5 хлопців (8,3 % від вибірки хлопців) мають високе значення (22-24) - це може значити що вони добре керують чужими емоціями. Мають високий рівень здатності викликати в інших людей ті чи інші емоції, знижувати інтенсивність небажаних емоцій. Можлива, схильність до маніпулювання людьми..

5) 1 підліток (0,8 % від загальної вибірки) 1 хлопець (1,7 % від вибірки хлопців) має дуже високе значення (25 і вище) - це може значити що він дуже добре керує чужими емоціями. Має дуже великий рівень здатності викликати в інших людей ті чи інші емоції, знижувати інтенсивність небажаних емоцій. Схильність до маніпулювання людьми.

Аналізуючи представлену вибірку ми можемо зробити висновки за шкалою **MEI** ($MP + MU$) - що:

1) 88 підліток (73,3 % від загальної вибірки) 48 дівчат (80 % від вибірки дівчат) та 40 хлопців (66,7 % від вибірки хлопців) мають дуже низький рівень (0-34) *міжособистісного EI* що може означати що підлітки дуже погано розуміють і управляють чужими емоціями, а також не мають здатності розуміти емоційний стан людини на основі зовнішніх проявів емоцій (міміка, жестикуляція, звучання голосу) та / або інтуїтивно, не мають чуйності до внутрішніх станів інших людей, не

мають здатності викликати в інших людей ті чи інші емоції , знижувати інтенсивність небажаних емоцій.

- 2) 11 підлітків (9,3 % від загальної вибірки) 3 дівчат (5 % від вибірки дівчат) та 8 хлопців (13,3 % від вибірки хлопців) мають низький рівень (35-39) *міжособистісного EI* що може означати що підлітки погано розуміють і управляють чужими емоціями, а також мають погану здатність розуміти емоційний стан людини на основі зовнішніх проявів емоцій (міміка ,жестикуляція,звучання голосу) та / або інтуїтивно, мають погану чуйність до внутрішніх станів інших людей,та мають погану здатність викликати в інших людей ті чи інші емоції , знижувати інтенсивність небажаних емоцій.
- 3) 16 підлітків (13,3 % від загальної вибірки) 7 дівчат (11,7 % від вибірки дівчат) та 9 хлопців (15,1 % від вибірки хлопців) мають середній рівень (40-46) *міжособистісного EI* що може означати що підлітки посередньо розуміють і управляють чужими емоціями, а також мають середню здатність розуміти емоційний стан людини на основі зовнішніх проявів емоцій (міміка ,жестикуляція,звучання голосу) та / або інтуїтивно, мають середню чуйність до внутрішніх станів інших людей,та мають погану здатність викликати в інших людей ті чи інші емоції , знижувати інтенсивність небажаних емоцій
- 4) 5 підлітків (4,1 % від загальної вибірки) 2 дівчат (3,3 % від вибірки дівчат) та 3 хлопців (5 % від вибірки хлопців) мають високий рівень (47-52) *міжособистісного EI* що може означати що підлітки добре розуміють і управляють чужими емоціями, а також мають добру здатність розуміти емоційний стан людини на основі зовнішніх проявів емоцій (міміка ,жестикуляція,звучання голосу) та / або інтуїтивно, мають великий рівень чуйності до внутрішніх станів інших людей,та мають добру здатність викликати в інших людей ті чи інші емоції , знижувати інтенсивність небажаних емоцій.

5) Відсутні підлітки які б мали дуже високий рівень (53 і вище) *міжособистісного EI* та могли дуже добре розуміти і управляти чужими емоціями, а також мати дуже добру здатність розуміти емоційний стан людини на основі зовнішніх проявів емоцій (міміка ,жестикуляція,звучання голосу) та / або інтуїтивно, дуже великий рівень чуйності до внутрішніх станів інших людей,та мають добру здатність викликати в інших людей ті чи інші емоції , знижувати інтенсивність небажаних емоцій

Аналізуючи представлену вибірку ми можемо зробити висновки за шкалою **BEI** ($BP + BU + BE$) - що:

- 1) 54 підлітків (45 % від загальної вибірки) 31 дівчина (51,7 % від вибірки дівчат) та 23 хлопців (38,3 % від вибірки хлопців) мають дуже низькі значення (0-34) *внутрішньоособистісний EI*- це може позначати що ці підлітки дуже погано розуміють та управляють своїми емоціями. В них відсутні здібності до контролю експресії, усвідомленню, розпізнанню, ідентифікації, до розумінню причин та здатності до керуванню,виклику та підтримці бажаних та небажаних емоцій під контролем.
- 2) 48 підлітків (40 % від загальної вибірки) 23 дівчат (38,3 % від вибірки дівчат) та 25 хлопців (41,7 % від вибірки хлопців) мають низькі значення (35-39) *внутрішньоособистісний EI*- це може позначати що ці підлітки погано розуміють та управляють своїми емоціями. В них слабо присутні здібності до контролю експресії, усвідомленню, розпізнанню, ідентифікації, до розумінню причин та здатності до керуванню,виклику та підтримці бажаних та небажаних емоцій під контролем.
- 3) 14 підлітків (11,7 % від загальної вибірки) 6 дівчат (10 % від вибірки дівчат) та 8 хлопців (13,3 % від вибірки хлопців) мають середні значення (40-47) *внутрішньоособистісний EI*- це може позначати що ці підлітки дуже посередньо розуміють та управляють своїми емоціями. В них посередні здібності до контролю експресії, усвідомленню, розпізнанню, ідентифікації, до розумінню причин та здатності до

керуванню, виклику та підтримці бажаних та небажаних емоцій під контролем.

4) 4 підлітків (3,3 % від загальної вибірки) 4 хлопців (6,7 % від вибірки хлопців) мають високі значення (48-52) *внутрішньоособистісний EI* - це може позначати що ці підлітки добре розуміють та управляють своїми емоціями. В них присутні на високому рівні здібності до контролю експресії, усвідомленню, розпізнанню, ідентифікації, розумінню причин та здатність до керуванню, виклику та підтримці бажаних та небажаних емоцій під контролем.

5) Відсутні підлітки що мали б дуже високі значення (53 і вище) *внутрішньоособистісний EI* - це може позначати що немає підлітків дуже що б добре розуміли та управляли своїми емоціями, та мали здібності до контролю експресії, усвідомленню, розпізнанню, ідентифікації, розумінню причин та здатність до керуванню, виклику та підтримці бажаних та небажаних емоцій під контролем.

Аналізуючи представлену вибірку ми можемо зробити висновки за шкалою **ПЕ** (МП + ВП) - що:

1) 91 підліток (75,8 % від загальної вибірки) 46 дівчат (76,6 % від вибірки дівчат) та 45 хлопців (75,1 % від вибірки хлопців) мають дуже низьке значення (0-34) - це може позначати що вони дуже погано розуміють свої та чужі емоції, а також в них відсутня здатність до усвідомлення своїх емоцій: їх розпізнавання та ідентифікація , розуміння причин , здатність до вербального опису і здатність розуміти емоційний стан людини на основі зовнішніх проявів емоцій (міміка , жестикуляція , звучання голосу) та / або інтуїтивно ; чуйність до внутрішніх станів інших людей.

2) 1 підліток (0,8 % від загальної вибірки) 1 хлопець (1,6 % від вибірки хлопців) має низьке значення (35-39) - це може позначати що він погано розуміє свої та чужі емоції, а також в нього слабо присутня здатність до усвідомлення своїх емоцій: їх розпізнавання та

ідентифікація , розуміння причин , здатність до вербального опису і здатність розуміти емоційний стан людини на основі зовнішніх проявів емоцій (міміка , жестикуляція , звучання голосу) та / або інтуїтивно ; чуйність до внутрішніх станів інших людей.

- 3) 8 підлітків (6,6 % від загальної вибірки) 6 дівчат (10 % від вибірки дівчат) та 2 хлопців (3,3 % від вибірки хлопців) мають середнє значення (40-47) - це може позначати що вони дуже погано розуміють свої та чужі емоції, а також в них посередня здатність до усвідомлення своїх емоцій: їх розпізнавання та ідентифікація , розуміння причин , здатність до вербального опису і здатність розуміти емоційний стан людини на основі зовнішніх проявів емоцій (міміка , жестикуляція , звучання голосу) та / або інтуїтивно ; чуйність до внутрішніх станів інших людей.
- 4) 9 підлітків (7,5 % від загальної вибірки) 5 дівчат (8,4 % від вибірки дівчат) та 4 хлопців (6,6 % від вибірки хлопців) мають високе значення (48-53) - це може позначати що вони дуже погано розуміють свої та чужі емоції, а також в них присутня здатність до усвідомлення своїх емоцій: їх розпізнавання та ідентифікація , розуміння причин , здатність до вербального опису і здатність розуміти емоційний стан людини на основі зовнішніх проявів емоцій (міміка , жестикуляція , звучання голосу) та / або інтуїтивно ; чуйність до внутрішніх станів інших людей.
- 5) 11 підлітків (9,3 % від загальної вибірки) 3 дівчат (5 % від вибірки дівчат) та 8 хлопців (13,3 % від вибірки хлопців) мають дуже високе значення (54 і вище) - це може позначати що вони дуже добре розуміють свої та чужі емоції, а також в них на дуже високому рівні здатність до усвідомлення своїх емоцій: їх розпізнавання та ідентифікація , розуміння причин , здатність до вербального опису і здатність розуміти емоційний стан людини на основі зовнішніх проявів емоцій (міміка , жестикуляція , звучання голосу) та / або інтуїтивно ; чуйність до внутрішніх станів інших людей

Аналізуючи представлену вибірку ми можемо зробити висновки за шкалою **УЕ** ($MU + BU + BE$) - що:

- 1) 82 підлітка (68,3 % від загальної вибірки) 42 дівчини (70 % від вибірки дівчат) та 40 хлопців (66,6 % від вибірки хлопців) мають дуже низькі значення (0-33) що дає привід припустити що вони дуже погано контролюють рефлексію, а також дуже погано керують своїми та чужими емоціями. Відсутня здатність контролювати зовнішні прояви своїх емоцій, здатність і потреба керувати своїми емоціями, викликати і підтримувати бажані емоції і тримати під контролем небажані, а також здатність викликати в інших людей ті чи інші емоції, знижувати інтенсивність небажаних емоцій. Відсутня, схильність до маніпулювання людьми.
- 2) 19 підлітків (15,8 % від загальної вибірки) 9 дівчат (15 % від вибірки дівчат) та 10 хлопців (16,7 % від вибірки хлопців) мають дуже низькі значення (34-39) що дає привід припустити що вони погано контролюють рефлексію, а також погано керують своїми та чужими емоціями. Слабо виражена здатність контролювати зовнішні прояви своїх емоцій, здатність і потреба керувати своїми емоціями, викликати і підтримувати бажані емоції і тримати під контролем небажані, а також здатність викликати в інших людей ті чи інші емоції, знижувати інтенсивність небажаних емоцій. Слабо виражена, схильність до маніпулювання людьми.
- 3) 19 підлітків (15,8 % від загальної вибірки) 9 дівчат (15 % від вибірки дівчат) та 10 хлопців (16,7 % від вибірки хлопців) мають дуже низькі значення (40-47) що дає привід припустити що вони середньо контролюють рефлексію, а також посередньо керують своїми та чужими емоціями. Посередня здатність контролювати зовнішні прояви своїх емоцій, здатність і потреба керувати своїми емоціями, викликати і підтримувати бажані емоції і тримати під контролем небажані, а також здатність викликати в інших людей ті чи інші емоції, знижувати

інтенсивність небажаних емоцій. Посередня, схильність до маніпулювання людьми.

- 4) Немає підлітків з високими(48-53) та дуже високими показниками(54 і вище) котрі би контролювали рефлексію, а також добре керували своїми та чужими емоціями. А також мали здатність контролювати зовнішні прояви своїх емоцій, здатність і потреба керувати своїми емоціями, викликати і підтримувати бажані емоції і тримати під контролем небажані, а також здатність викликати в інших людей ті чи інші емоції, знижувати інтенсивність небажаних емоцій. Мали, схильність до маніпулювання людьми.

Аналізуючи представлену вибірку ми можемо зробити висновки за шкалою,

ОЕІ ($МП + МУ + ВП + ВУ + ВЕ$) - що:

У 95 підлітків (79,1 % від загальної вибірки) 51 дівчат (85 % від вибірки дівчат) та 44 хлопця (73,3 % від вибірки хлопців) дуже низький рівень інтегрального показника загального емоційного інтелекту.

У 8 підлітків (6,6 % від загальної вибірки) 4 дівчат (6,6 % від вибірки дівчат) та 4 хлопця (6,6 % від вибірки хлопців) низький рівень інтегрального показника загального емоційного інтелекту.

У 15 підлітків (12,5 % від загальної вибірки) 5 дівчат (8,4 % від вибірки дівчат) та 10 хлопців (16,8 % від вибірки хлопців) середній рівень інтегрального показника загального емоційного інтелекту.

У 2 підлітків (1,6 % від загальної вибірки) 2 хлопця (3,3 % від вибірки хлопців) високий рівень інтегрального показника загального емоційного інтелекту.

Таким чином: - Емоційний інтелект - здатність ефективно розбиратися в емоційній сфері людського життя: розуміти емоції і емоційну підплеку відносин, використовувати свої емоції для вирішення завдань, пов'язаних з відносинами і мотивацією.

Поняття введено в наукових ужиток П. Саловеем і Дж. Майєром. Перші концепції ЕІ виникли в 1990 році, з тих пір різні автори трактують це поняття досить різноманітні. За визначенням Дж. Мейєра, П. Селовея і Д. Карузо, це група ментальних здібностей, які сприяють свідомості і розумінню власних емоцій і емоцій оточуючих (модель здібностей).

Отже, в психології емоційного інтелекту виділяються кілька провідних теорій: теорія емоційно - інтелектуальних здібностей Майєра Дж., Селовея П., Карузо Д.; теорія емоційної компетентності Гоулмена Д. ; некогнітивних теорія емоційного інтелекту Бар-Она Р.; двокомпонентна теорія емоційного інтелекту Люсіна Д. Згідно Салов і Мейєру, емоційний інтелект - це сукупність чотирьох навичок:

1) Точність оцінки та вираження емоцій. Це здатність визначити емоції по фізичному стану і думкам , за зовнішнім виглядом та поведінкою . Крім того , воно включає в себе і здатність точно виражати свої емоції потреби, пов'язані з ними , іншим людям.

2) Використання емоцій в розумовій діяльності . Це розуміння того, як можна думати більш ефективно , використовуючи емоції. Керуючи емоцією , людина може і своє сприйняття , бачити світ під різним кутом і більш ефективно вирішувати проблеми.

3) Розуміння емоцій. Це вміння визначити джерело емоцій, класифікувати емоції , розпізнавати зв'язки між словами і емоціями, інтерпретувати значення емоцій , що стосуються взаємовідносин, розуміти складні (амбівалентні) почуття , усвідомлювати переходи від однієї емоції до іншої і можливий подальший розвиток емоції.

4) Управління емоціями . Це вміння використовувати інформацію , яку дають емоції , викликати емоції або усуватися від них залежно від їх інформативності або користі ; управляти своїми і чужими емоціями .

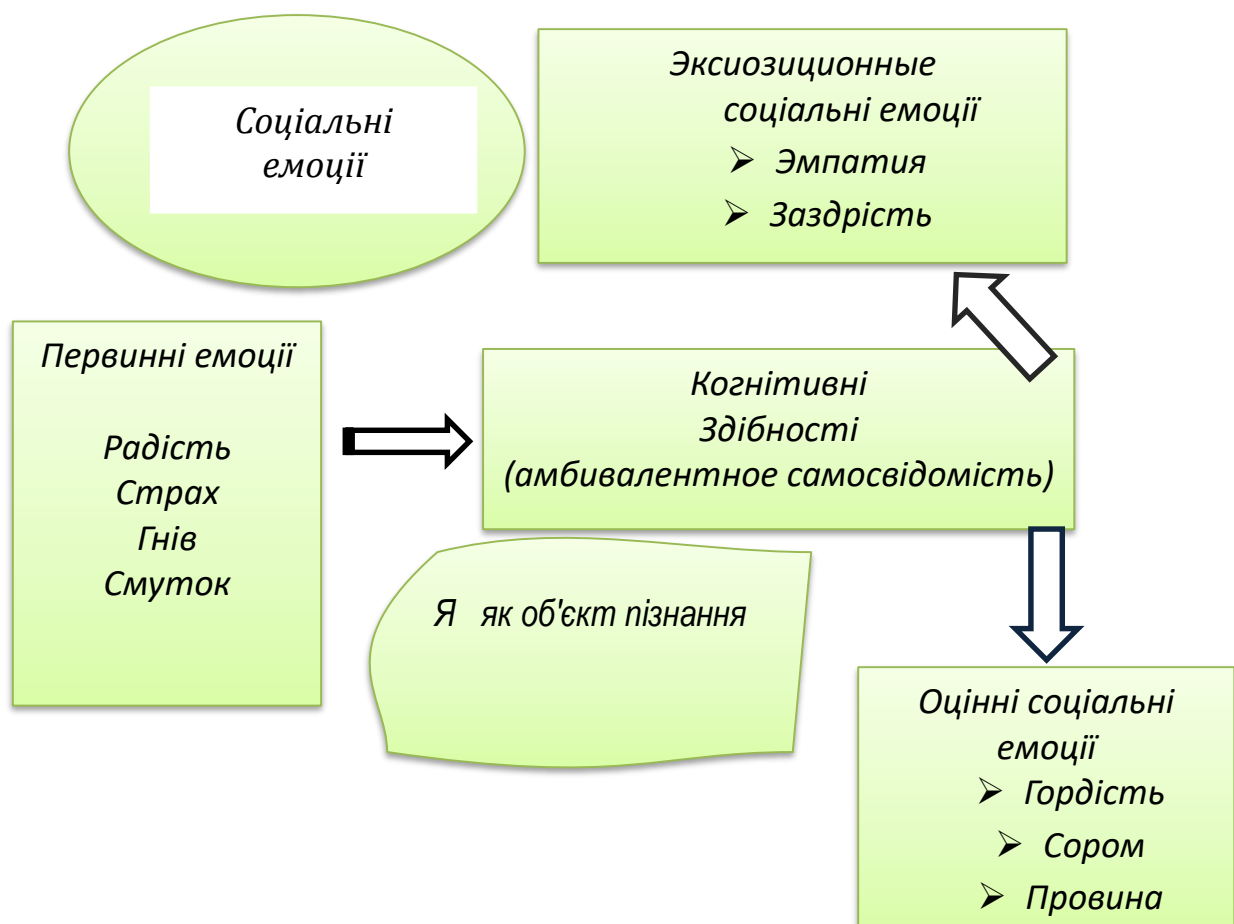
Змістовною характеристикою емоційного інтелекту, яка об'єднує перераховані теорії, є сукупність здібностей до розуміння та управління власними емоціями, розуміння та управління емоціями інших людей.

Існує безліч методів вимірювання емоційного інтелекту.

3.4.8. Результати по тесту на визначення рівня Емоційного Інтелекту (Н. Хол.)

Для вияву рівня емоційного інтелекту, а також для підкріплення або спростування результатів попередніх досліджень нами був використаний тест на визначення рівня Емоційного Інтелекту (запропонований Н. Хол.).

При дослідженні соціальних емоцій як психологічного явища ми спиралися на дослідження науковців які виявили таку схему вивчення:

Таблиця 3.11

**Результати хлопчиків та дівчат з тесту на визначення рівня
емоційного інтелекту Н. Холла**

Фактори по методиці	16 річні дівчата	17 річні дівчата	Дельти	16 річні хлопці	17 річні хлопці	Дельти	Середнє
ЕО	9,3	10,3	↑ 1	10,1	9,9	↓ 0,2	10,5
УСЕ	10,5	11,2	↑ 0,7	12	11,3	↓ 0,7	11,1
С	9,6	12	↑ 2,4	11,3	10,1	↓ 1,2	10,6
Е	11,3	13,3	↑ 2	12,7	11,4	↓ 1,3	12,1
РЕ	12,4	10,7	↓ 1,7	10,6	12,7	↑ 2,1	11,8
І	53,3	57,3	↑ 4	53,6	55,5	↑ 1,9	55,3

Шкали позначені буквами:

- 1) Шкала «Емоційна обізнаність» позначена (**ЕО**)
- 2) Шкала «Управління своїми емоціями» позначена (**УСЕ**)
- 3) Шкала «Самотивація» позначена (**С**)
- 4) Шкала «Емпатія» позначена (**Е**)
- 5) Шкала «Розпізнавання емоцій інших людей» позначена (**РЕ**)
- 6) Інтегративний рівень (**І**)

Аналізуючи дані що представлені у таблиці (**Показники вибірки з тесту на визначення рівня емоційного інтелекту Н. Холла**) слід звернути увагу на те, що у випробовуваних представлені бали у межах середнього рівня (8 - 13) парціального емоційного інтелекту за всіма шкалами: шкала «Емоційна обізнаність» (10,5); шкала «Управління своїми емоціями»(11,1); шкала «Самотивація» (10,6); шкала «Емпатія» (12,1)шкала «Розпізнавання емоцій інших людей» (11,8), а також середнього рівня (55,3 при нормі 40 - 69) інтегративного рівня емоційного інтелекту.

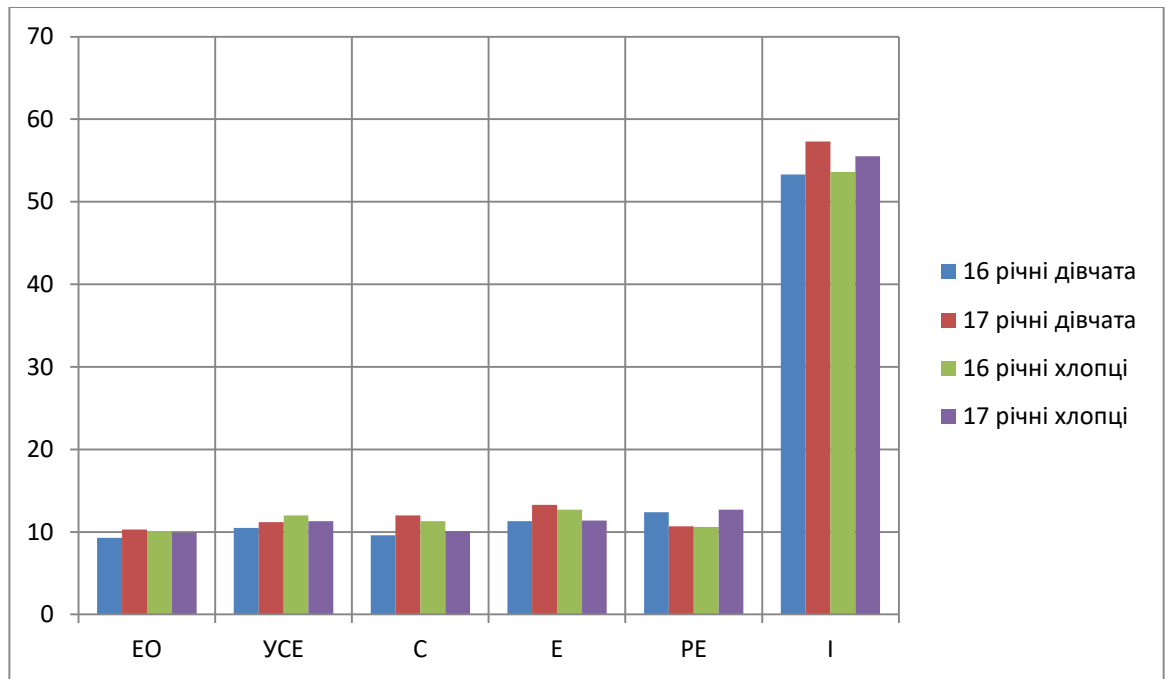

Рис 3.17 . Графічне відображення результатів 16-17 річних дівчат та хлопців з тесту на визначення рівня емоційного інтелекту Н. Холла.

Аналізуючи дані дівчат що представлені у таблиці слід звернути увагу на те, що у учасників представлені бали у межах середнього рівня (8 - 13) парціального емоційного інтелекту за всіма шкалами:

	16 річні	17 річні	
(EO)	9,7	10,1	↑ 0,4
(YCE)	11,25	11,25	0
(C)	10,45	11,05	↓ 0,35
(E)	12	12,35	↑ 0,35
(PE)	12,5	11,7	↓ 0,8
(I)	53,45	56,4	↑ 2,95

Таким чином: Розуміння емоцій пов'язано також з рівнем розвитку емпатії. Згідно К. Роджерсу (1993), емпатичний спосіб спілкування з іншою особистістю має кілька граней. Він має на увазі входження в особистий світ іншого і перебування в ньому «як удома». Він включає постійну чутливість до мінливих переживань партнера по спілкуванню. Це нагадує тимчасове життя іншим життям, делікатне перебування в ній без оцінювання й осуду. Це означає уловлювання того, що інший ледь усвідомлює. Однак при цьому відсутні спроби розкрити неусвідомлювані почуття, оскільки вони можуть

виявитися травмуючими. Необхідно також повідомлення ваших вражень про внутрішній світ іншого, коли ви «дивіться свіжим і спокійним поглядом» на ті елементи, які хвилюють або лякають вашого співрозмовника. Бути емпатичним - означає бути відповідальним, активним, сильним і в той же час - тонким і чуйним .

Можна виділити наступні причини труднощів у розумінні індивідуальних відмінностей емоцій інших людей : - зосередженість на власній особистості призводить до нездатності помічати і правильно оцінювати емоційний стан інших людей; - почуття власної переваги ; - почуття тривоги, пов'язане з емоціями інших людей або власними; - тривога спонукає уникати всього того , що могло б викликати емоції; - яка-небудь вигода від нерозуміння емоцій інших людей (Я. Рейковський, 1979)

Самотивація. Емоції мають мотивуючої силою, змушуючи людей діяти. Слово «емоція» походить від латинського дієслова «emovare», що означає «рухатися». Емоція - це засіб, за допомогою якого взаємодіють тіло і розум, вони постійно змінюються і «переміщаються» : e - motion(емоція).

Так , якщо ми повністю функціональні і благополучні , вони позитивні, якщо ні - емоції «переміщаються» до негативного полюса.

Можна припустити в структурі емоційного інтелекту наявність емоцій, «самотивуючих» когнітивну діяльність, пов'язану з емоційною сферою, точніше, з розпізнаванням, виразом, розумінням емоцій.

Таким чином, емоційний інтелект являє собою сукупність емоційних і соціальних здібностей, таких, як здатності до розуміння власних емоцій і емоцій інших людей, до управління емоційною сферою і самотивації. Всі структурні компоненти емоційного інтелекту взаємозалежні, і їх тісна взаємозалежність сприяє ефективному міжособистісної взаємодії .

- Здатність до розуміння емоцій означає, що людина : - може розпізнати емоцію, тобто встановити сам факт наявності емоційного переживання у себе або у іншої людини; - може ідентифікувати емоцію, тобто встановити, яку саме емоцію відчуває він сам або інша людина, і знайти для неї словесне

вираження ; - розуміє причини, що викликали цю емоцію, і сліdstва, до яких вона приведе.

Здатність до управління емоціями означає, що людина : - може контролювати інтенсивність емоцій, насамперед приглушати надмірно сильні емоції; - може контролювати зовнішнє вираження емоцій; - може при необхідності довільно викликати ту чи іншу емоцію.

І здатність до розуміння , і здатність до управління емоціями може бути спрямована і на власні емоції, і на емоції інших людей , тобто можна говорити як про внутріличностном, так і про міжособистісному емоційному інтелекті. Ці два варіанти припускають актуалізацію різних когнітивних процесів і навичок, однак повинні бути пов'язані один з одним.

Бар-Он виділив п'ять сфер компетентності, які можна ототожнити з п'ятьма компонентами емоційного інтелекту: - пізнання себе;

- навички міжособистісного спілкування; - здатність до адаптації; - управління стресовими ситуаціями; - переважне настрої.

Кожен з цих компонентів складається з декількох субкомпонентів. На їх основі Бар-Он розробив опитувальник для вимірювання емоційного інтелекту, який називається EQ- і (Emotional Quotient Inventory) .

Взаємозв'язок результатів восьми методік

Методики	Дівчата		Хлопці	
	16 річні	17 річні	16 річні	17 річні
1.«Чи здатні ви до прихильності ?»	7.5 % - min, 25 % - середне, 17.5 % - max.		7.5 % - min, 25 % - середне, 17.5 % - max.	
2.Методикадіагностики рівня емпатических здібностей (В.В.Бойко).	РКЕ -2.35, ЕКЕ - 2.1, ІКЕ -3.45,УСЕ - 3.25, ПЗЕ -3.65, ІЕ – 2.4.		РКЕ – 5.1, ЕКЕ -4.7, ІКЕ -5.15, УСЕ -4.25, ПЗЕ – 4.9, ІЕ – 4.8.	

3.Тест «Аналіз своїх обмежень»	A –9.15,B – 7.3, C – 6.85, D – 8.95, E -7.3, F – 6.8, G – 6.4, H – 7.35, I – 7.3, J – 6, K -5.25.		A –4.95, B – 6.05, C – 6.25, D – 4.95, E -6.06, F – 6.25, G – 6.75, H – 4.95, I – 6, 25, J – 6, 75, K -6.75.	
4.Методика діагностики реалізації потреби в саморозвитку.	45,1		40,9	
5.Методика «Велика п'ятірка» особистісних якостей.	I. -11,6 II-11,8 III-11,2 VI-12,3 V-10,9	I.- 13,9 II-11,5 III-13,2 VI-12,1 V-13,3	I.- 12,6 II-12 III-12,5 VI-11,4 V-12	I.- 12,2 II-11,6 III-12,6 VI-11 V-12
6. Методика Торонтська шкала алексітимії (TAS)	H –18,75% ; ГР- 11,25 %; A- 20 %.		H –18,75% ; ГР-11,25 %; A- 20 %.	
7.Опитувальник емоційного інтелекту «ЄмІи» (Д.В.Люсин)	ВП- 15; ВУ- 9,7; ВЕ- 7,8; МП- 18; МУ- 14,1; МЕІ- 32,6; ВЕІ- 32,2; ПЕ- 33; УЕ-30,2; ОЕІ- 64,4.	ВП- 12,5; ВУ- 9,3; ВЕ- 8,4; МП- 16,3; МУ- 14,1; МЕІ- 31,5; ВЕІ- 30,5; ПЕ-28,8; УЕ-32; ОЕІ- 61,3.	ВП- 18,5; ВУ- 10,6; ВЕ- 9,2; МП-22,4; МУ-24,3; МЕІ-12,8; ВЕІ-36; ПЕ-39,2; УЕ-33,9; ОЕІ- 75,6.	ВП-14,7; ВУ- 9,4; ВЕ- 8; МП- 12,8; МУ- 13,7; МЕІ- 32,7; ВЕІ- 32,2; ПЕ- 32,1; УЕ-32; ОЕІ-76,1.
8.Тест на визначення рівня Емоційного Інтелекту (Н. Хол.)	(EO) 9,7 (UCE)11,25 (C) 10,45 (E) 12 (PE) 12,5 (I) 53,45		(EO) 10,1 (UCE) 11,25 (C) 11,05 (E) 12,35 (PE) 11,7	

		(I)	56,4
--	--	-----	------

Аналіз результатів таблиці дозволив виявити три тенденції:

Методика « Чи здатні ви до прихильності» та Торонтська шкала алекситимии (TAS) не виявили вікових та гендерних особливостей.

Методики діагностики рівня емпатических здібностей Бойко ; Тест «Аналіз своїх обмежень»; Діагностика реалізації потреби в саморозвитку; «Велика п'ятірка» особистісних якостей»; Торонтська шкала алекситимии (TAS); Тест на визначення рівня Емоційного Інтелекту (Н. Хол.); Опитувальник емоційного інтелекту «Емін» (Д.В.Люсин) виявили гендерні особливості.

Методики «Велика п'ятірка» особистісних якостей»; Торонтська шкала алекситимии (TAS) та Тест на визначення рівня Емоційного Інтелекту (Н. Хол.); виявили вікові особливості.

А комплексний аналіз дозволив виявити розвиток емоційної сфери в підлітковому віці який свідчить що домінує розвиток соціального та емоційного інтелекту, а потім вже емпатії та прихильності.

По методиці « Чи здатні ви до прихильності» результати вибірки хлопців та дівчат рівні гендерних та вікових особливостей не виявлено.

По методиці діагностики рівня емпатических здібностей Бойко були виявлені такі гендерні особливості як те що результати хлопців вищі аніж у дівчат.

По методиці «Аналіз своїх обмежень» були виявлені такі гендерні особливості як те що результати дівчат вищі аніж у хлопців.

По методиці діагностики реалізації потреби в саморозвитку були виявлені такі гендерні особливості як те що результати дівчат вищі, аніж у хлопців.

По методиці «Велика п'ятірка» особистісних якостей» були виявлені такі вікові та гендерні особливості як по деяким показникам результати дівчат вищі аніж у хлопців, а по деяким навпаки результати хлопців вищі аніж у дівчат.

По методиці Торонтська шкала алекситимії (TAS) не було виявлено ні вікових ні гендерних особливостей.

По тесту на визначення рівня Емоційного Інтелекту (Н. Хол.) були виявлені такі гендерні особливості як те що результати дівчат вищі аніж у хлопців.

По опитувальнику емоційного інтелекту «Емін» (Д.В.Люсин) були виявлені такі гендерні особливості як те що результати дівчат вищі аніж у хлопців, а по деяким навпаки результати хлопців вищі аніж у дівчат.

Ми не відштовхувалися у своєму дослідженні лише від результатів однієї методики, для повного аналізу нашої проблеми ми розглянули і проаналізували 8 методик, які допомогли нам в підтвердженні взаємозв'язка між розвитком емоційної сфери та прихильністю, емпатією, соціальним та емоційним інтелектом ми провели лінійну кореляцію. В результаті ми отримали число яке дорівнює $(+ 0,414)$. Число знаходиться у позитивній площі, це означає що результати достовірні. А також ми можемо впевнено сказати що від розвитку емоційної сфери залежить рівень розвитку прихильності, емпатії, соціального та емоційного інтелекту.

Проведши 8 методики ми виявили взаємозв'язок між розвитком емоційної сфери та прихильністю, емпатією, соціальним та емоційним інтелектом. Чим ліпше розвинута емоційна сфера тим кращий розвиток прихильності, емпатії, соціального та емоційного інтелекту. Отримані дані дозволили виявити гендерні та вікові особливості.

Також в результатах дослідження ми можемо побачити:

- 1) Для кого прихильність мов «в'язниця», а близькі стосунки немов «кайдани», для кого близькі стосунки не складають важкості та не викликають напругу, а хто без стосунків немов та квітька без води «в'яне». Таким людям прихильності та близькі стосунки потрібні як повітря.
- 2) Схильність до емпатії та співпереживання, та рівень їхнього розвитку.
- 3) Аналіз обмежень 16-17 річних дівчат та хлопців.

- 4) Рівень потреби у саморозвитку та самореалізації.
- 5) Які особистісні якості найліпше розвинуті, а котрі найгірше.
- 6) Розподіл на алексітимічеській та неалексітимічеській тип особистості, а також виявити тих хто потрапив угрупу ризику.
- 7) Внутрішньоособистісний та Міжособистісний ЕІ, а також пізнати рівні шкал та субшкал МП; МУ; ВП; ВУ; ВЭ; МЭИ; ВЭИ; ПЭ; УЭ; ОЭИ.
- 8) Визначити рівень емоційного інтелекту, а також підтвердити або спростувати гіпотезу.

ВИСНОВКИ ДО ЕМПІРИЧНОГО РОЗДІЛУ

В нашій роботі було використано вісім методик за для доведення гіпотези про взаємозв'язок між розвитком емоційної сфери та прихильністю, емпатією, соціальним та емоційним інтелектом. Було підібрано комплекс традиційних психодіагностичних методик, який спрямовано на вивчення емоційної сфери підлітка. У психодіагностичний комплекс увійшли традиційні стандартизовані методики. До методик належать: Методика «Чи здатні ви до прихильності»; Методика діагностики рівня емпатических здібностей Бойко; Тест «Аналіз своїх обмежень»; Діагностика реалізації потреби в саморозвитку; «Велика п'ятірка» особистісних якостей»; Торонтська шкала алекситимии (TAS); Тест на визначення рівня Емоційного Інтелекту (Н. Хол.); Опитувальник емоційного інтелекту «Емін» (Д.В.Люсин).

Вибірку склали 120 школярів підліткового віку — учні 10-11 класу КЗОСЗОШ № 14, Індустріального району м.Дніпропетровська. Вибірка орієнтована на другу фазу підліткового (раннього юнацького) віку за міжнародною класифікацією — 14-18 років.

За допомогою тестів та методик ми отримали результати котрі свідчат про те що від рівня розвитку емоційної сфери у підлітків залежить в подальшому відношення до прихильності; рівень емпатійних здібностей; а також рівень емоційного та соціального інтелекту а також соціальних емоцій.

Аналіз результатів дозволив виявити три тенденції:

1. Методика « Чи здатні ви до прихильності» та Торонтська шкала алекситимії (TAS) не виявили вікових та гендерних особливостей.
2. Методики діагностики рівня емпатических здібностей Бойко ; Тест «Аналіз своїх обмежень»; Діагностика реалізації потреби в саморозвитку; «Велика п'ятірка» особистісних якостей»; Торонтська шкала алекситимії (TAS); Тест на визначення рівня Емоційного Інтелекту (Н. Хол.); Опитувальник емоційного інтелекту «Емін» (Д.В.Люсин) виявили гендерні особливості.
3. Методики «Велика п'ятірка» особистісних якостей»; Торонтська шкала алекситимії (TAS) та Тест на визначення рівня Емоційного Інтелекту (Н. Хол.); виявили вікові особливості.

А комплексний аналіз дозволив виявити розвиток емоційної сфери в підлітковому віці який свідчить що домінує розвиток соціального та емоційного інтелекту, а потім вже емпатії та прихильності.

По методиці « Чи здатні ви до прихильності» результати вибірки хлопців та дівчат рівні гендерних та вікових особливостей не виявлено.

По методиці діагностики рівня емпатических здібностей Бойко були виявлені такі гендерні особливості як те що результати хлопців вищі аніж у дівчат.

По методиці «Аналіз своїх обмежень» були виявлені такі гендерні особливості як те що результати дівчат вищі аніж у хлопців.

По методиці діагностики реалізації потреби в саморозвитку були виявлені такі гендерні особливості як те що результати дівчат вищі, аніж у хлопців.

По методиці «Велика п'ятірка» особистісних якостей» були виявлені такі вікові та гендерні особливості як по деяким показникам результати дівчат вищі аніж у хлопців, а по деяким навпаки результати хлопців вищі аніж у дівчат.

По методиці Торонтська шкала алекситимії (TAS) не було виявлено ні вікових ні гендерних особливостей.

По тесту на визначення рівня Емоційного Інтелекту (Н. Хол.) були виявлені такі гендерні особливості як те що результати дівчат вищі аніж у хлопців.

По опитувальнику емоційного інтелекту «Емін» (Д.В.Люсин) були виявлені такі гендерні особливості як те що результати дівчат вищі аніж у хлопців, а по деяким навпаки результати хлопців вищі аніж у дівчат.

З метою розвитку або корекції емоційної сфери, та для контролю емоційних реакцій у учнів підліткового віку, які виявили підвищену емоційну збудливість нестабільність, бурхливі емоційні реакції, або ж, навпаки, виявили знижене емоційне реагування, подібне апатії, варто проводити програмні тренінги спрямовані на регуляцію та саморозвиток емоційної сфери, та вміння контролювати свої емоційні реакції.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми і потребує подальшого вивчення. Перспективами подальшого дослідження є: а) розробка конкретних психологічних рекомендацій та програм, призначених для корекції емоційної сфери у підлітковому віці; б) вивчення емоційності на різних етапах онтогенезу; в) вивчення не тільки якісних, а й змістовних характеристик емоційної сфери.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Результати проведеного теоретико-емпіричного дослідження дозволяють зробити такі висновки:

1. Емоції - особливий клас психічних процесів і станів, пов'язаних з інстинктами, потребами і мотивами. І відображають форму безпосереднього переживання (радість, горе, страх і т.п.), значимість діючих на індивіда явищ і ситуацій для здійснення його життєдіяльності.

Емоції як специфічні суб'єктивні переживання іноді дуже яскраво забарвлюють те, що людина відчуває, уявляє, мислить, емоції являють собою один з найбільш явно виявляючихся феноменів його внутрішнього життя. Можна сказати навіть, що завдяки безпосередньому життєвому досвіду ці явища не тільки легко виявляються, а й досить тонко розуміються. Емоції пов'язані з вісцеральної діяльністю індивіда. Емоції - постійні супутники людини, що роблять вплив на його думки і діяльність.

Фактори емоційної природи регулярно ускладнюють встановлення контакту між індивідом і групою.

2. Прихильність – це почуття близькості, яке базується на симпатії до когось. Прихильність - це особлива емоційний зв'язок між двома людьми. Формування прихильності впливає на особливості емоційної поведінки, необхідного для підтримки тісного зв'язку з близькою людиною.

Прикладами поведінки, що демонструє прихильність, є переважно звернення уваги, дотики, обійми, крики і плач за відсутності певної людини, а також посмішка в його присутності. По-перше, це дані ряду вчених щодо впливу сепарації (розділення) дитини та матері (Р. А. Шпітц, Дж. Боулбі, Д. Берлінг, У. Гольдфарб). Наступний напрямок, що поповнив теорію прихильності, представлений роботами етології (К. Лоренц, Р. Хайнд, Н. Тінберген). Значний внесок у вивчення прихильності внесли дослідження

Мері Ейнсворт (M. Ainsworth), що входила в групу дослідників, яку очолював Д. Боулбі.

3. Емпатія може бути розглянута як афективна (емоційна) форма ідентифікації. Якщо при ідентифікації стан іншої людини визначається на основі раціональної інтерпретації, то при емпатії — на основі емоційного співпереживання. Емпатія пов'язана з прийняттям іншої людини такою, якою вона є. Її також називають емоційним резонансом на переживання іншої людини.

У вітчизняній психології зроблено досить ґрунтовний історичний огляд зарубіжних досліджень емпатії Т.П.Гавриловою. Як складну багаторівневу властивість особистості вивчає емпатію і О.А.Орищенко.

4. Інші психологи розділяли критику Г.Олпортом ідеї У.Мак-Дауголла про емоційне зараження як основний механізм симпатії. Так, Г.Олпорт, не заперечуючи наявності механізму зараження, вносить умовно-рефлекторну поправку, яка дозволяє ставити питання про научіння дитини симпатії шляхом досягнення схожості між досвідом суб'єкта і об'єкта.

Емпатія базується на почуттях, а переживання іншої людини не залежить від інтелектуальних здібностей.

А.П. Василькова характеризує високоемпатійних особистостей як м'яких, доброзичливих, комунікабельних, емоційних, високоінтелектуальних; низькоемпатійних – замкнутих і недоброзичливих.

5. Г. Джерекі, А.П.Коняєвої, Л.В.Попової Л.О.Петровської (соціальні здібності), К.О. Абульханової, Г.С. Васильєвої (соціально-адаптивний потенціал особистості), О.О. Бодальова (комунікативна компетентність), Е.Торндайка, Ч. Ханта, Д. Гілфорда, Ю.Н. Ємельянова, А.Л.Южанінової, Д.Гоулмана, Д.Майєра, Е.Л.Носенко, П.Саловей (соціальний та емоційний інтелект), Л.І.Уманського, Л.М. Попової, (лідерська обдарованість). А.І.Савенков пропонує, користуючись

виділеними критеріями, розробляти процедури виявлення та кількісної оцінки кожного з позначених параметрів соціального інтелекту.

Л.І. Уманський, М.О. Холодна й ін. прирівнюють соціальний інтелект до практичного мислення, визначаючи соціальний інтелект як "практичний розум", спрямований від абстрактного мислення до практики. Проблема соціального інтелекту піднімалась також в працях І.М.Киштимової, Н.С.Лейтеса, А.С.Прутченкова, В.Е.Чудновського та ін. Зокрема, в експерименті І.М. Киштимової щодо розвитку креативності школярів відзначається значне підвищення всіх показників соціального інтелекту при позитивній динаміці рівня креативності. Таким чином, творча особистість більшою мірою здатна до розуміння й прийняття інших й, отже, до успішності в спілкуванні й адаптивності в соціальному середовищі

6. Емоційна компетентність пов'язана з емоційним інтелектом й заснована на ньому. Емоційний інтелект, на їхню думку, включає в себе 4 частини: 1) здатність сприймати або відчувати емоції (як свої власні, так і іншої людини); 2) здатність направляти свої емоції в допомогу розуму; 3) здатність розуміти, що виражає та чи інша емоція; 4) здатність управляти емоціями.

Дещо вужче пропонує розглядати емоційний інтелект російський психолог Д.В. Люсин. У його трактуванні це "... здатність до розумінню своїх і чужих емоції і управління ними". При цьому підкреслюється, що здатність розуміти емоції та управляти ними може бути звернена і на власні емоції, і на емоції інших людей.

7. Також можна зробити висновок про те що в підлітковому віці: є дуже велика емоційна збудливість, тому підлітки відрізняються запальністю, бурхливим проявом своїх почуттів, пристрасністю: вони гаряче беруться за цікаву справу, пристрасно обстоюють свої погляди, готові «вибухнути» на найменшу несправедливість до себе і своїх товаришів; зокрема, підлітки довго не забувають образи; виникнення переживання не тільки з приводу оцінки підлітків іншими, але і з приводу самооцінки ,

яка з'являється у них в результаті зростання їх самосвідомості; в є сильно розвинене почуття приналежності до групи, тому вони гостріше та болючіше переживають несхвалення товаришів, ніж дорослих або вчителя; часто з'являється страх бути відкинутим групою; прихильність в підлітковому віці з родини переходить в середовище.

8. Системний аналіз дав можливість виділяти внутрішні і зовнішні змінні, якими, описується стан поведінки людини. У разі однієї координати простору поведінки і двох координат простору управління приходимо для опису стану індивідуума до катастрофи типу складання. Зупинимось дещо детальніше на методології виведення рівнянь стану людини як складки.
9. Таким чином, гіпотеза дослідження підтверджена. Усі завдання дослідження виконані. Мета дослідження досягнута.